

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषा मानव उत्पत्तिसँगै शुरु भएको एउटा सम्पत्ति हो । भाषा स्थानअनुसार फरक-फरक रहेको पाइन्छ । भाषा मनमा उत्पन्न भाव वा विचारलाई अभिव्यक्त गर्न र अरूले व्यक्त गरेका कुरा बोधका लागि उपयोगी साधन हो । विभिन्न स्थानअनुसार जातजातिको नामाकरण गरिएको पाइन्छ । जुन भाषा संस्कृति, चालचलन, वेषभुषा आदिको आधारमा भाव, विचार र अभिव्यक्ति भाषाको माध्यमबाट बोध हुने गर्दछ र भाषाको उत्पत्ति भई प्रचलनमा आएको देखिन्छ । यसरी भाषा प्रयोगको बोध एवम् अभिव्यक्तिको आधारमा मानवीय भाषा उत्पत्ति भएको हो । जसमध्ये तामाङ भाषा पनि एक हो । नेपालमा बसोवास गर्ने तामाङ जाति आदिवासी जनजाति भनी नेपाल सरकारले अभिलेख राखी भाषाको विकास गर्न बाटो खोलिएको पाइन्छ । तामाङ भाषा पनि प्रचलित भाषा भएकोले उक्त भाषाको विकास र उत्थानको लागि शब्दकोश निर्माण पनि एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो ।

१.२ समस्याकथन

भाषा विचार विनिमयको सशक्त माध्यम हो । भाषाका माध्यमबाट मानिसले आफ्ना मनका भावनालाई स्रोता वा अरू समक्ष अभिव्यक्त गर्दछ र स्रोता वा अरू व्यक्तिले ग्रहण गर्दछ । नेपालमा विभिन्न जातजाति र भाषाभाषीका मानिसहरू बसोवास गर्दछन् ।

राष्ट्रिय जनगणना-२०६८ अनुसार १२५ जातजाति र १२३ भाषा प्रचलनमा रहेको तथ्याङ्क प्रकाशन गरेको पाइन्छ । यी जातजाति र भाषा भाषीहरूमध्ये तामाङ जाति र तामाङ भाषा पनि एक हो । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तामाङ जातिको जनसङ्ख्या १५,३९,८३० र ५.१ प्रतिशत भाषा मातृभाषाको रूपमा प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । दोस्रो भाषाको रूपमा केही व्यक्ति र समुदायले पनि यो भाषालाई प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस भाषामा पनि बसोवास स्थान र अन्य भाषी समुदायको सामीप्यले गर्दा विभिन्न भेद र उपभेदहरू रहेका छन् । आदिवासी जनजाति भएको हुनाले पनि यस्तो भेद देखा पर्नु स्वभाविक नै हो । तामाङ मातृभाषी र अन्य भाषाभाषी बोल्ने समुदायलाई तामाङ भाषा सिक्न र सिकाउन शब्दकोशले सहयोग गर्दछ ।

तामाङ मातृभाषा हुने र अन्य भाषाका विद्यार्थी एवम् प्रयोगकर्ताहरूका लागि स्तरीय तामाङ भाषा सिक्दा हुने कठिनाइहरू हटाउन र प्राथमिक वा आधारभूत तहसम्म तामाङ मातृभाषा को पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य गर्न नमुना शब्दकोशले सहयोग गर्दछ । तामाङ भाषामा भएका प्रचलित शब्दहरूको उच्चारण, पदवर्ग, स्रोत नेपाली अर्थ, वर्णविन्यास, पर्याय, विपर्यायबारे सहज रूपमा ज्ञान दिने तथा विद्यालय शिक्षाको प्राथमिक वा आधारभूत तहसम्म पढाइ हुने तामाङ भाषा शिक्षणलाई समेत सहज र सरल बनाउन नमुना शब्दकोशले मद्दत गर्दछ । यस तामाङ भाषाको नमुना शब्दकोश निर्माणका लागि प्रस्तुत अध्ययन निम्न लिखित समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ ।

- क) ललितपुर जिल्लाको चन्दनपुर, कालेश्वर र गोटिखेल गा.वि.स. मा बसोवास गर्ने तामाङ जातिको तामाङ भाषामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई सङ्कलन गरी नमुना शब्दकोश निर्माण गर्न सकिन्छ ?
- ख) कोश सम्पादनका नियमभित्र रही शब्द, उच्चारण, पदवर्ग, स्रोत, नेपाली अर्थ, पर्याय विपर्याय दिन सकिन्छ ?
- ग) नमुना शब्दकोश सम्बन्धित भाषाको प्रयोगकर्ता, सिकारु विद्यार्थीका लागि उपयोगी हुन सक्छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

उद्देश्य एउटा लक्ष्यमा पुऱ्याउने साधन हो । उद्देश्यसहित गरेको कार्य लाभदायक हुन सक्छ । अपेक्षित लाभ प्राप्तिका लागि कुनै कार्य गर्नुपूर्व उद्देश्यको किटान गर्नुपर्दछ । उद्देश्यले मार्गनिर्देश वा लक्ष्यतर्फ डोऱ्याउन सहयोग गर्दछ । शोध कार्यजस्तो गहन र जटिल कार्य गर्नका लागि त भन्नु उद्देश्यको आवश्यकता नै पर्दछ । समस्या कथनमा उल्लेखित प्राज्ञिक समस्याको समाधान गर्नु प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्य रहेको छ । प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- क) ललितपुर जिल्लाको चन्दनपुर, कालेश्वर र गोटिखेल गा.वि.स. मा प्रचलित तामाङ भाषाको शब्दहरूको सङ्कलन गर्नु ।
- ख) शब्द, उच्चारण, पदवर्ग, स्रोत, अर्थ, पर्याय विपर्यायका आधारमा नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु ।

ग) कोश सम्पादनका नियममा सम्बद्ध भई नमुना कोश सम्पादन गर्नु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

शब्दकोश एउटा भाषाको अध्ययनको लागि महत्वपूर्ण सामग्री हो । नेपालमा नेपाली भाषा लगायत विभिन्न जातजातिका भाषाको शब्दकोश निर्माण गर्ने कार्य शुरु भइसकेको छ । कोश निर्माण कार्यमा शोधकार्य गरी प्रकाशन कार्यमा समेत सहयोग पुगेको पाइन्छ । जुन कार्यले शब्दकोशको कोश वैज्ञानिक अध्ययन, तुलनात्मक अध्ययन, शब्द भण्डारको अध्ययन, उच्चारण, अर्थ आदिका आधारमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । भाषामा रहेका जटिलताहरूलाई सहज तुल्याउनु, तामाड भाषाको मौलिक शब्दसँग परिचित गराउने, तामाड भाषाको अध्ययन गर्ने अनुसन्धानकर्ताहरूलाई सामग्री उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने यस नमुना शब्दकोश निर्माणको औचित्य रहेको छ । तामाड भाषासँग सम्बन्धित, साहित्य, शिक्षण कार्य र सिकारुका लागि प्राज्ञिक एवम् अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि प्रस्तुत शोध पत्र उपयोगी हुने देखिएको छ । यसरी तामाड भाषामा प्रचलित छरिएर रहेको शब्दहरूको सङ्ग्रह गरी शब्दकोश निर्माण गरिने भएकाले तामाड भाषाका प्रयोगकर्ताहरूका साथै तामाड भाषाका शिक्षक, विद्यार्थी, दोस्रो भाषाका रूपमा तामाड भाषा सिक्न चाहने सिकारुका लागि सिक्ने सिकाउने क्रममा देखा पर्ने जटिलताहरू न्युनीकरण गर्न र समस्याको समाधान गर्न यस शोधकार्यले सहयोग पुऱ्याउने देखिएकोले प्रस्तुत अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.५ शोधको सीमा

यस शोधकार्य नेपालको राजनैतिक विभाजन अनुसार मध्यमाञ्चल क्षेत्रको बागमती अञ्चलमा पर्ने ललितपुर जिल्लाको दक्षिणपूर्वी पहाडी भूगोलमा रहेका दुर्गम स्थान चन्दनपुर, कालेश्वर र गोटिखेल गरी ३ ओटा गा.वि.स.मा केन्द्रित रहेको छ । उक्त स्थानमा प्रचलित तामाड भाषाको शब्दहरूलाई शोधकार्यका लागि सङ्कलन गरिएको छ । तामाड भाषामा प्रकाशित पत्रपत्रिका, शब्दकोश, साहित्यरचना, कथ्यभाषामा उपलब्ध र लेख्य सामग्रीको रूपमा प्राप्त पुस्तक र लोक जीवनमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई मात्र यहाँ अध्ययनको विषय बनाइएको छ । जसलाई यस अध्ययनको सीमा भनिएको छ । प्रस्तुत शोधलाई निम्नानुसारका बुँदामा सीमाङ्कन गर्न सकिन्छ ।

- क) प्रस्तुत शोध ललितपुर जिल्लाको चन्दनपुर, कालेश्वर, र गोटिखेल गा.वि.स.मा बसोवास गर्ने तामाङ जातिमा प्रयुक्त मौलिक तामाङ भाषाका शब्दहरूको मात्रै सङ्कलन गरिएको छ ।
- ख) प्रस्तुत क्षेत्र एवम् राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रकाशित र सिर्जित साहित्यिक लेख रचना शब्दकोश र महत्त्वपूर्ण कृति/पुस्तकहरूमा सीमित रहेको छ ।
- ग) कोश निर्माणको प्रचलित तरिका /पद्धति अनुसार सम्पादन गरी नमुना कोश निर्माण गरिएको छ ।

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित एवम् सङ्गठित रूप दिनका लागि पाँच अध्याय भित्र मूल शीर्षकहरूमा उल्लेख गरी आवश्यकता अनुसार उपशीर्षक राखेर अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । यस शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ ।

- पहिलो अध्याय:- शोध परिचय
- दोस्रो अध्याय:- पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा
- तेस्रो अध्याय:- शोधविधि र प्रक्रिया
- चौथो अध्याय:- तामाङ भाषाकोशको परम्परा र निर्माणका आधारहरू
- पाँचौं अध्याय:- सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसामग्री सूची

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

यस कार्यबाट आजभन्दा अगाडि सम्बद्ध विषयमा के कस्ता कार्यहरू भएका रहेछन् भन्ने कुराको जानकारी पाउन सकिन्छ । शोधकार्य आफैमा नयाँ विषयवस्तुमा आधारित कार्य भएकाले यसभन्दा अगाडि सम्पन्न भएका कार्यको समीक्षा गर्नु आवश्यक पर्दछ र मार्गनिर्देशन समेत प्राप्त हुन्छ ।

नेपाली भाषामा शब्दकोश निर्माण केही शताब्दी अघिदेखि नै हुँदै आएको छ । कोश वैज्ञानिक मान्यतालाई पालना गरी विभिन्न प्रकारका कोशनिर्माण कार्य भइसकेका छन् । समयअनुसार कोशको परिमार्जन मानक शब्दकोश निर्माण विज्ञान प्रविधिको विकाससँगै देखा परेका शब्दहरूको निर्माण भए पनि प्राविधिक शब्दकोशको निर्माण र नेपालमा बसोवास गर्ने जातजाति र तीनीहरूले बोल्ने मातृभाषाको शब्दकोश निर्माण कार्य अझै पनि नगन्य रूपमा रहेको छ । जसमध्ये तामाङ भाषाको शब्दकोश निर्माण कार्य चुनौतिपूर्ण नै रहेको छ । तामाङ भाषाको शब्दकोश निर्माण कार्य शोधकार्यमार्फत यो पहिलो नै हुन सक्छ भन्ने मेरो अनुमान रहेको छ । प्रस्तुत शोध कार्य शब्दकोशसँग सम्बन्धित रहेको छ । त्यसैले यो शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा कोश, कोश विज्ञान, शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित पुस्तक, साहित्यिक कृति, पत्रपत्रिका, मौलिक लेखरचना, शोध कार्य तथा यस कार्य सँग सम्बन्धित विभिन्न अनुसन्धानहरूलाई नै पूर्वकार्यको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । हालसम्म तामाङ भाषाको कोश, कोशविज्ञान र शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित अध्ययन विश्लेषण तथा अनुसन्धानात्मक कार्यहरूलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

तामाङ प्रकाशनको विकास, अमृत योजन तामाङद्वारा लिखित पेमा घिसिङ तिल्पुङ प्रकाशनको निम्ति काष्टमण्डप प्रिन्टिङ प्रेसद्वारा मुद्रित २०५५ पहिलो पटक प्रकाशित खोजमूलक पुस्तकको रूपमा रहेको पाइन्छ । जुन प्रकाशित पुस्तकले तामाङभाषा प्रकाशन सम्बन्धी ऐतिहासिक पक्षहरू क्रमबद्ध रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । तामाङ प्रकाशनको प्रारम्भ प्रजातन्त्रको स्थापनापछि मात्र भयो । सर्वप्रथम दार्जलिङबाट २०१३ मा बुद्धिमान मोक्तानको जिकतेन तामछ्येइ अथवा तामाङ वंशावली हामा प्रकाशित भयो । तामाङ

प्रकाशनको इतिहासमा यो नै पहिलो पुस्तक हो । यसपछि नेपालबाट २०१६ सालमा राणा शासनका एकजना कट्टर विरोधी कर्नेल सन्तवीर लामाले २ ओटा महत्त्वपूर्ण पुस्तकहरू ताम्बा/तामाङ काइतेन व्हाइ रिमठिम र स्येबुस्येमु प्रकाशित गरेको पाइन्छ । स्वदेशी र विदेशी भूमिबाट प्रकाशित पुस्तक लेखक र प्रकाशन मितिसहित कृतिका विधिसमेत विवरणत्मक रूपमा उल्लेख गरी खोज अनुसन्धान कार्यका लागि दिशानिर्देश गरी सहयोग पुऱ्याएको यो पुस्तक उपयोगी पनि देखिन्छ । यस पुस्तकको आधारमा तामाङ शब्दकोश तथा व्याकरण सम्बन्धी प्रकाशनको ऐतिहासिक पक्ष उल्लेख गर्नु पनि एक पूर्व कार्यको समीक्षा नै हो भन्न सकिन्छ ।

सर्वप्रथम बी.एच्. हड्सनले सन् १८४८ मा नेपालका विभिन्न भाषाहरूको तुलना गर्ने क्रममा तामाङ भाषाको १८८ ओटा शब्दहरू सङ्कलन गरेका थिए । त्यसपछि सन् १९७१ मा मार्टिन मजाउँदोको तामाङ फोनोलेजी सन् १९७३ प्रकाशित भयो । यसैगरी वि.सं. २०४८ मा सर्वप्रथम दुपवाङ्गेल मोक्तानको अंग्रेजी-खस-तामाङ नेपाली शब्दावली प्रकाशित भएको इतिहास पाइन्छ । वि.सं. २०५० सालमा दुपवाङ्गेल मोक्तानकै तामाङ नेपाली शब्दावली, अमृत योज्जनको नेपाली तामाङ शब्दार्थ २०५१ अजितमान तामाङको तामाङग्योतला ग्याम, छेबुम् २०५१ अमृत योज्जानद्वारा सङ्कलित र सम्पादित तामाङ शब्दकोश २०५४ क्रमशः प्रकाशित भएको पाइन्छ । क्रमशः विदेशी नागरिकबाट तामाङ कोश निर्माणको कार्य आरम्भ भई तामाङ अमृत योज्जनसम्म आइपुग्दा अझै पनि कोशले मूर्त रूप प्राप्त गर्न सकेको छैन । स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषा फरक फरक तरिकाले प्रस्तुत गरे तापनि वा एक भाषिक कोश नभई बहुभाषिक कोशको रूपमा मात्र प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

अमृत योज्जन तामाङद्वारा लेखिएको तामाङ संस्कृतिकोश, दर्शन, संस्कृति र प्रतिभा नामक कोश २०६९ चैतमा पहिलो प्रकाशन भएको पाइन्छ । उक्त कोश भित्र तामाङ दर्शन कोश, खण्ड-१ मा ११० शब्द तामाङ संस्कृति कोश खण्ड-२ मा २६२ शब्द र खण्ड- ३ मा तामाङ व्यक्ति कोश अर्न्तगत २६० जनाको बारेमा चर्चा गरी प्रकाशन भएको पाइन्छ । यस कोशभित्रका विधागत प्रविष्टिले तामाङ समुदायको भाषा, साहित्य, संस्कृति, शिक्षा र व्यक्तिका परिचयसहित योगदानका बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ । यो कोश निर्माण कार्यले थप अन्य आवश्यक कोश निर्माणका लागि मार्ग प्रशस्त गर्दै कोश निर्माणतर्फ सचेत

गराएको आभास हुन्छ । उक्त कोशमा शब्द प्रविष्टि तामाङ भाषाको शब्द रहेको छ भने अर्थ नेपालीमा उल्लेख गरी वर्णनात्मक र व्याख्यात्मक शैली प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कोश निर्माणसम्बन्धी विधानलाई अवलम्बन नगरे पनि तामाङ भाषा सम्बन्धी शब्द र अर्थबोधका लागि उपयोगी नै हुने देखिन्छ ।

नेपाल तामाङ गुम्बा सेवा केन्द्र बालाजु काठमाडौँद्वारा अमृत योजन तामाङ २०५४ साउनमा प्रथम पटक प्रकाशित तामाङ शब्दकोश पनि एक महत्त्वपूर्ण कार्य भएको पाइन्छ । तामाङ शब्दकोश नामक उक्त पुस्तकमा मूल प्रविष्टिमा १४०० शब्दहरू रहेका छन् भने उपप्रविष्टिमा ३१०० ओटा शब्दहरू गरी ४५०० ओटा शब्दहरू कोशमा प्रविष्टि भएको पाइन्छ । उक्त कोशभित्र तामाङ शब्दकोशको प्रसङ्गमा ऐतिहासिक कोश निर्माणको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । तामाङ भाषा र अन्य भाषा विचका सर्वनाम सम्बन्धी तुलनासमेत गरिएको छ । त्यसै गरी कोशनिर्माणको उद्देश्य र यस शब्दकोशको सम्बन्धमा शीर्षक दिई शब्दचयन, प्रविष्टि अनुक्रम उच्चारण, अर्थलेखन, वर्णविन्यास र तामाङ लिपिका ४ ओटा तालिकालाई देवनागरिक लिपीमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यो तामाङ शब्दकोशमा मूल प्रविष्टि शब्द वर्णानुक्रममा रहेको उच्चारण, पदवर्ग, अर्थ, वाक्यमा प्रयोग, तामाङ र नेपाली दुवै भाषामा गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा तामाङ भाषी र अन्य भाषाका सिकारुलाई समेत सजिलो भएको पाइन्छ ।

उक्त कोशमा पुनः नेपाली शब्द र तामाङ भाषा वर्णानुक्रममा राखी नेपाली भाषाका विद्यार्थी र सिकारुका लागि पनि उपयोगी हुने गरी प्रकाशन गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा तामाङ भाषाप्रति मोह भएकाहरूलाई पनि महत्त्वपूर्ण कोशको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

सिंह बहादुर योजनद्वारा लेखन र सङ्कलन शुभप्रात प्रिन्टिङ्ग प्रेसद्वारा छपाइ गरी २०६९ चैत पहिलो प्रकाशन रहेको तामाङ शब्दकोशलाई पनि यहाँ पूर्व कार्यको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । तामाङ शब्दकोश नामक उक्त कोशमा सम्भोटा लिपिमा प्रविष्टि गरी, देवनागरीमा उच्चारण राखी नेपालीमा अर्थ राखिएको पाइन्छ । सम्भोटा लिपिमा वर्णमाला, बाह्रखरी सम्बन्धी जानकारी पनि राखेको पाइन्छ । शब्दकोशभित्र वर्तमान तामाङ भाषाको पाठ्यपुस्तक तामाङ भाषा कक्षा-१ देखि ४ सम्मका पुस्तकमा भएका शब्दहरू अर्थ पनि क्रमशः उल्लेख गरेको हुनाले वर्तमान विद्यालयमा पठन पाठन हुने विषय शिक्षणलाई समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ । त्यसैगरी अङ्क ज्ञान पशुपन्थीहरूको नाम र प्रकृतिको नामहरू पनि

उल्लेख गरेको हुनाले सम्भोटा लिपिसहित तामाङ भाषा र संस्कृतिको ज्ञान हासिल गर्न उपयोगी र सान्दर्भिक हुने स्पष्ट देखिन्छ ।

अमृत योञ्जन तामाङद्वारा सम्पादन गरी २०७० माघमा यम्बुरी बुक प्वाइन्टबाट पहिलो संस्करणको रूपमा प्रकाशित तामाङ बृहत् शब्दकोश पछिल्लो चरणमा आएको पाइन्छ । कोश वैज्ञानिक विधानका आधारमा परिष्कृत रूपमा प्रकाशन भएको पाइन्छ । जुन कोशमा विषयसूची, सङ्केतसूची चिह्नसूची, अनुसूचीहरू सहित तामाङ नेपाली शब्दकोश, नेपाली तामाङ शब्दावली, तामाङ नेपाली अर्थीकोश गरी ३ अध्यायमा सङ्गठित गरी प्रकाशन भएको पाइन्छ । स्रोत भाषा तामाङ देवनागरी लिपिमा उल्लेख भएको उच्चारण, पदवर्ग, अर्थ, वाक्यमा प्रयोग समेत गरी तामाङ मातृभाषी र अन्य भाषाका अध्येताहरूलाई समेत उपयोगी हुनेगरी कोश सम्पादन भएको पाइन्छ । लामो अनुभव र प्रेरक व्यक्तित्वहरूको प्रसङ्ग र उत्प्रेरणाले गर्दा कोशको प्रकाशन कार्य गरेको भनाइ कोशकारले उल्लेख गरेका छन् । तामाङ भाषाको श्रीवृद्धिका लागि थप महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा यसलाई पनि लिन सकिन्छ ।

पाल कुमार ह्योञ्जन र पाल निर्मल ह्योञ्जनद्वारा सङ्कलन र सम्पादित जीवा ल्हो चौथो अङ्क सन् १९९६ मा फ्याफुल्ला गेदुन पाक्योङ्ग सिक्किमद्वारा प्रकाशित छार ग्याम नामक पत्रिका पनि तामाङ साहित्य, इतिहास, र शब्दकोश सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । उक्त पत्रिका देश बाहिरबाट प्रकाशित भएपनि व्याकरण सम्बन्धी चर्चा र लेखसहित केही तामाङ विपरीत शब्दहरू रूखपातका नाम (दोडला मीन) डा.आर. के. ह्योञ्जन तामाङद्वारा सङ्कलन गरी प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यो पत्रिका सर्वसाधारण सबैमा पुग्ने हुनाले शब्दावली सूचीमार्फत भाषिक ज्ञान हासिल गर्न सकिन्छ भने यसलाई शब्दकोश निर्माणका लागि एक बिजुलीको झुङ्काको रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.२ कोश विज्ञान र यसको सैद्धान्तिक स्वरूप

यस शीर्षक खण्डमा कोशको परिचय, कोश विज्ञानको परिचय, शब्दकोशको स्वरूप, शब्दकोश सम्पादन प्रक्रिया र प्रविष्टि विन्यासलाई उपशीर्षकको रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यसबाट कोश निर्माणसम्बन्धी सैद्धान्तिक रूपमा कस्तो रहन्छ भन्ने बारे जानकारी हासिल गर्न सकिन्छ ।

२.२.१ कोशको परिचय

मानवीय व्यवहारमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई एउटा निश्चित मापदण्ड र सिद्धान्तका आधारमा तयार पारिएको कोशलाई शब्दकोश भनिन्छ । भाषामा भएका स्रोत भाषाको शब्द, उच्चारण, पदवर्ग, स्रोत, अर्थ, पर्याय, विपर्याय, अनेकार्थी दिई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको ग्रन्थकोशलाई शब्दकोश भनेर चिनिन्छ ।

वैदिक कालदेखि नै “कोश” शब्द व्यापक रूपमा प्रयोग हुँदै आएको प्रमाण प्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदबाट पुष्टि हुन्छ । वेदमा कोश अनेकार्थी रूपमा प्रयोग भएको थियो । महान् भाष्यकार सायणाचार्यद्वारा प्रतिपादित अर्थका आधारमा अध्ययन गर्दा ऋग्वेद संहिताको प्रथम मण्डलमा ‘कोश’ शब्द मेधा १ को अर्थमा प्रयोग भएको छ भने अन्य मण्डलमा कुनै स्थानमा मध्यभाग २ अर्थ, कुनैमा आयुधा ३ अर्थमा र कतै द्युलोक तथा भूलोक ४ आदि अर्थमा यो शब्द प्रयुक्त भएको पाइन्छ । (लम्साल, २०५७, १३)

वैदिक कालमा वैदिक साहित्यमा मात्र नभई लौकिक साहित्यमा पनि कोश शब्दको प्रयोग भएको अध्ययनबाट थाहा पाउन सकिन्छ । कोशलाई मुख्य गरी अर्थ कोशको रूपमा लिएको पाइन्छ । त्यही अर्थ दिने क्रममा विकसित भएर शब्दकोशको विकास र निर्माण भएको हो । कोशमा शब्दहरूलाई व्यवस्थित रूप दिने क्रममा विकसित भएर शब्दकोशको विकास र निर्माण भएको हो । कोशमा शब्दहरूलाई व्यवस्थित र उचित तरिका, प्रक्रिया अपनाई निश्चित क्रममा राखेर त्यसको अर्थ, स्रोत, पदवर्ग, उच्चारण, व्याख्या विश्लेषण गर्ने कार्य गरिन्छ । शब्दहरू सङ्कलन गर्ने तीनको अर्थ प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा शब्दकोशले सामान्य र विशेष गरी दुई थरी अर्थलाई बोध गराउँदछ ।

शब्दकोश पाठकका लागि भाषासम्बन्धी सूचना र जानकारी प्रदान गर्ने प्रमुख स्रोत हो । शब्दकोश निर्माणमा भाषाशास्त्री र दक्ष जनशक्तिमार्फत सम्पादन गरिने हुँदा विश्वासिलो र भरपर्दो स्रोतको रूपमा लिन सकिन्छ ।

भाषिक एकाइलाई निश्चित अनुक्रममा राखी तीनीहरूको अर्थ, अर्थ सम्बन्ध, स्रोत संरचना, प्रयोग आदिका बारेमा सूचना दिइएका रचना वा ग्रन्थलाई कोश भनिन्छ । सामान्यतया कोश भन्नाले शब्दहरूको सङ्ग्रह भएका ग्रन्थलाई मात्र नलिई शब्द, पदावली, सूक्ति, विषय आदिलाई अनुक्रममा राखिएका ग्रन्थहरू भन्ने बुझिन्छ ।

२.२.२ कोश विज्ञानको परिचय

कोश र विज्ञान शब्दको संयोजनबाट कोश विज्ञान भएको हो । सामान्यतया कोशको अर्थ ढुकुटी, खजना भण्डार भन्ने बुझिन्छ । अङ्ग्रेजीको लेक्सीकोलोजीबाट नेपालीमा कोश विज्ञानको अर्थ रहेको पाइन्छ । व्यापक अर्थमा यसलाई अङ्गीकार गर्दा प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एक सशक्त शाखाका रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । यो शब्दकोश निर्माणका साथै शब्दहरूको अर्थको ज्ञान गराउने पक्षसँग केन्द्रित विषयका रूपमा सुपरिचित छ । (भण्डारी, २०५४:०४२) ।

कोश विज्ञानका सन्दर्भमा भन्ने पर्दा कुनै भाषाका शब्दलाई क्रमिकताका साथ मिलाएर उपयुक्त अर्थ प्रदान गर्न सघाउ पुऱ्याउने तथा विशिष्ट ज्ञान प्रदान गर्ने शास्त्रविशेषका रूपमा लिइन्छ । कोश विज्ञान अन्तर्गत भाषाका शब्द भण्डारमा अन्तर्निहित शब्दको व्यवस्थित अध्ययनका साथ साथै कोशीय सामग्रीको सङ्कलन, शब्दप्रविष्टिको छनोट र वर्गीकरण, अर्थ निर्धारण, हिज्जे, व्याकरण निर्देश, व्युत्पत्ति, प्रयोग निर्देशनात्मक उद्धरण, पर्याय तथा विपर्याय, रेखाचित्र आदिको संयोजन र सम्पादन सम्बन्धी सैद्धान्तिक पक्षको वर्णन, विश्लेषण र विवेचनाको कार्य सम्पन्न गरिन्छ । (लम्साल, २०५२:२)

कोश विज्ञान प्रायोगिक भाषा विज्ञानको एउटा शाखा हो । प्रायोगिक भाषा विज्ञानको विकास दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र भएकाले प्रयोगका हिसाबले शब्दकोशको उपयोग गर्ने मान्यताको विकास आधुनिक भाषाविज्ञानको विकासपछि नै भएको देखिन्छ । प्रायोगिक भाषा विज्ञानले ई.१९४६ मा मिसिगन विश्वविद्यालयबाट स्वतन्त्र विषयको रूपमा मान्यता पाएपछि भाषा र भाषापरक अन्य विषय र क्षेत्रहरूमा यसको अध्ययनले व्यापकता पायो । विश्वविख्यात 'जर्नल ल्याङ्वेज लर्निङ' (ई.१९४८) को प्रकाशनपछि प्रायोगिक भाषा विज्ञानले विश्वव्यापी रूपमा चर्चित हुने अवसर प्राप्त गर्‍यो । यसकारण कोशसँग सम्बन्धित परम्परागत पद्धतिमा परिवर्तित भई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको प्रमुख शाखाको रूपमा कोश विज्ञान प्रवर्तित भयो । त्यसपछि कोशको सङ्कुचित अर्थमा शब्दकोशलाई कोशको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने विधाको रूपमा लिन थालियो ।

कोश विज्ञान सम्बन्धी पूर्वीय र पश्चात्य परिभाषाहरू यसप्रकार उल्लेख गरेको पाइन्छ । “कोश विज्ञान भाषाका शब्द ढुकुटीको समस्त अध्ययनलाई बुझाउन सामान्यतया:

प्रयोग गरिने शब्द हो ।” -डेभिड क्रिस्टल- ए डिक्सनरी अफ लिङ्ग्विस्टिक एन्ड फोनेटिक्स ।

“कोश रचना सम्बन्धी विज्ञान वा शब्दकोशका निर्माणकलाको सिद्धान्त विवेचना भएको विधा हो ।” -नेपाली बृहत् शब्दकोश ।

उपर्युक्त परिभाषा र व्याख्याको आधारमा कोशीय एकाइका साथै व्याकरणात्मक कार्य हिज्जे, अर्थ प्रयोग, पर्याय, व्युत्पत्ति र इतिहास आदिको संयोजन र सम्पादन गर्ने कार्य कोश विज्ञान अन्तर्गत पर्दछ र सोही अनुसार कार्य सम्पन्न गरिन्छ । यी विषय र क्षेत्रका बारेमा उल्लेख भएको विज्ञान कोशविज्ञान हो ।

२.२.३ शब्दकोशको स्वरूप

कोशको स्वरूप भन्नाले बनावट र आकार प्रकारलाई बुझाउँदछ । जसमा कोश कसरी बनेको छ र भट्ट हेर्दा कस्तो छ भन्ने कुरालाई कोश स्वरूपले देखाउँदछ । कोशीय विशेषताहरू संयोजन गरी प्रयोजनका दृष्टिले उपयोगी बनाएर प्रयोगकर्तालाई सहज किसिमले सामग्री उपलब्ध गराउने कार्य गरिन्छ । शब्दकोशले प्रयोक्तालाई छिटो छरितो तरिकाले कोशीय सूचनाहरू स्पष्ट तरिकाले व्यक्त गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यसैले कोशलाई मूलतः स्वरूपको आधारमा तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पूर्व भाग, मूल भाग, र उत्तर भाग ।

पूर्व भाग

शब्दकोशको अग्रवर्ती भागलाई पूर्वभाग भन्ने गरिएको पाइन्छ । कोशीय मूलभागलाई केन्द्रविन्दु मान्दा यो त्यसभन्दा पूर्ववर्ती भाग हो । (लम्साल: २०५७:५८) । शब्दकोश प्रयोगको दृष्टिले मूलभाग प्रयोगमा ल्याउनका लागि आवश्यक सामग्रीहरू पूर्व भागमा राखिन्छ । पूर्व भागमा कोशको शीर्षक, प्राक्कथन, कोशविधान प्रक्रिया, कोश निर्देशिका, प्रविष्टि विधान, सम्बन्धमा स्पष्टीकरण दिइएको हुन्छ । कोशको प्रयोजन र प्रकृति अनुसार विषय, प्रयोक्ताको तह र स्तर भाषिक प्रकृति, भाषिक भेद, स्रोत सामग्रीहरू, अर्थ विधानको छोटो टिप्पणी कोशीय एकाइको अन्तःसम्बन्ध, शब्दको रूप, प्रासङ्गिक प्रयोग आदिका सूचनात्मक सन्दर्भलाई पूर्वभाग अन्तर्गत राखिएको हुन्छ ।

पूर्व भागको तात्पर्य मूलभाग भन्दा पूर्ववर्ती रहने भाग हो । यस भागभित्र शीर्षक प्राक्कथन र भूमिका प्रयोजन र क्षेत्र, स्रोतको विधान प्रक्रिया कोश निर्देशिका (प्रविष्टि-विधान, मूल प्रविष्टि, अनेकार्थी शब्द, समरूपी शब्द, उच्चारण र आलेखन, व्याकरण-निर्देश, बीजक, विंवृति, प्रतिनिर्देश, व्युत्पत्ति विधान, उदाहरण, संयोजन) पर्दछन् । (लम्साल, २०५७ : ५८-६८)

शीर्षक

कोश कुन प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो सो कुरा शीर्षकबाट स्पष्ट हुन्छ । शीर्षक अन्तर्गत सहशीर्षकको पनि संयोजन गरिएको हुन्छ । कोशको प्रयोजन जनाउन तुलनात्मक, व्युत्पत्तिपरक, सङ्क्षिप्त, बृहत्, मानककोश आदि उल्लेख गरिएको पाइन्छ । शीर्षकसँगै शब्दसङ्ख्या, सम्पादक, प्रकाशक संस्करण आदिजस्ता कुराहरू पनि उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

प्राक्कथन र भूमिका

शब्दकोशमा पूर्वभाग अन्तर्गत प्राक्कथन र भूमिका उल्लेख गरिएको हुन्छ । आवश्यकतानुसार भाषाको ऐतिहासिक पक्ष पनि उल्लेख गरिन्छ । यस शीर्षकलाई परिचय, प्रस्तावना, कृतज्ञताज्ञापन, पृष्ठभूमि आदि जस्ता शीर्षक पनि दिने प्रचलन रहेको छ । यसका साथसाथै प्रकाशकीय, सम्पादकीय आदि नाम उल्लेख गरी कोश विधान प्रक्रिया सम्बन्धी, उद्देश्यक्षेत्र स्रोत, पृष्ठभूमि आदिको उल्लेख गरी प्रकाशन र निर्माण गरिएको हुन्छ ।

कोशको प्रयोजन र क्षेत्र

शब्दकोश कुन क्षेत्रका विषयमा कुन तहको पाठकको लागि हो भन्ने कुराको जानकारी प्रयोजन र क्षेत्रमा सम्पादन गरिएको हुन्छ । कुन भाषाको लागि स्रोत भाषा, लक्ष्य भाषा, एक भाषिक वा बहुभाषिक आदिको उल्लेख यस शीर्षक अन्तर्गत गरिन्छ । प्रयुक्त भाषा मानक वा कथ्य, कस्तो हो र क्षेत्रको व्यापकता कति छ भन्ने जानकारी यस शीर्षकबाट पाठकलाई सूचित गरिएको हुन्छ ।

स्रोत

शब्दकोश निर्माण र सम्पादनको क्रममा प्रकृति अनुसार शब्दहरू कहाँबाट लिइएको हो सोको जानकारी यस शीर्षकभित्र उल्लेख गरिएको हुन्छ । सामग्री सङ्कलनका आधारहरू

औपचारिक, अनौपचारिक, कथ्य वा लेख्य आदिलाई प्रमुख मानिन्छन् । भाषिक व्यवहार, साहित्य, कृति, पूर्व प्रकाशित शब्दकोश र समकालीन भाषा प्रयोगका क्षेत्र यसका स्रोत मानिन्छन् ।

कोश विधान प्रक्रिया

कोश निर्माण गर्दा उत्पन्न समस्या समाधान कसरी गरिन्छ सो कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । कोश निर्माणका चरण वा तह यस अन्तर्गत पर्दछन् । कोश विधान प्रक्रियाअन्तर्गत मूल स्रोत शब्द प्रविष्टि, समान अर्थ प्रवाह गर्ने शब्द उच्चारण, व्याकरण, सम्पादनको व्यवस्था अर्थक्रम र निर्धारण, तीनको प्रयोग छोटकरी शब्द प्रतीनर्देशजस्ता कुराहरू रहन्छन् ।

कोश निर्देशिका

शब्दकोश प्रयोग गर्ने तरिका कोश निर्देशिका भित्र उल्लेख गरिन्छ । पाठकलाई कोशको निकट पुऱ्याई लाभ दिलाउन कोश निर्देशिकाले सहयोग गर्दछ । प्रविष्टि विधानभित्र शब्दकोशका शब्दहरूलाई महत्त्व प्रदान गर्दै गौण प्रविष्टिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ र सोको उल्लेख गरिन्छ । शब्दहरूलाई कसरी प्रविष्टि गर्ने भन्नेकुरा मुख्य हो । कोश निर्देशिका भित्र निम्न लिखित कुराहरू पर्दछन् ।

- (१) मूल प्रविष्टि
- (२) अनेकार्थी शब्द
- (३) समरूपी शब्द
- (४) उच्चारण
- (५) व्याकरण निर्देश
- (६) बीजकको प्रयोग
- (७) विवृत्तिको प्रयोग
- (८) प्रति निर्देश
- (९) व्युत्पत्ति विधान
- (१०) उदाहरण

मूल भाग

शब्दकोशको प्राण नै यसको मूलभाग हो । मूलभागका सापेक्षतामा पूर्वभाग र उत्तरभाग परिधीय बनेका हुन्छन् । शब्दसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण सूचनाको भण्डारण नै यसै भागमा गरिने भएकाले यसलाई कोशको वास्तविक पहिचान दिने भाग भन्न सकिन्छ । यसलाई मूलभाग भन्नुको तात्पर्य कोशमा यो नै साध्य हो र यसैका लागि सम्पूर्ण योजना, नियम, सामग्री सङ्कलन, सम्पादन, श्रम, व्यय आदि साधन जुटाइएका हुन्छन् भनी सङ्केत गर्नु हो । यसलाई केन्द्रीय भाग पनि भन्न सकिन्छ (लम्साल, २०५७:६९) ।

कोशको केन्द्रीय भाग नै मूल भाग हो । यसलाई शब्दकोशको जीवन वा आत्माको रूपमा लिन सकिन्छ । यो भाग कोशीय स्वरूपको आत्मा हो । कोशीय प्रविष्टिको क्रमबद्ध समष्टि मूलभाग हो । यस भागमा स्रोत शब्द प्रविष्टि शीर्षक, उच्चारण, हिज्जे, व्याकरण निर्देश, व्युत्पत्ति, अर्थविधान, व्युत्पादक सर्ग, पर्याय, विपर्याय, उखान टुक्का, उदाहरण चित्राङ्कन पर्दछन् । प्रविष्टि र उपप्रविष्टिका सूचनाहरू पनि व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।

उत्तरभाग

उत्तर भागको तात्पर्य कोशको पश्चवर्ती भाग हो । यो परिशिष्टका रूपमा रहन्छ । कतिपय कोशमा परिशिष्टको व्यवस्था नभए पनि यसलाई कोश सम्पादनको अन्त्यमात्र मानिन्छ । (लम्साल, २०५७:८४-८५) शब्दकोशको पश्चभागका रूपमा लिन सकिने यसलाई कोशको परिशिष्ट खण्डका रूपमा चिन्न सकिन्छ । यसमा कोशबारे पुरकका रूपमा दिइनुपर्ने थप सूचनाहरू प्रस्तुत गरिन्छन् । त्यसैले यो शब्दकोशको मध्य भाग वा मुख्यभागको सापेक्षतामा बाह्य भाग हो । (अधिकारी: २०६२:२१२) । मूलभाग र त्यसको उत्तरवर्ती भागमा राख्न नमिल्ने वा कोशीय प्रविष्टि भन्दा विलक्षण मूलभाग र त्यसको उत्तरवर्ती भागमा राख्न नमिल्ने वा कोशीय प्रविष्टि भन्दा विलक्षण र विशिष्ट रूप र शैलीमा गरिने सन्दर्भ सामग्रीहरू रहने पश्चवर्ती भाग नै कोशको उत्तरभाग हो । (लम्साल, २०५७:८४) ।

विषय, प्रकृति र प्रयोजनको आधारमा कोशहरू फरक-फरक संरचनाका हुन्छन् । सबैखाले कोशमा यस भागलाई संयोजन गरिएको हुँदैन । यति हुँदाहुँदै पनि कोशीय

विकासक्रम सम्बन्धी टिप्पणी थप प्रकाश पार्नुपर्ने सामग्रीहरू, सम्बद्ध विवरण, तालिका, पारिभाषिक प्रविधिक शब्दावलीहरू, सङ्केत, महत्त्वपूर्ण स्थान, सन्दर्भहरू, नापतौल, राशि नक्षत्र, थरगोत्र आदि सम्बन्धी सूचनाहरू सङ्क्षेप शब्दको सूची समयका एकाइहरू, पुरस्कार, अभिनव स्रोतका शब्दहरू गणित शास्त्रका चिह्नहरू प्रचलित उखानटुक्काको सूची आदि समेटिएका हुन्छन् ।

निष्कर्षमा शब्दकोश सम्पादन गर्दा कुन-कुन भागमा के कस्तो संरचना निर्माण गर्ने र त्यसको तत्वहरू अङ्गहरूका साथमा आकार कस्तो हुने भन्ने कुरा शब्दकोशको स्वरूपले सूचित गर्दछ । यसरी हेर्दा शब्दकोश आदि, मध्य र अन्त्य भागको क्रममा रहने र यसैलाई पूर्वभाग, मध्यभाग र उत्तर भाग भनेर पनि चिन्न सकिन्छ ।

२.२.४ शब्दकोश सम्पादन प्रक्रिया

शब्दकोश सम्पादन अत्यन्तै भन्कटलाग्दो, गम्भीर र कठिन कार्य हो । कठिन अनुष्ठानपरक कार्य भएकाले कोशको शुभारम्भदेखि समापनसम्म वैज्ञानिक किसिमको सुनियोजित प्रक्रिया र विधिको आवश्यकता पर्दछ । कोश सम्पादनका आधारभूत प्रक्रिया र विधिहरूलाई केही चरणहरूमा विभाजन गरी स्पष्ट ढङ्गले तीनको चर्चा गरिएको पाइन्छ । यिनै पृष्ठभूमिमा शब्दकोशको शुभारम्भदेखि समापनसम्मका प्रक्रियालाई कोश सम्पादन प्रक्रिया ठानी समस्त कार्यलाई तीन चरणमा विभाजन गरेर चर्चा गरिन्छ । (लम्साल, २०५७:९५) ।

क) पहिलो चरण

कोश सम्पादन प्रक्रियामा सबैभन्दा पहिला गर्नुपर्ने कार्यहरू यस चरणअन्तर्गत पर्दछन् । यस चरणका पनि मुख्य पक्षहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गरिन्छ ।

अ) योजना

कोश निर्माणका लागि आवश्यक सोच, समय, बजेट, जनशक्ति, श्रम सामग्री आदिको निर्धारण गर्नुलाई कोश निर्माणको योजना भनिन्छ । कोश सम्पादन प्रक्रिया, विधि, कोशको प्रकार, प्रयोजन, स्वरूप, प्रयोक्ता, महत्त्व, औचित्य, प्रविष्टि, प्रकृति तथा क्षेत्र, छनोट, कोशीय सूचनाको निर्धारण आदिको शुरुमा नै तर्जुमा गर्नुपर्दछ । त्यसैले योजनाविना कोश निर्माण कार्य अधुरो हुन सक्दछ । कोश निर्माणसम्बन्धी अवधारणा, सिद्धान्तलाई

शुरुदेखि अन्त्यसम्म एकताबद्ध गरेर कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ । कोशको ढाँचा र प्रकृति अनुसार योजना निर्धारण हुने हुँदा कोशकारका लागि योजनाले मार्गनिर्देश गर्दछ । कोश निर्माण कार्य दीर्घकालीन कार्य हो र अथक परिश्रम यसका लागि आवश्यक पर्दछ, भने अभ्यसमा योजना अपरिहार्य हुन आउँछ ।

कुनै पनि कार्य गर्दा उक्त कार्यको पूर्णता र सफलताका लागि व्यवस्थित र विस्तृत योजनाको आवश्यकता पर्दछ । कोश निर्माणजस्तो अति गम्भीर, भिँजो लाग्दो र कठिन कार्यका लागि त भन्नु योजना निर्माण अत्यन्तै आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले कोश निर्माण गर्दा आवश्यक पर्ने पूर्व तयारीका कुराहरू कोश निर्माण योजना अन्तर्गत पर्दछन् । कोश निर्माण कार्य आर्थिक दृष्टिले मात्र होइन, समयका दृष्टिले पनि अत्यन्तै खर्चिलो छ । यसमा समय र धैर्यता कुवेरले पनि धर्मराउने स्थिति आउँछ (लम्साल, २०५७:९६) ।

आ) सामग्री सङ्कलन

कोश सम्पादनका लागि सामग्री सङ्कलन मुख्य शर्त हो । कोशको प्रकृति र स्वरूपको आधारमा सामग्री पनि फरक फरक हुनसक्छ । सामग्री सङ्कलन अन्तर्गत लिखित स्रोतभाषा र मौखिक स्रोतभाषाका आधारमा गरिन्छ । कोश निर्माण गर्दा लिखित स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा केही सजिलो हुन्छ ।

लिखित स्रोतभाषा

लिखित स्रोत भाषामा शब्दकोश निर्माण गर्दा प्रकार र प्रयोजनले नै प्रभाव पारेको हुन्छ । लिखित स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा सङ्कलनकर्ताले शब्दको अनुक्रमणिका बनाएर टिपोट गर्नुपर्छ । उपयुक्त आकारको कागजमा शब्दको प्रकृति र त्यसको अर्थ (प्रयोग र सन्दर्भ समेत), त्यससँग सम्बन्धित उद्धरण, स्रोत सामग्रीको स्पष्ट जानकारी, वर्णानुक्रम आदिको व्याख्या गरिनुपर्दछ र मात्रै कोश शब्दको प्रविष्टि गराउन सजिलो पर्दछ, (भण्डारी, पारसमणि र अन्य, २०६८:६४) ।

मौखिक स्रोतभाषा

कोश निर्माणका लागि मौखिक रूपमा मात्र प्रचलित भाषाहरूबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा सम्बन्धित भाषाका वक्ताहरूलाई मूल आधार बनाउनुपर्दछ । त्यसैले लिखित स्रोत वा साहित्य नभएका भाषामा कोश निर्माण गर्दा सामग्री सङ्कलनका लागि क्षेत्रीय पद्धतिको

उपयोग गर्नुपर्छ । सामग्री सङ्कलन प्रक्रियाका लागि भाषिक भेदका आधारमा विभिन्न क्षेत्र निर्धारण गरी क्षेत्रगत तथा वर्गगत सूचकहरू अपनाउनु पर्दछ । ती सूचकहरू सम्बन्धित भाषाको पूर्ण प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने मूल वक्ता हुनु आवश्यक छ । सूचकहरूमा तत्परता, जाँगर र आत्मविश्वासजस्ता गुणहरू हुनु अत्यावश्यक ठहर्छ (भण्डारी, पारसमणि र अन्य, २०६८:६५) ।

कोश निर्माण कार्यमा लिखित स्रोत र अलिखित वा मौखिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिन्छ । आवश्यकता र भाषाको प्रकृति अनुसार कुनै एक वा दुवैबाट सामग्री सङ्कलन गर्नुपर्दछ । लिखित स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा विविध विधा र विषयका कृति, पुस्तक, पत्रपत्रिका अभिलेख, पाठ आदि आधार सामग्रीका रूपमा रहन्छन् । यस्तै अलिखित वा मौखिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा क्षेत्रीय पद्धतिको प्रयोग गरिन्छ । प्रचलित कथ्य भाषाको स्वरूपबाट कोश निर्माणका लागि सामग्री सङ्कलन गर्नुपर्दछ । शब्दसूची, लोक साहित्य, पर्व, धर्म, दर्शन, शिक्षा सङ्कथन, नजिकको भाषाका शब्दकोशहरूको सहायताद्वारा सामग्री सङ्कलन गर्न सकिन्छ ।

इ) प्रविष्टि चयन

कोश सम्पादनका लागि प्रविष्टि चयन महत्त्वपूर्ण कार्य हो । यो कोशमा प्रवेश गराइने एकाइसँग सम्बन्धित छ । सामग्री सङ्कलनपश्चात् गरिने तेस्रो महत्त्वपूर्ण कार्यका रूपमा यसलाई लिइन्छ । कोशको मूल लक्ष्य नै प्रविष्टिका बारेमा जनकारी दिनु भएकाले यसलाई कोशीय एकाइ वा कोशिम पनि भनिन्छ, (लम्साल, २०५७ : १०३)

यसरी हेर्दा कोशमा शीर्षशब्दका रूपमा प्रवेश पाउने भाषिक एकाइ प्रविष्टि हो कोश सम्पादन कार्यभित्र प्रविष्टिका सन्दर्भमा सबै शब्दहरू चयन गरिनुपर्दछ र मूल प्रविष्टि र उपप्रविष्टि कहाँ राख्ने हो निक्कै गर्नु पर्दछ । मूल प्रविष्टिमा प्रचलित शब्दहरू, अप्रचलित शब्दहरू, पारिभाषिक-प्राविधिक शब्दहरू, व्यक्तिवाचक, सङ्क्षेप तथा परिवर्णी शब्द निपात, अक्षर प्रत्यय विभक्ति, समस्त शब्द उद्धरण, सङ्क्षेप, परिवर्णी शब्दहरू उपप्रविष्टिमा राख्ने वा कहाँ राख्ने भन्ने कार्यलाई प्रविष्टि चयन भनिन्छ । मूल प्रविष्टिमा स्रोतभाषाका शीर्ष शब्दहरू रहन्छन् । जुन शब्दहरू प्रविष्टिको सर्वमान्य पद्धति वर्णानुक्रम पद्धतिलाई अपनाइएको हुन्छ । शीर्षशब्दबाट निर्मित शब्दहरूलाई उपप्रविष्टिमा समावेश गरिनुपर्दछ ।

दोस्रो चरण

प्रविष्टि विधान कोश सम्पादन प्रक्रियामा दोस्रो चरणको रूपमा लिइन्छ । कोशीय एकाइको सूचना प्रस्तुति यस चरणमा पर्दछ । कोशीय शब्दको शीर्षशब्द, हिज्जे, उच्चारण, व्याकरण, निर्देशन, व्युत्पत्ति, अर्थ, उदाहरण पर्याय, विपर्याय, उखान-टुक्का, व्युत्पादक सर्ग, चित्राङ्कन आदिको सबिस्तार प्रस्तुति गरिन्छ । कोशीय शब्दको विवरण उल्लेख गर्ने काम यस चरणमा गरिने हुनाले शब्दको विवरणात्मक प्रविष्टि मुख्य रूपमा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । कोश सम्पादनमा उद्देश्य र विधेय गरी दुई खण्डमा विभाजन गरिन्छ । जसमध्ये उद्देश्यखण्डमा शीर्ष शब्द, हिज्जे, उच्चारण, र व्याकरण निर्देश पर्दछन् भने विधेय खण्डमा अर्थ, व्युत्पत्ति उदाहरण, उखान-टुक्का आदि विवरणहरू समाहित हुन्छन् (भण्डारी र अन्य, २०६८:७४) ।

शब्दकोशको प्रविष्टि

उद्देश्य/मूल प्रविष्टि

- शीर्ष शब्द
- वर्णविन्यास/हिज्जे
- उच्चारण निर्देश
- व्याकरण निर्देश

विधेय/विवरण

- अर्थ
- परिभाषा
- उदाहरण
- पर्याय
- विपर्याय
- उखान टुक्का
- व्युत्पादक सर्ग
- चित्राङ्कन

शब्दकोश प्रविष्टिको उद्देश्य र विधेय खण्डको शीर्षकगत विश्लेषण यस प्रकार गरिएको छ ।

शीर्षशब्द

शब्दकोशको प्रत्येक प्रविष्टिमा समावेश भएको मुख्य कोशीय एकाई नै शीर्ष शब्द हो । यसलाई मूल प्रविष्टि, प्रविष्टि शब्द, प्रधान शब्द वा कोशीय शब्द पनि भनिन्छ । शीर्ष शब्द वर्णानुक्रममा सर्वप्रथम उल्लेख गरिन्छ । भाषिक व्यवहारमा शब्दहरू सङ्कथनका अङ्ग बनेर आए पनि शब्दकोशमा अलग-अलग एकाइका रूपमा उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

कोश सम्पादन विधानअनुसार शीर्ष शब्द प्रविष्टि व्यवस्थालाई तल लेखिएअनुसार हेर्न सकिन्छ ।

कुर- /कुर/ना. १. माछाहरू समूह भएर बस्ने ठाउँ, माछाको गुँड २. रास, थुप्रो ।

जातिगत- (तत्स) (जाति+गत) सप. जातिमा आधारित, जातीय (उदा. जातिगत वर्गीकरण)

माथिको उदाहरणमा शुरुमा आएको रेखाङ्कित शब्द कुर र जातिगत शीर्ष शब्दहरू हुन् ।

हिज्जे वर्णविन्यास:

कोशमा प्रविष्टि गरिएका शब्दको व्यवस्थित रखाई नै हिज्जे हो । वर्णविन्यास प्रचलित र मानक स्वरूपमा राखिन्छ । वर्णविन्यासले लेख्य रूपलाई प्राथमिकता राख्दछ । जस्तै:-स्वर, समय, औचित्य ।

उच्चारण निर्देश

उच्चारण निर्देश कोश सम्पादनको क्रममा राख्नुपर्दछ । उच्चारण फरक भएमा त्यसलाई उपप्रविष्टिमा पनि समावेश गरिन्छ ।

जस्तै:- ताज-/ताज्/(आ) ना. मुकुट, श्रीपेच, (उदा. शिरको ताज)

वनस्पति-/ब.नस्.पति/ ना. (रूख, बिरुवा)

व्याकरण निर्देश:

शीर्ष शब्दलाई व्याकरणिक कोटीका दृष्टिले चिनाउने कामलाई व्याकरण निर्देश भनिन्छ । व्याकरण निर्देश गर्ने प्रचलन उद्देश्य र विधेय दुवै भागमा पाइन्छ । व्याकरण निर्देश गर्दा सङ्क्षेपमा गरिन्छ । शीर्ष शब्दको स्वरूप बुझ्न यसले मद्दत गर्दछ ।

जस्तै:- देवात्मा- (तत्स) (देव+आत्मा) वि. १ देवता जस्तो उच्च तथा पवित्र आत्माको/ना.

२ देवता, पग्लनु-/पग्लनु/ (पग्लनु) अक्रि. हे. पग्लनु

व्युत्पत्ति निर्देश

शब्दको रूप र अर्थका दृष्टिले विकासक्रमको निर्देश व्युत्पत्ति हो । कोशीय शब्द व्युत्पादित भए व्युत्पत्ति प्रक्रियालाई पनि सङ्केत गर्नु उचित हुन्छ । व्युत्पत्ति निर्देश उद्देश्य

भागमा ठूलो कोष्ठभिन्न विकासक्रम खुलाउनको लागि उल्लेख गरिन्छ । व्युत्पत्ति गर्दा शब्दलाई ऐतिहासिक र समकालिक गरी औल्याइएको हुन्छ । ऐतिहासिक भन्नाले शब्द निर्माण हुनुअघि कस्तो संरचना थियो र अहिले त्यो शब्द कस्तो छ भनेर तुलना गरी रूप र अर्थगत भिन्नता स्पष्ट पार्दछ । समकालिक तरिकाबाट शब्दमा आएका सर्गहरू तथा शब्द संयोजन आदिलाई संयोजन र विच्छेदनका आधारमा सूचना दिने प्रयास गरिन्छ ।

जस्तै:- अग्लो (अल्को (ऐतिहासिक), सुनाउनु (सुन्+आउ+नु) ।

अर्थ निर्देश

अर्थ भाषाको आत्मा मानिन्छ । शब्दकोशले अर्थ स्पष्ट पार्ने काम गर्दछ । त्यसैले अर्थ विधान कोशको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । अर्थ निर्देश गर्दा शब्दको स्वरूप र प्रयोगलाई आधार मान्नु पर्दछ । विधेय खण्डमा अर्थ विधानलाई सामाविष्ट गरिन्छ । भाषाका शब्दको वास्तविक अर्थ पुष्टि हुने गरी उल्लेख गर्नुपर्दछ । एउटा मात्र तरिकाले शब्दको अर्थ निर्देश गर्दा नबुझिने अवस्था रहने भएकाले त्यस्ता शब्दलाई छर्लङ्ग पार्न निम्न तरिका अपनाउनु पर्ने हुन्छ ।

क) परिभाषीकरण

कोशीय शब्दको अर्थ शब्दबाट स्पष्ट नभएमा परिभाषाद्वारा अर्थ स्पष्ट गरिन्छ । यसबाट शब्दको अर्थ खुलासा गर्न धेरै सजिलो हुन्छ । जसलाई एकभन्दा बढी शब्द वा पदावलीबाट चिनाउने गरिन्छ । परिभाषा दिने युक्तिले कोशीय शब्दको धारणा प्रष्ट पार्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

जस्तै:- बाघ:- ना. हिंस्रक जङ्गली जनावर ।

क्याच्च : (अमू) क्रिया, नरम बस्तुलाई एकपल्ट किच्दाको किसिम ।

ख) पर्याय विधि

कोशीय शब्दको अर्थ विधान गर्दा उही अर्थ दिने अर्को शब्दलाई पर्याय विधि भनिन्छ । शब्दकोशमा यसको स्थान निकै महत्त्वपूर्ण छ किनभने सानो वा ठूलो जुनसुकै शब्दकोशमा यसको प्रयोग अपरिहार्य ठानिन्छ । सबै पर्याय शब्दले शीर्ष शब्दको मूल अर्थलाई पूर्ण रूपमा व्यक्त गर्न नसके तापनि निकटतम अर्थ बुझाउने काम गर्दछ ।

जस्तै:- चिन्ता:- ना. १ पीर, सुर्ता, फिक्री, परवाह ।

तन:- ना. १ शरीर, जिउ ।

ग) विपर्याय विधि

विपरीत अर्थ दिने शब्दलाई विपर्याय भन्ने चलन छ । कोशीय शब्दको परिभाषा दिएर, पर्याय दिएर पनि अर्थ स्पष्ट नभएमा विपर्यायले अर्थ स्पष्ट हुन सक्दछ ।

जस्तै:- उज्यालो- विप. अँध्यारो ।

राम्रो - विप. नराम्रो ।

घ) समावेशी

कतिपय शब्दको अर्थ जातित्वका आधारमा स्पष्ट पार्ने गरिन्छ भने त्यसलाई समावेशी विधि भनिन्छ । पशुको अर्थ दिनुपरेमा गाई, भैंसी, घोडा आदि उल्लेख गरिन्छ ।

जस्तै:- प्याउलो- फूल विशेष

कालिज- पन्छी, चराचुरुङ्गीको एक किसिम ।

ङ) उदाहरण

कोशीय एकाइको अर्थगत विशेषता व्यक्त गर्न शाब्दिक उदाहरणका रूपमा गरिने प्रासाङ्गिक प्रयोगलाई उदाहरण विधि भनिन्छ । (लम्साल, २०५७:१३२) शब्दकोशमा शब्दको अर्थ प्रमाणीकरण र आधिकारिकता समेत बढाउन उदाहरणले मद्दत गर्दछ । शब्दकोशमा अर्थ स्पष्ट पार्न सामान्यतया स्वनिर्मित र उद्धृत उदाहरण विधि अपनाइन्छ । स्वनिर्मित भन्दा उद्धृत विधि बढी राम्रो मानिन्छ ।

जस्तै :- टकटक्याउनु- (उदा. उसले लुगामा लागेको धुलो टकटक्यायो ।)

च) बीजक विधि

कोशीय एकाइको कार्य तथा स्तर जनाउन प्रविष्टि अङ्गमा प्रयोग गरिने शब्द बीजकका नामले चिनिन्छ । बीजकले न्यूनतम स्थानमा अधिकतम सूचना दिने गर्दछ । शब्दकोशमा प्रयोग क्षेत्र वा सन्दर्भ सङ्केत गर्ने बीजकले गर्दछ । (भण्डारी र अन्य, २०६८:७८)

जस्तै :- नाना- ना. लुगा, कपडा (बालबोली)

विषादी- किरा नाश गर्ने औषधी (कृषि) ।

लेखु- सक्ति. ।

छ) विवृत्ति

अर्थलाई अझ स्पष्ट पार्न विधेय भागमा उक्त शब्दको अर्थबारे दिइने छोटो टिप्पणी वा व्याख्यालाई विवृत्ति भनिन्छ । यसले शब्दको अर्थगत, व्याकरणत्मक, प्रयोग सन्दर्भगत आदि विशेषतालाई जनाएको हुन्छ । यो पनि बीजक जस्तै अर्थलाई खुलस्त पार्न आउने सन्दर्भसँग सम्बन्धित छ र यसलाई पनि बीजक जस्तै सङ्क्षेपमा कोष्ठकमा लेखेर उपयोगमा ल्याइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:७८ र ७९) । विवृत्ति पनि अर्थपरक, व्याकरणात्मक र विश्वकोशपरक गरी तीन प्रकार रहेका छन् ।

जस्तै:- गोरा- वि.(बहु/ति. गोरा स्त्री. गोरी, लघु. गोरे) ।

चेला - ना.(बहु/ति. चेला, स्त्री. चेली, हे. चेलो) ।

ज) नीडन

कोशीय प्रविष्टिगत सामग्रीको परिमाणमा कमी ल्याउन स्थान बचत गर्ने युक्तिका रूपमा नीडनलाई लिइन्छ । शब्दका व्युत्पादित एकाइहरूलाई मुख्य प्रविष्टिअन्तर्गत उपप्रविष्टिमा राख्ने तरिकासँग यो सम्बन्धित छ । यसमा कतिपय प्रत्ययबाट व्युत्पन्न शब्दहरू, समस्त शब्दहरू तथा उखान टुक्कालाई पनि राख्न सकिन्छ । यसबाट व्युत्पत्ति र अर्थका दृष्टिले सम्बन्धित एकाइको समन्वय हुन्छ र यसका निमित्त दोहोरिने मूल प्रविष्टि वा शीर्षशब्दको आवृत्त भागलाई जनाउने अङ्कुसे वा निर्देशक वा वर्गाकार चिह्न दिई नीडन गरिएको शब्दसँग सम्बन्धित गरिनुपर्छ । प्रायशः नीडनलाई गाढा वा इटालिक अक्षरमा देखाउने गरिन्छ भण्डारी र अन्य (२०६८ : ८१) ।

जस्तै:- शोध - पत्र- प्रस्ताव - खोज ।

लोक- (तत्स) ना. (लोक+कथा), (लोक+गाथा), (लोक+कल्याण+कारी), (लोक+तन्त्र)

भ) प्रतीनर्देश

कोशीय एकाइहरूका बीचको पारस्परिक सम्बन्ध देखाउने युक्तिका रूपमा प्रतिनिर्देशलाई लिइन्छ । एक ठाउँमा रहेको कोशीय एकाइको अर्को ठाउँको कोशीय एकाइसँग अर्थगत समानता, विभेदकता, पूरकता आदि दर्शाउन शब्दकोशमा यसको प्रयोग गरिन्छ । यसलाई अन्योन्य सन्दर्भ पनि भनिन्छ (लम्साल, २०५७:१९) । एकाइको सूचनामा हुने पुनरावृत्तिबाट जोगिनका निम्ति यसबाट प्रशस्त सहयोग मिल्दछ ।

जस्तै:- लोकसत्ता-(तत्स) (लोक+सत्ता) ना. हे. जनसत्ता ।

ल्यासे - (आ) ना. हे. तरूनी ।

प्रतीनर्देशलाई प्रयोगका आधारमा प्रकृतित र अप्रकृतित गरी २ भागमा विभाजन गरिएको हुन्छ । प्रकृतितमा हेर्नुहोस्लाई (हे.) तुलनीयलाई (तु) उल्लेख गरिन्छ भने अप्रकृतित अन्तर्गत अर्थ दिने क्रममा पर्याय, समावेशक, विभेदक आदि उल्लेख गरिन्छ ।

ब) व्युत्पत्ति

कोशीय एकाइको अर्थ खुट्याउन तथा मूल अर्थ पहिल्याउन शब्दकोशमा व्युत्पत्ति विधि सहयोगी सिद्ध हुन्छ । खास शब्दको स्रोत र पूर्वस्वरूपको सूचनाका लागि यसको प्रयोग उत्तम ठानिन्छ । रूपगत र अर्थगत समानता भएमा मात्रै व्युत्पत्तिका दृष्टिले सम्बद्ध मान्नु हुँदैन । त्यहाँ ध्वन्यात्मक पृथकता भएको हुनसक्छ भण्डारी र अन्य (२०६८:८२) । प्रविष्टिमा रहेका शब्दको रूप र अर्थका दृष्टिले विकासक्रमको निर्देशन गर्ने कार्यलाई व्युत्पत्ति भनिन्छ ।

जस्तै:- भक्त- भत्त- भात

अग्नि- अग्नि- आगो

ट) चित्राङ्कन

कोशीय एकाइको अर्थ स्पष्ट पार्नका लागि कोशको प्रविष्टिमा चित्र, रेखाचित्र, तालिका आदिको प्रयोग गर्ने तरिकालाई चित्राङ्कन विधि भन्ने गरिन्छ । पशुपन्छी, बोटबिरूवा आदि केही वस्तुको धारणात्मक स्पष्टताका लागि चित्राङ्कन पद्धति उपयोगी मानिन्छ । शब्दलाई अर्थ्याउने दुई तरिका मध्ये एउटा शाब्दिक चर्चा प्रयोग गर्ने विधि हो

भने अर्को चित्र, नक्सा, रेखा, तालिका आदि प्रयोग गर्ने विधि हो । हजार शब्दले पनि स्पष्ट पार्न नसकेको कुरालाई एउटै चित्रले बताउन सक्छ, भनेभैँ कोश जगत्मा चित्राङ्कन पद्धति अपरिहार्य अङ्गका रूपमा चिनिन्छ (भण्डारी र अन्य (२०६८:८२) । यन्त्र, बाजा, दुर्लभ वनस्पति, हतियार, भाँडाकुँडा, पोशाक आदिलाई कोशमा चित्रविधिद्वारा पनि प्रस्तुत गरिएको हुन्छ जुन स्पष्ट बुझिने खालको हुनुपर्दछ ।

तेस्रो चरण

तेस्रो चरण शब्दकोश निर्माणको अन्तिम चरण हो । यसै चरणमा कोशीय सामग्रीले वास्तविक स्वरूप ग्रहण गर्दछ । सङ्कलित सामग्रीको उचित व्यवस्था मिलाई प्रस्तुत गरिने भएकोले आवश्यक कुरा पाठकले सजिलै पाउन सक्दछ । यस चरणमा प्रविष्टि अनुक्रम, संशक्त प्रविष्टि, नीडन चिह्न प्रयोग र पूर्वोत्तर भागको संयोजन जस्ता कुराहरू पर्दछन् ।

१. प्रविष्टि अनुक्रम

कोशसम्पादनका क्रममा सङ्कलित सामग्रीलाई कुन क्रममा राख्ने भन्ने कुरा यसअर्न्तगत पर्दछन् । वर्णानुक्रम, विषयानुक्रम, र विविध गरी तीन किसिमको प्रविष्टि अनुक्रम विभाजन गरिएको हुन्छ । शब्दहरूलाई प्रविष्टि अनुक्रममा राख्दा न्यूनतम समयमा प्रयोक्ताले अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न सक्दछ । प्रविष्टि अनुक्रम तीन प्रकारका भए तापनि सम्बन्धित वर्णमाला अनुसार क्रमिक रूपमा स्थान दिइन्छ । आधुनिक शब्दकोश परम्परामा परम्परागत वर्णमालाको अनुक्रमलाई अँगालिएको पाइन्छ । नेपाली शब्दकोशहरूमा देवनागरिक लिपिको परम्परागत वर्णमालामा पाइने वर्णानुक्रमभन्दा शब्दकोशमा केही भिन्न प्रकृतिको वर्णानुक्रम पाइन्छ ।

परम्परागत वर्णमालामा वर्णानुक्रम

अ आ.....अं अः

चन्द्रबिन्दु, शिरबिन्दु विसर्गलाई क ख.....श ष स ह क्ष ञ ।

शब्दकोशमा प्रचलित परम्परागत वर्णमाला

चन्द्रबिन्दु, शिरबिन्दु विसर्गलाई क्रमशः वर्णानुक्रमको सबभन्दा पहिले राखिन्छ ।

क्षलाई क, ष, त्र लाई त, र एवम् ज्ञ लाई जत्रको संयुक्त अक्षर मानी यिनका लागि सो अनुसार क्रमशः कतज कै वर्णानुक्रममा राखिन्छ ।

पाण्डेय, चूडामणि, शोधपत्र स्नातकोत्तर, २०६९:२५

२.२.५ प्रविष्टि विन्यास

कोशमा प्रविष्टि विन्यासले कोशीय एकाइ वा त्यससम्बन्धी विवरण रहेको भागलाई प्रविष्टि भनिन्छ । प्रविष्टि विन्यासलाई सामान्यतः दुई प्रकारमा विभाजन गरिन्छ ।

क) मूल प्रविष्टि

कोशको बायाँभागमा रहेको मुख्य एकाई मूल प्रविष्टि हो । यसलाई गाढा अक्षर प्रयोग गरी जनाइएको हुन्छ । शीर्ष शब्द गाढा अक्षरको साथमा मूल प्रविष्टिमा रहेको हुन्छ ।

ख) उपप्रविष्टि

उपप्रविष्टि भनेको शीर्ष शब्दमा आधारित मूल प्रविष्टिको गर्भ वा पेटबोलीमा रहने भाग हो । मूल प्रविष्टिकै न्यूनकृत रूपमा प्रयोग हुने उपाय हो यो । यसलाई नीडनमा आबद्ध गरिन्छ । प्रविष्टिको बिस्तारको रूपमा आउने यो पुनरावृत्त वर्ण नराखी त्यसको सङ्केत गर्न चिह्न प्रयोग गर्ने कुरासँग सम्बन्धित छ । यसमा शीर्षशब्दसँग सम्बन्धित व्युत्पन्न र समस्त शब्दका साथै उखान टुक्का आदि पर्दछन् । (भण्डारी र अन्य२०६८:८४)

उपप्रविष्टिमा शीर्ष शब्दको सविस्तार वर्णन रहने हुन्छ । उपप्रविष्टिलाई सहायक वा गौण प्रविष्टि पनि भन्ने गरिन्छ । उपप्रविष्टिमा राखिएका शब्द नीडन चिह्न र संशक्त प्रविष्टिद्वारा जनाई गाढा अक्षरमा राखिएको हुन्छ । जस्तै:

प्रौढ (तत्स) वि. १ युवावस्था पार गरेको व्यक्ति, २ उमेर अनुभवका दृष्टिले पाको, परिपक्व

-ता (ना) प्रौढमा हुने गुण

-शिक्षा (ना) प्रौढहरूलाई दिने शिक्षा

माथिको उदाहरणमा प्रौढ मूल प्रविष्टि हो भने - ता (ना) र - शिक्षा (ना) नीडन र संशक्त प्रविष्टिको हो ।

३. चिह्न प्रयोग

शब्दकोशमा विभिन्न चिह्नहरू प्रयोग गरिएको हुन्छ । चिह्न प्रयोगले प्रयोगकर्तालाई सहज र सरल तुल्याउँदछ । शब्दकोशमा चिह्न प्रयोगले गर्दा शब्दको निर्देश बुझ्न सजिलो हुन्छ । चिह्नहरूको उचित प्रयोग प्रविष्टि विन्यासमा आवश्यक पर्दछ र उचित सतर्कता अपनाइ चिह्नको प्रयोग गर्नुपर्दछ । शब्दकोश सम्पादन क्रममा प्रयोग गरिने चिह्नहरू निम्न प्रकारका हुन्छन् ।

पूर्णविराम	-	
अल्पविराम	-	,
अर्द्धविराम	-	;
निर्देश	-	-
अङ्कुसे / नीडन	-	~
प्रश्नवाचक	-	?
विस्मयादिबोधक-		!
उद्धरण	-	"-" / '-'
सानो कोष्ठ	-	()
ठूलो कोष्ठ	-	In
तारा	-	;
विकल्पबोधक	-	/
सङ्क्षेपीकृत	-	.
वाण	-	
समानान्तर	-	=
मूलरूप	-	
अगाडि देखाइएको व्युत्पन्न रूप	-	M
पछाडि देखाइएको व्युत्पन्न रूप	-	O
आदि ।		

४. पूर्वोत्तर भागको संयोजन

शब्दकोश सम्पादन गरिसकेपछि, प्रयोक्तालाई सम्बन्धित शब्दकोशका बारेमा थप जानकारी दिई प्रयोगमा सुलभता प्रदान गर्न पूर्वोत्तर भागको संयोजन गरिएको हुन्छ । प्रविष्टि विधानभन्दा अगाडि रहने शब्दकोशका बारेमा जानकारी दिने भूमिका, परिचय, कृतज्ञता ज्ञापन, चिह्न, संक्षेपीकृत शब्द, आदिलाई पूर्वोत्तर भाग भनिन्छ । कोशको व्युत्पत्ति, अर्थविधान प्रक्रिया, वर्ण विन्यास, शब्दचयन तथा प्रविष्टिअनुक्रम आदिको जाकारी पनि यस भागअन्तर्गत नै संयोजन गरिएको हुन्छ । यसैगरी, पूर्व भाग र कोशसँग सम्बन्धित तर मूल भागमा नराखिएका कुरा परिशिष्टका रूपमा उत्तर भागमा संयोजन गरी शब्दकोश सम्पादनका कार्य पूरा गरिन्छ ।

अध्याय तीन

शोधविधि र प्रक्रिया

३.१ शोध विधि

निश्चित समस्यामा आधारित शोधलाई उद्देश्यपूर्ण बनाउन शोधविधिको आवश्यकता पर्दछ । शोधकार्य प्रारम्भ गर्दा कस्तो विधि, प्रक्रिया र सामग्रीको उपयोग गरेर सम्पन्न गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको खाका वा योजनालाई नै शोधविधि भनिन्छ । शोधविधिले शोधकार्यलाई सरल र व्यवस्थित ढङ्गले सम्पन्न गर्ने काम गर्दछ । शोधकार्यको क्रममा प्रयोग गरिने नमुना छनोट, तथ्याङ्क र तीनका स्रोतहरू, तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रिया यसको विश्लेषण र प्रस्तुति जस्ता पक्षको निर्धारण यसमा गरिएको हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य सैद्धान्तिक प्रकृतिको भएकाले निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि मूल रूपमा पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ भने आवश्यकताअनुसार सामग्री सङ्कलन विधिको समेत प्रयोग गरिएको छ । उक्त सामग्रीबाट सङ्कलन गरिएका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखेर व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरी नमुना शब्दकोश निर्माण गरिएको छ ।

३.२ शोध प्रक्रिया

प्रस्तुत शीर्षकको शोधका लागि निम्नानुसारका प्रक्रिया अपनाइएको छ :

३.२.१ सामग्री सङ्कलनका स्रोत

प्रस्तुत शोधसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूलाई दुई स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ :

३.२.१.१ प्राथमिक स्रोत

ललितपुर जिल्लामा बोलिने तामाङ भाषाको नमुना शब्दकोश निर्माण शीर्षकमा आधारित प्रस्तुत शोधकार्यमा ललितपुर जिल्लाका तामाङ भाषाका वक्ताहरूलाई प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ । यस स्रोत अन्तर्गत स्वयम् शोधार्थी तामाङ मातृभाषी भएकोले प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.१.२ द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्यमा द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा विभिन्न प्रकाशन गृहबाट प्रकाशित सैद्धान्तिक ग्रन्थ, शब्दकोश, पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख रचना, शोध, अनुसन्धान तथा शोध निर्देशक लगायत विभिन्न विद्वान्, विदुषी तथा सहपाठीहरूबाट प्राप्त रायसुभाष, सरसल्लाह तथा टीका टिप्पणीलाई उपयोग गरिएको छ ।

३.३ सामग्री विश्लेषण प्रक्रिया

सम्बन्धित क्षेत्रका भाषाविज्ञ, शिक्षक, ज्येष्ठ नागरिक, शिक्षित, वक्ताहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरेर अध्ययन गरिएको छ । तीनीहरूसँग सम्पर्क, कुराकानी, छलफल, विचार विमर्श मौखिक प्रश्नोत्तरद्वारा शब्द सङ्कलन गरिएको छ । शब्दसूचीको माध्यमबाट शब्द सङ्कलन प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ । प्राथमिक स्रोतबाट प्राप्त सामग्रीलाई अध्ययन विश्लेषण र शब्दकोश निर्माणका लागि पुस्तकालय अध्ययन विधिको रूपमा शोधपत्र, पुस्तकहरू, पत्रिका शब्दकोश, रचना कृतिहरूलाई अध्ययनको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सम्पन्न गर्नका लागि गुणात्मक ढाँचाको निगमनात्मक पद्धतिभिन्न रहेर पुस्तकालयीय विधि, व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । यस कार्यमा केन्द्रित रहेर अध्ययन अनुसन्धान गर्दा विशेषतः ललितपुर जिल्लाका तामाङ भाषी वक्ताहरूबाट शब्दहरू सङ्कलन गरी ती शब्दहरूलाई कोशमा प्रविष्टि दिई स्रोत, हिज्जे, उच्चारण, व्याकरण निर्देश, व्युत्पत्ति, अर्थ, पर्याय, विपर्याय उदाहरण, प्रयोग आदि सूचनाहरूलाई हेर्ने काम गरिएको छ । यसका साथै कोशमा प्रविष्टि दिइएका शब्दहरूलाई उच्चारण, स्रोत, पदवर्ग तथा नेपाली अर्थका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय-चार

तामाङभाषा कोशको परम्परा र निर्माणका आधारहरू

४.१ तामाङ भाषा

तामाङ जाति नेपालको एक प्राचीन जाति हो मङ्गोल नश्लको यो जाति नेपालको आदिवासीमा पर्दछ । याम्बु (काठमाडौं) लाई आफ्नै मूलथलो मान्ने यो जाति काठमाडौं उपत्यका र वरिपरिका जिल्लाहरू काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, रामेछाप, सिन्धुली, धादिङ, नुवाकोट, मकवानपुर, रसुवामा बाक्लो बस्ती रहेका पहाडी भूभाग लगायत नेपालभर फैलिएर रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपालबाहिर भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम, आसाम, नागाल्याण्ड, कलकत्ता, देहरादून साथै बर्मा, म्यानमार र भुटानमा पनि यस जातिको बसोवास रहेको छ ।

२०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा तामाङ जातिले बोल्ने भाषालाई ५.१ % रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक गरेको छ । नेपालमा बसोवास गर्ने तामाङ जातिले आफ्नो सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक, धार्मिक आदि कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषालाई तामाङ भाषा भनिन्छ । नेपालमा पाँचै स्थानमा यो भाषा प्रचलित रहेको छ भने चिनियाँ-तिब्बती भाषा परिवारको भाषा बोल्नेहरूमा तामाङ भाषाको स्थान पहिलो रहेको छ । तामाङ भाषा चिनियाँ, तिब्बती भाषा परिवारको भोट बर्मेली शाखा अन्तर्गत पर्दछ ।

तामाङ भाषा कहिलेदेखि लेख्न थालियो भन्ने ठोस प्रमाण नभेटिए पनि परम्परागत रूपमा यो भाषा तिब्बती लिपिमा लेखिन्थ्यो । तिब्बतका राजा स्रङचङ गोम्पोको पालामा थोनम्हीद्वारा निर्मित मानिसको यस लिपिलाई सम्भोटा लिपि पनि भनिन्छ । नेपालमा यस लिपिको प्रेस सुलभ नहुनाले यस लिपिमा प्रकाशन हुन सकेन । ह्योन्जन तामाङ अमृत, तामाङ प्रकाशनको विकास(२०५५;११) सम्भोटा लिपि तामाङभाषाको लिपि भए पनि नेपालको इतिहासमा देवनागरीमा जुद्धसमशेरको भाषण गोरखापत्रमा छापिएको आधिकारिक अभिलेख रहेको छ । रोमन लिपिमा भने बी.एच्. हड्सनले १८४८ तिर हिमाली क्षेत्रका भाषाहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा तामाङ(मुर्मी) भाषाका १८८ शब्दहरू सङ्कलन गरेका थिए । यसैगरी ग्रियर्सन र कोनो (१९०९)को भाषा सर्वेक्षणका सामग्रीहरू रोमन लिपिमै

प्रकाशित छन् । त्यसैले तामाङ जातिमा प्रचलित बोलचाल र लेख्य भाषालाई तामाङ भाषाको रूपमा नामकरण गरिएको पाइन्छ ।

तामाङ भाषाको सामीप्य गुरुङ, थकाली, र मनङ्गवा भाषासँग आधा भन्दा बढी देखिएको छ । थकालीले आफूलाई तामाङ र गुरुङले आफूलाई तमू वा तापाङ भन्ने तथ्यबाट पनि सहगोत्रीपन र समानता रहेको पाइएको छ ।

‘तामाङ’ शब्दको निर्माण कसरी भयो भन्ने सवालमा पनि विभिन्न मतहरू पाइन्छन् । कोहीले तामाङहरू तिब्बती घोडा चढी सैन्य बुझाउने शब्द ‘तामाग’बाट तामाङ भएको हो भन्ने पनि यो तर्कको तामाङहरूको पहिलो लेखक सन्तवीर पाख्रीनले ई.१९५६ ताका नै होइन भन्ने खण्डन प्रकाशमा ल्याउनु भएको थियो । (तामाङ, आजीतमान, तामाङ जातिको चिनारी २०६९;५)

‘तामाङ’ शब्दको निर्माण तामाङ जातिको भाषा संस्कृति र मानव वंशको सम्बन्धसम्म सामीप्यमा रहेको चिनियाँ भाषाबाट बनेको अनुमान लगाउदा बढी सार्थक देखिन्छ । यहाँ तामाङ शब्दको बनोटलाई हेरेमा धेरै जनसङ्ख्या भएको समुदाय भन्ने हुन्छ । नेपालमा तामाङ जातिको अहिलेको उपस्थिति र जनसङ्ख्याले यो कुराको नजिक पुऱ्याएको छ । चिनियाँ भाषामा ‘ता’ को अर्थ महान्, विशाल, ठूलो Great भन्ने हुन्छ र ‘माङ’ को अर्थ धेरै परिमाण, धेरै सर्वसाधारण, साभ्ना जनता, भन्ने हुन्छ । यस अर्थले अर्थिएको जस्तै नै तामाङ जातिको नेपालमा हिमाली र पहाडी जातिको जनसङ्ख्या हेर्दा सबैभन्दा धेरै र त्यसपछिका जनसङ्ख्या पनि ऊसँग कुनै न कुनै रूपमा निकटता राख्ने समुदायहरू नै रहेको छ । यस कुरालाई प्रस्ट्याउने अरू पनि आधारहरू भाषाको वंश तथा परिवार, ल्होछार संस्कृति मंगोलाइड पेकिङ मानव सम्पदाको विकास आदि भेटिन्छन् । (तामाङ आजीतमान, तामाङ जातिको चिनारी, २०६९;५) तामाङ शब्द, जाति र भाषाको उत्पत्ति विभिन्न आधारमा भएको पाइए पनि नेपालमा बसोवास गर्ने आदिवासी जाति, तामाङ समुदाय, वर्ग वा जातिले आफ्नो भाव वा विचार आदान प्रदान गर्न प्रचलनमा रहेको कथ्य वा लेख्य भाषा नै तामाङ भाषाको रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ ।

४.२ तामाङ शब्दकोश

कुनै भाषाको सम्बन्धित शब्द भण्डारलाई प्रविष्टि अनुक्रम अनुसार तयार गरिएको कोशलाई शब्दकोश भनिन्छ। त्यसैगरी तामाङ भाषामा प्रचलित शब्द सङ्कलन गरी तयार पारिएको कोशलाई तामाङ भाषाको शब्दकोश भनिन्छ। जसलाई छोटकरीमा तामाङ शब्दकोश वा तामाङ कोश पनि भन्न सकिन्छ। तामाङ शब्दकोशमा भाषाको दुवै रूप लेख्य र कथ्य स्रोतबाट तामाङ जातिको जनजिब्रोमा बोलिने ठेट शब्दहरू सङ्कलन गरी कोश निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ। तामाङ भाषाको शब्दकोश निर्माण कार्य पत्र पत्रिकामा प्रकाशनको रुचि राखेर, संस्थागत प्रयासद्वारा र तामाङ भाषाप्रति मोह राख्ने विद्वान् वर्गबाट छिटपुट रूपमा भएको पाइन्छ। तामाङ शब्दकोश केही कृतिका रूपमा प्रकाशित छन् भने केही भाषा र जातिको उत्थानको लागि प्रयास गर्ने क्रममा लेख रचनाको रूपमा प्रकाशित रहेका छन्। ज-जसले, जसरी भए पनि जुन उद्देश्यले प्रकाशन गरे पनि विभिन्न स्थानमा छरिएर रहेका तामाङ जाति र भाषाको विकासका लागि शब्दहरूको सङ्कलन गरी तामाङ भाषाको शब्दकोश निर्माण परम्परालाई टेवा पुऱ्याएको पाइन्छ।

४.३ तामाङ शब्दकोश परम्परा

तामाङ शब्दावली र शब्दकोश परम्परालाई नियाल्दा नेपालमा सर्वप्रथम बी.एच्. हड्सन(१८४८) ले विभिन्न भाषाहरूमा तुलना गर्ने क्रममा तामाङ भाषामा १८८ ओटा शब्द सङ्कलन गरेका थिए। त्यसपछि वि.सं. २०४८ मा सर्वप्रथम दुपवाङ्गेल मोक्तानको अङ्ग्रेजी खस तामाङ शब्दावली प्रकाशित भयो। पुनः उहाँकै तामाङ नेपाली शब्दावली (२०५०); अमृत योजनको नेपाली तामाङ शब्दार्थ(२०५१) र अजीतमान तामाङको तामाङयोत्ला ग्याम छेबुम् (२०५१) क्रमशः प्रकाशित भएको पाइन्छ।

सम्भोटा लिपिलाई आत्मसात् गर्दै आफ्नो सभ्यता र संस्कृतिलाई उजागर गर्ने तामाङ जातिको आफ्नो मातृभाषालाई तामाङ भाषा भन्ने गर्दछन्। तामाङ भाषामा आफ्नो धर्म परम्परा संस्कार सञ्चालन गर्दै आए तापनि शिक्षाको कारण आफ्नो भाषाको उत्थानको काम भने प्रजातन्त्रको उदयपश्चात् मात्र भएको पाइन्छ। नेपालभित्र र नेपाल बाहिरबाट विभिन्न समयमा प्रकाशन भएको पत्रपत्रिका, पुस्तक, कृति, आदिद्वारा सामान्य प्रयास भएको पाइन्छ। तामाङ शब्दकोश भनेर औपचारिक रूपमा प्रकाशनको कार्य २०५४ सालमा नेपाल

तामाङ गुम्बा सेवा केन्द्र बालाजु काठमाडौंले संस्थागत प्रयासमा सर्वप्रथम प्रकाशन गरेको थियो । तामाङ भाषामा रुचि राख्ने मातृभाषी र विमातृभाषी विद्वान्, शुभचिन्तकहरूले तामाङ शब्दावलीहरू भनेर केही सङ्कलन गरी प्रकाशन गरे तापनि तामाङ शब्दकोश लेखन परम्परा २०५४ सालबाट आरम्भ भएको हो । अमृत योजनद्वारा २०५४ सालमा तामाङ शब्दकोश प्रकाशन गरी अर्को महत्त्वपूर्ण कार्य भएको पाइन्छ र भारतको कालिङ्पोङबाट डी.बी. योजनद्वारा (ई.२०१०) मा तामाङ नेपाली अङ्ग्रेजी शब्दकोश सम्पादन भएको थियो । तामाङ शब्दार्थ र शब्दावली भनेर २०४८ देखि हालसम्म देशभित्र र बाहिरबाट विभिन्न विद्वान् तामाङ मातृभाषाप्रेमीले सङ्कलन गरी प्रकाशन गरेको पाइन्छ भने तामाङ शब्दकोश परम्परा शुरुवात नेपालमा वि.सं. २०५४ लाई मान्न सकिन्छ ।

नेपालमा बसोवास गर्ने र नेपाल बाहिर बसोवास गर्ने तामाङ जातिको आफ्नै मातृभाषा तामाङ रहेको छ । तामाङ भाषाको शब्दकोश लेखन परम्परा तामाङ शब्दावली शब्दार्थ, शब्दकोशको रूपमा विभिन्न विद्वान्बाट भएको पाइन्छ । तीनको विवरण काल क्रमिक रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- (१) बी.एच्. हड्सन (सन् १८४८) ले नेपालका विभिन्न भाषाहरूसँग तुलना गर्ने क्रममा सर्वप्रथम तामाङ भाषाका १८८ ओटा शब्दहरू सङ्कलन गरेका थिए । तामाङ शब्दावली, शब्दार्थ वा शब्दकोश परम्पराको पहिलो ऐतिहासिक कार्य विदेशी नागरिक बी.एच्. हड्सनबाट आरम्भ भएको इतिहास पाइन्छ ।
- (२) जिकतेन तामछ्योई वा तामाङ वंशावली ह्यामा सन् १९५६ मा बुद्धिमान् मोक्तानद्वारा दार्जिलिङबाट प्रकाशन गरिएको एउटा महत्त्वपूर्ण कृति हो । तामाङ प्रकाशनको इतिहासमा प्रथम प्रकाशित कृतिको रूपमा पनि चर्चित रहेको यस कृतिमा तामाङ समाजको रीतिरिवाज तथा घेवा सञ्चालनमा चाहिने पदहरूको चर्चाका साथै जिकतेन् तामछ्योई ह्यामा, रूइसाल चोपगेला ठुडरापको संक्षिप्त वर्णन तामाङ भाषामा गरिएको थियो । यसका साथमा तामाङ किपट, बिहे, लगायत पुस्तकको अन्तमा ४५० नेपाली तामाङ शब्दावली पनि दिइएको हुनाले कोश परम्परामा महत्त्वपूर्ण कार्यको सूत्रपात यस पुस्तकबाट भएको पाइन्छ । जसमा तामाङ शब्दावलीअन्तर्गत वार, महिना, वर्ग, गन्ती, भाँडा-कुँडा, अन्नपात, लुगाफाटा, शरीरका अङ्ग, क्रियापद शब्द, जीवजन्तु आदिसँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

- (३) क. सन्तवीर लामाले वि.सं. २०१६ मा ताम्बा काइतेन व्हाई रिमठिम कृति प्रकाशन गरेका छन् । यो तामाङ्ग पुख्यौली रीति, थीति र गीतको बारेमा रचना गरिएको नेपालबाट प्रकाशित पहिलो पुस्तक हो भने तामाङ सम्बन्धमा लेखिएको दोस्रो महत्त्वपूर्ण कृति हो । विभिन्न अध्यायमा विभाजन गरिएको र पुस्तकको अन्त्यमा १०३१ तामाङ नेपाली शब्दावली दिइएको हुनाले तामाङ शब्दकोश परम्परामा अमूल्य योगदान यस कृतिको रहेको छ । यस कृतिमा अडगप्रत्यङ्गका नामहरू, गिन्ती, लोप हुन लागेका केही शब्दहरूसहित शब्दार्थ प्रस्तुत गरिएको छ । यो कृति तामाङ र गैर तामाङ समाजमा निकै लोकप्रिय रह्यो । तामाङ संस्कृति अध्ययन र अनुसन्धानका दृष्टिले यो ज्यादै महत्त्वपूर्ण स्थान पाएको कृति हो । रत्न पुस्तक भण्डार काठमाडौँबाट १६औँ संस्करण २०६४ र दार्जिलिङबाट पाँचौँ संस्करण(२०५३) प्रकाशित भइसकेको छ ।
- (४) क. सन्तवीर तामा (पाख्रीन) ले स्येबु-स्येमु (बेहुला-बेहुली) व्हाई रिमठिम (२०१६) प्रकाशन एवम् सम्पादन गरेका छन् । यो विवाह (बेहुला र बेहुली) पद्धतिसँग सम्बन्धित तामाङ संस्कृतिको पहिचान दिने अर्को महत्त्वपूर्ण र तेस्रो कृति हो । तामाङ जातिको विवाह पद्धति र विवाहसम्बन्धी गीतहरू तामाङ र नेपाली भाषामा उल्लेख गरिएको छ । पुस्तकमा प्रस्तावना लेखकले तामाङ विवाह पद्धति, लो गन्ती पद्धति, तामाङ र गुरुङ जातिबीचको सम्बन्ध आदिबारे चर्चा गरिएको छ । हाल यो पुस्तक अप्राप्य रहेको छ । यस पुस्तकको अन्तमा वर्गीकृत तामाङ नेपाली शब्दावली दिइएको छ । जहाँ नेपाली नेवारी र तामाङ एवम् नेपाली गुरुङ र तामाङ शब्दावली समेत रहेको छ । उक्त शब्दावलीमा भाषिक सामीप्य तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । शब्दार्थ शीर्षक दिई पुस्तकको अन्त्यमा, साइनो, लुगाफाटो, हातहतियार, रूखपात, सागसब्जी, फलफूल, खाद्य सामग्री, भाँडाकुँडा, पशुपन्छी, क्रियापद, अन्य विविध शब्दावलीहरू स्येबु-स्येमु पुस्तकमा उल्लेख गरिएको छ । यस पुस्तकमा तामाङ विवाह संस्कार, परम्परा, रीतिरिवाज, व्हाइ,(गीत) को माध्यमबाट वर्णन गरेका छन् ।
- (५) जी.डी. लामाद्वारा सम्पादन गरिएको तामाङ च्युङ्गिला ठिमतेन तामछ्योइ(२०४०) सिक्किमबाट प्रकाशन भएको पाइन्छ । सिक्किमबाट प्रकाशित तामाङ सम्बन्धी यो

पहिलो पुस्तक हो । तामाङ संस्कृति सम्बन्धी तामाङ भाषामा लेखिएको महत्त्वपूर्ण कृति हो । यस कृतिमा तामाङ संस्कार, परम्परा, रीतिरिवाज, वर्णन गर्नुका साथै तामाङ व्हाई तथा मोलम(आशिष) पनि सम्पादन गरेका छन् । कृतिको अन्त्यमा ४९८ वर्गीकृत तामाङ नेपाली शब्दावली प्रस्तुत गरेका छन् । जुन तामाङ शब्दकोश परम्पराको लागि उपयोगी सावित भएको छ ।

- (६) दुपवाङगेल मोक्तानले अङ्ग्रेजी खस तामाङ शब्दावली (२०४८) र तामाङ नेपाली शब्दावली (२०५०) प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली भएपछि प्रकाशन गरेका छन् । जुन बहुभाषिक शब्दावली सूचीको रूपमा सम्पादन गरेका छन् । त्यसैगरी अमृत योजनको नेपाली तामाङ शब्दार्थ(२०५१) र अजीतमान तामाङको तामाङ ग्योत्ला ग्याम छेबुम् (२०५१)ले पनि तामाङ कोश परम्परामा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । यी सम्पादित पुस्तकमा तामाङ शब्दलाई अङ्ग्रेजी र नेपालीमा उल्लेख गरी सम्पादन गरिनुले तामाङ भाषा जान्ने र सिक्ने चाहना भएका तामाङ विमातृभाषीलाई पनि उपयोगी हुने देखिएको छ ।
- (७) अमृत योजन तामाङले शब्द सङ्कलन र सम्पादन गरेको तामाङ शब्दकोश (२०५४) कोश परम्पराको इतिहासमा नेपालबाट प्रकाशित पहिलो शब्दकोश हो । यसभन्दा अगाडि तामाङ शब्दहरू, तामाङ शब्दावली, शब्दार्थ आदिका नाममा प्रकाशित हुँदै गरेको थियो । यस शब्दकोशमा १४०० शब्दहरू मूल प्रविष्टिमा रहेका छन् र उपप्रविष्टिमा ३१०० तामाङ शब्दहरू सम्पादित छन् । तामाङ भाषा स्रोतभाषा र नेपाली भाषा लक्ष्यभाषा रहेको छ । यस कोशको अन्तमा १८०० थप नेपाली तामाङ शब्दावली दिइएको छ । यो शब्दकोश तामाङ कोश परम्पराको महत्त्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा लिइएको पाइन्छ ।
- (८) के.एम्. तामाङले सिक्किमबाट ह्याङ तामाङ ग्योत् लोप्के (२०५४) सम्पादन गरेका छन् । यस पुस्तकमा तामाङ नेपालीका ९२ ओटा कुराकानीका नमुनाहरू छन् । यसै गरी १४ शीर्षकमा वर्गीकृत नेपाली तामाङ अङ्ग्रेजी शब्दावली पनि दिइएको छ । सिक्किमका तामाङ भाषाको स्वरूप बुझ्न तथा भाषा विश्लेषणका लागि उपयोगी त छँदैछ भने कोश परम्परालाई पनि देश बाहिरबाट प्रकाशित भए तापनि महत्त्वपूर्ण योगदान यस पुस्तकको रहेको छ ।

- (९) सिंह बहादुर योजनले तामाङ शब्दकोश (२०६९) सम्भोटा लिपि सहित तामाङ-नेपाली भाषामा सम्पादन गरी अर्को महत्त्वपूर्ण कार्य गरेका छन् । जुन शब्दकोशमा कक्षा १-५ सम्म विद्यालय तहमा पठन पाठनमा रहेको ताम्प्यीग होशी स्टेर पुस्तकहरूको पनि शब्दार्थ समावेश गरिएको छ । योजनले उक्त तामाङ शब्दकोश मार्फत तामाङ सम्भोटा लिपि र तामाङ भाषासँग मेल हुने गरी प्रकाशन गरेका छन् । यस कोशमा सम्भोटा लिपि, तामाङ भाषा र नेपालीमा अर्थ खुलाएका छन् । कक्षागत शब्दार्थ सहित अन्त्यमा अड्क ज्ञान, पशुपन्छीको नाम र प्रकृतिको नाम समेत समावेश गरी तामाङ शब्दकोश तयार पारिएको छ ।
- (१०) अमृत योजन तामाङले तामाङ संस्कृति कोश दर्शन, संस्कृति र प्रतिभा (२०६९) सम्पादन गरी प्रकाशन गरेका छन् । तामाङ संस्कृतिमा प्रचलित सांस्कृतिक शब्द प्रविष्टितर्फ र तीनको अर्थ र व्याख्या उपप्रविष्टिमा नेपाली भाषामा गरेका छन् । जसले सांस्कृतिक शब्दावली सम्बन्धी थप ज्ञान आर्जन गर्न यस कोशले योगदान पुऱ्याएको छ । यस कृतिभित्र तामाङ दर्शनकोश, तामाङ संस्कृतिकोश र तामाङ व्यक्तिकोश एउटै ग्रन्थमा सम्पादन गरिएको छ । यस कृतिले पाठकहरूलाई तामाङ संस्कार, संस्कृति, सभ्यता र सिर्जनातर्फ प्रवेश गर्न मद्दत गर्ने देखिन्छ ।
- (११) फ्याफुल्ला गेदुन पाक्योङ्ग सिक्किमद्वारा प्रकाशित चौथो अड्क छारग्याम (१९९६) पत्रिकामा तामाङ विपरीत शब्दहरू सड्कलन गरी प्रकाशन गरिएको छ । साथै छारग्याम पत्रिकामा डा. आर. के. योजनद्वारा सड्कलन गरी रूख पातको नाम नेपाली र तामाङ भाषामा सम्पादन गरिएको छ । यो पत्रिकाले पनि तामाङ शब्दकोश निर्माणमा सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।
- (१२) अमृत योजन तामाङले तामाङ बृहत् शब्दकोश (२०७०) सम्पादन गरी प्रकाशन गरेको पाइन्छ । जुन कोशमा प्रविष्टिमा ३५१५ र उपप्रविष्टिमा ३७६० गरी ७२७५ शब्दहरूको परिचय दिइएको छ । प्रत्येक मूल शब्दको क्रम, उच्चारण, स्रोत किटानी, प्रयोग क्षेत्र, शब्दवर्ग खुलाइएको छ । यसका साथै क्षेत्रीय भेद र मानक भेद पनि देखाउने प्रयास गरिएको छ । यस कार्यले अब कोश सम्पादनमा गति लिने कुरामा विश्वास गरिएको छ । ३१०० शब्दको नेपाली तामाङ शब्दावली पनि यस कोशमा सम्पादन गरिएको छ । यसबाट तामाङ भाषा बिर्सेका र गैर तामाङ

भाषीहरूलाई पनि सजिलो र सहज हुने देखिएको छ । २५०० शब्दहरू पनि यस बृहत् शब्दकोशमा आर्थी कोशका रूपमा सम्पादन गरिएको छ । शब्दकोश शब्दावली र आर्थीको गरी सम्पादन गरिएको तामाङ बृहत् शब्दकोशले शब्दकोश लेखन परम्परामा पछिल्लो र महत्त्वपूर्ण कार्य गरेको स्पष्ट देखिएको छ ।

- (१३) ताशी फिन्जो लामा र इमानसिंह लामाको सम्पादनमा थ्वीनडेल (२०३३) नेपालको इतिहासमा पहिलो पत्रिकाको रूपमा प्रकाशन भएको पाइन्छ । नेपाल बाहिर दार्जिलिङबाट सर्वप्रथम सन् १९८२ (२०३९) मार्च महिनामा बुद्ध कुमार मोक्तनको सम्पादनमा फ्याफुल्ला (नमस्कार) त्रैमासिक रूपमा पत्रिका प्रकाशन शुरु भएको थियो । लामो समयसम्म प्रकाशित भएका पत्रिकाहरूमा यसको प्रथम स्थान रहेको छ र सन् १९८९ देखि वार्षिक रूपमा नियमित प्रकाशित भईरहेको छ । यी उल्लेखित पत्रिका मार्फत पनि तामाङ शब्दकोश निर्माणको लागि शब्दस्रोतहरू सङ्कलन गर्न आधार तयार भएको पाइन्छ । नेपालको इतिहासमा लालबहादुर वाइबाको सम्पादनमा शुभकामना (२०४०) नामक पहिलो स्मारिका काठमाडौँ तामाङ सेवा गुठीमार्फत प्रकाशन भएको पाइन्छ । चन्द्रकुमार मोक्तानद्वारा दुम्जाला बजार तामाङ व्हाइ-१ (२०४२) पहिलो पटक साङ्गितिक एल्बम् बजारमा आएको पाइन्छ । त्यसैगरी जयनन्द लामाको निर्देशनमा सेमरी छोरडान् (२०५३) तामाङ फिल्म पनि रेकर्ड भएको देखिन्छ । यस्तै क्रममा रेडियो नेपालद्वारा पहिलो पटक तामाङ सङ्ग्युर २०५१ भदौ १ गतेबाट प्रसारण भएको थियो । रेडियो नेपालले स्यालगार कार्यक्रम २०५४ असार ५ गतेबाट प्रसारण गर्नुले पनि तामाङ शब्दकोश निर्माणमा सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । पत्रपत्रिका, स्मारिका, साहित्यिक पुस्तक लेखन, लोकगाथा, मिथक, रेडियो र एफ.एम.कार्यक्रम, समाचार प्रसारण, गीत सङ्गीत एल्बम् फिल्म निर्माण, खोज अनुसन्धान जस्तो प्राज्ञिक एवम् प्राविधिक कार्य आदिले तामाङ शब्दकोश निर्माणको लागि मानक शब्द प्रदान गरी प्रेरणा दिएको पाइन्छ । विभिन्न विधा र क्षेत्रको उदयसँगै शब्दचयन आवश्यक देखिएकोले शब्दको खोजी गर्ने क्रममा शब्द निर्माण बढेको देखिन्छ । यसरी लेख्य रूपमा शब्द निर्माण हुनाले शब्दकोशको महत्त्व र आवश्यकता बढ्न गई शब्दकोशको निर्माणमा बल पुगेको पाइएको छ । यी विभिन्न कार्यहरू प्रशासनिक, प्राज्ञिक, प्राविधिक, कला

साहित्य आदि क्षेत्रको कारणले गर्दा पनि तामाङ शब्दकोश निर्माणको आधार तयार भएको पाइन्छ, र तामाङ शब्दकोश निर्माणमा प्रत्यक्ष रूपमा नभए पनि अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुगेकाले यी कार्यहरूलाई पनि पूर्व कार्यको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

तामाङ भाषाको शब्दकोश विभिन्न पक्षमा आधारित भई तयार पारिएको र विभिन्न राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय भाषाप्रेमी, विद्वान् वर्गले तामाङ कोश लेखनका लागि एउटा आधार निर्माण गरेका छन् । यी अध्ययन, प्रकाशन जस्ता महान् कार्यले तामाङ शब्दकोश निर्माणतर्फ आकर्षण बढाएको देखिन्छ । नेपाल र नेपालबाहिर छरिएर रहेका तामाङ जातिले बोलचाल र संस्कारमा प्रयोग गर्ने विभिन्न शब्दहरू सङ्कलन गरी सम्पादन गरिएका छन् । यसरी सङ्कलित शब्दहरू कसैले वर्णानुक्रम र विषयानुक्रममा एवम् कसैले दुवै अनुक्रममा राखेका छन् । कोश निर्माणको उद्देश्य लिएर वा नलिएर तामाङ शब्दहरू सङ्कलन गरी कुनै न कुनै पक्षमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको पाइए तापनि शब्दकोश व्यवस्थित गर्ने कार्य भने निकै न्यून मात्रामा भएको पाइन्छ । सबैभन्दा बढी अमृत योजन तामाङले कोश निर्माणतर्फ आफूलाई समर्पण गरेका छन् भने सिंह बहादुर योजनले सम्भोटा लिपिसहित आफू अगाडि देखा परेका छन् । यी व्यक्ति, पत्रिका र कृतिमार्फत शब्दकोश निर्माणको परम्परालाई मद्दत पुऱ्याएका छन् ।

तामाङ भाषाको अध्ययनतर्फ पनि विभिन्न विद्वान्हरूले चासो देखाएको पाइन्छ । विदेशी नागरिक र स्वदेशी व्यक्ति, सङ्घ-संस्था र पत्रपत्रिकाले तामाङ भाषाका शब्द अध्ययनको क्रममा सङ्कलन गरिएकाले व्यवस्थित रूपमा शब्दकोशमा उल्लेख गर्ने कामको थालनी भएको छ । यस्ता कार्यहरूले तामाङ भाषाको कोश निर्माणमा ठोस योगदान पुगेको पाइन्छ ।

यसरी तामाङ भाषाका लागि गरिएको अध्ययन र कोश निर्माणतर्फ अग्रसर भएका प्रयास र अध्ययनहरूले तामाङ भाषाको शब्दकोश निर्माण परम्परालाई विशेष योगदान गरेको पाइन्छ । यी अध्ययनहरू आधिकारिक संस्था, स्थान, प्राज्ञिक व्यक्तिहरूबाट निर्देशित भई आधुनिक भाषा वैज्ञानिक पद्धतिमा आधारित रही सम्पादन भएकाले विश्वसनीय पनि छन् । कतिपय शब्दावली कृति प्रकाशन, पत्रिका प्रकाशन आदिका क्रममा लेखकवर्ग शब्दावलीप्रति आकर्षित भई थप ज्ञानको लागि सम्पादन गरिएको पनि पाइन्छ । स्वतः स्फुर्त

रूपमा शब्दावली प्रकाशन एवम् शब्दकोश सम्पादन गरिनुले तामाङ शब्द कोश निर्माण एवम् अध्ययन परम्परामा सबै कार्यहरू सहयोगी सिद्ध भई समृद्धतर्फ उन्मुख रहेकोले आशालाग्दो यात्राको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.४ तामाङ भाषाको शब्दकोश

आ

आइराक	/आइ.राक्/ -ना. रक्सी (तरल पेय पदार्थ) । दावासे आइराक थुङ्जी । (दावाले रक्सी खायो) ।
आइया	/आइ.या/ विबो. ऐया ! चोटपटक लाग्दा जिउ दुख्दा वा थकित हुँदा दुखाइको अवस्थामा आउने शब्द । आइया ! फो सोगजी ! (ऐया ! पेट दुख्यो !) ।
आखे	/आ.खे./ (आख्खे) - ना. १. हजुरबा; बाजे; आफू सहित तीन पुस्ता अगाडिका पुर्खा । २.आमाको बुबा वा बुबाको बुबा । नाता वा सम्बन्धले हजुरबा पर्नेहरू ।
आनि	/आ.नि./- ना.[ति] लामा भिक्षुणी; लामा परम्परा अनुसार धर्मकार्यमा लागेकी नारी । गोम्बोरि ल्हानान आनि मुला । (गुम्बामा धेरै भिक्षुणीहरू छन्) ।
आम्बक	/आम्.बाक्./ -ना.[हि] अम्बा । ~ दोड अम्बाको रूख ।
आम्बार्लिङ्	/आम्.बार.लिङ्/ -ना. बर्मा; बर्मा देश ।
आम्लोड	/आम्.लोड/ -वि. १. अलिनो; नुन नलागेको; बेस्वाद; स्वादहिन; रस न बसको; खल्लो । २.बेहोसी; होस नहुने ।
आमा	/आ.मा./ (स्त्री) -ना. आमा; जननी; माता; आफूलाई जन्म दिने । (विप.) -आबा
आरे	/आ.रे./ -क्रिमू. छैन; वाक्यलाई नै अकरण बनाउने शब्द । आइराक मुला कि आरे ? (रक्सी छ कि छैन?) ।

आलुम /आ.लुम्/ ना. पानी रोटी; पिठो मुछेर पानीमा उसिनेर पकाइने फापरको एक तामाड परिकार ।

आस्याड /आ.स्याड/ -ना. (पु) १. मामा, आमाको दाज्यु भाइ । २. सगोत्रीय थरबाहेकका अन्य कुनै पनि तामाडलाई बोलाउन प्रयोग गरिने शब्द । आस्याड्नि हानाड्ला ? (मामाहरू कहाँको हुनुहुन्छ ?) । - विप.) -आडी

इ

इड्बा /इड्.बा/ -सक्रि. दाँत कुडिनु ।

उ

उ /उ./ -ना. ओडार गुफा । तोजा द्विरि च्यान चिबा उ मुला । (माथि जङ्गलमा बाघ बस्ने ओडार छ) ।

उइ /उ.इ./ -ना. [ति] मध्य (भाग) केन्द्र ।

उमाल /उ.माल्/ ना. तुलो तराजु, जोखने साधन । तेमे क्योइपा उमाल्से । (तरूल जोखने तराजुले) ।

उर /उर्./- वि. पहेलो रड । उर्उर अलिकति पहेलो । बुला सुन उर्उर ताखाजि । (खेतको धान पहेलो पहेलो हुन थाल्यो) ।

उर्गेन /उर्.गेन्./- ना.(पु.) [ति] १. पहेलो वर्णको रूपवान व्यक्ति । २.व्यक्तिको नाउँ ।

ए

ए /ए./ सर्व. तँ, तिमी ।

एर्बा /एर्.बा./- वि. टर्रो; परपराउनु (स्वादको अर्थमा) । चु प्रुमा हराड्बा एर्बा चिम् । (यो टिम्बुर कस्तो टर्रो रहेछ) ।

ओ

ओइ	/ओइ./ -विबो. ए, ओ । (आफू समान वा आफू भन्दा मुनिकालाई बोलाउँदा वा सम्बोधन गर्दा प्रयोग गरिने शब्द) । (ओइ डिमा ! तिक लाबा ? ए डिमा के गरेकी ?) ।
ओन्मा	/ओन्.मा./ -ना. उहिले धेरै वर्ष पहिले; प्राचीन कालमा; अतीत । तामाङ रिम्टिम बिबा दात्तेला अहिन्, ओन्मा दाङमो दुइ हेन्सेला । (तामाङ परम्परा भनेको अहिलेको होइन , उहिले परापूर्व कालदेखिकै हो) । (विप.) -दात्ते ।
ओहो	/ओ.हो./ -विबो. अहो ! हर्ष आश्चर्य, शोक, दुःख आदिका अवस्थामा मुखबाट निस्कने शब्द । ओहो ! एसेम् गाजाब लाजिम् । (ओहो, तिमीले त गजब गरेछौं) ।

क

का _१	/का./ -ना. रगत; रक्त; जीवजन्तुको शरीरमा बहने रातो रङ्को तरल पदार्थ । ~ छ्याबा-रगत जम्नु ।
का _२	/का./ -ना. मानिसको मुखबाट निस्कने सार्थक शब्द; वचन; बोली; वाणी; भनाइ । साङ्गोला का सान्स्युगो । (बुद्धको वचन सुन्नुहोस्) ।
काइ	/काइ/-ना. १.मुखबाट निस्कने आवाज, स्वर, शब्द, सुर । २. विचार, धारणा ।
काइबा	/काइ.बा./ सक्रि. ओडाल्नु; मस्काउनु; पिठोबाट ढिँडो आदि पकाउनु ।
काङ्लिङ	/काङ.लिङ्./ -ना. [ला] पासुलो; नलिखुट्टो; घुँडादेखि पासुलासम्मको हाड; यस्तो हाडबाट बनेको लामाद्वारा प्रयोग गरिने बाजा ।
कादो	/का.दो./ (कातो) - ना.(व.) ओखर हाड जस्तो साह्रो फल
काबे	/का.बे./ (कापे) - ना.(व.) कपास

कालाड	/का.लाड्./ ना.(व.) लप्सी; केही अमिलो हुने फल । ~ दोड लप्सीको रूख ।
किलिड	/कि.लिड्./ -ना. चुकुल, आग्लो ।
कु	/कु./-ना. छाती । ~ सोम्पा छाती दुख्नु ,
कुक्किड	/कुक्.टिड्./ वि. कुप्रो; बाङ्गो ।
कुल्दुम	/कुल्.दुम्./- ना. पलेटी; दुवै खुट्टाका पन्जा एक अर्काका चेपमा घुसारेर बसिने शिष्ट आसन । कुल्दुम लासि आमादेन् चिउ । (पलेटी कसेर आमासँग बस) ।
कुलुलु	/कु.लु.लु./ -ना.(जी.) लाटाकोसेरो, उल्लु चरो ।
केलाड	/के.लाड्./ -ना. मैनु; बल्दै पगलने बस्तु ।
केवा	/के.वा./ -ना. जन्म; चोला; जुनी; जीवन । म्हिला केवा किन्सिमाम् । (मानिसको चोला लिएर) । (पर्या) -ल्हुइ ।
कोन्ज्यो	/कोन्.ज्यो./- ना. (स्त्री) [ला] रत्न, बुद्धधर्मका मूल मन्त्र । कोन्ज्यो सोम- ना. बुद्धधर्मको मूल तीन मन्त्र; त्रिरत्न; तीन रत्न अर्थात् बुद्ध, धर्म, सङ्घ ।
कोन्मे	/कोन्.मे./- ना. (स्त्री) भान्जी; दिदी वा बहिनीको छोरी । (विप.) - कोन
कोनार	/को.नार./ -ना. (व) टाँकी, टाँकीको रूख ।
कोल्दे	/कोल्.दे./ (कोल्ते) -ना. गहत; सुख्वा पहाडी भूभागमा हुने एक प्रकारको चेटो दाना हुने दाल ।
कोला	/को.ला./- ना. १. नानी; बच्चा; चल्ला; बालक; नाबालक उमेरका बालबालिका ।
क्यासिड	/क्या.सिड्./- ना.(व.) चिलाउने; चिलाउनेको रूख । ~दोड - चिलाउनेको रूख ।

क्युइ	/क्युइ./- ना. पानी; जल । क्युइ फुइबा- पानी तिर्खा लाग्यो ।
क्युइलिड	/क्युइ.लिड./- ना. महासागर ।
क्युइबा	/क्युइ.बा./ सक्रि. अमिलो हुनु; अम्लिनु । गान्दु क्युइजिम्, चासाइ ताला । (गान्द्रुक अमिलो भएछ, खाए हुन्छ) ।
क्रा	/क्रा./-ना. १. कपाल; रौं; केश । दात्तेदोना आखेला क्रा साबा आरेम् । (अहिलेसम्म बाजेका कपाल फुलेको रहेनछ) ।
क्लाइबा	/क्लाइ.बा./- सक्रि. खेलनु; खेल खेलनु । पाराइ खाइगारि क्लाइबा मुला । (माहिलो बाहिर खेलै छ) ।
क्लिड	/क्लिड./- ना. हिउँ । हे. ग्लिड ।

ख

खाइबा	/खाइ.बा./- वि. (पु.) विज्ञ; विद्वान्: जान्नेसुन्ने मान्छे; चित्रकार, सिपालु । चु नाम्सारि सेवा खाइबा हाला मुला ? (यस गाउँमा जान्ने सुन्ने मान्छे को छ ?) ।
खाक्ले	/खाक्.ले./- वि. भकभके; सरासर बोल्न नसक्ने ।
खाबा	/खा.बा./ (देर्मा)- ना. थाल; भात खाने साधन ।
खारे	/खा.रे./-ना. कण्ठ; घाँटी; घिच्रो; घोक्रो । नाकाला खारे- कुखुराको घाँटी ।
खाले	/खा.ले./-ना.(व.) आरू; सासाना रौं हुने फल । ~दोड - आरूको रूख । ~ म्हेन्दो - आरूको फूल ।
खासु	/खा.सु./- ना. कुहिरो; हुस्सु; बादल । मुरि म्लाड खासु छ्याजिम्, नाम हाला ताला । (आकासमा कालो बादल लागेछ, पानी पर्छ होला) ।
खास्योर	/खा.स्योर्./- ना.[ला] बौद्धस्थित ठूलो स्तुप । काठमाडौंको पूर्वोत्तरमा रहेको बौद्ध तीर्थस्थल ।

खिम्दा	/खिम्.दा./-ना. लोग्नेको घर, पराइ घर । खिम्दारि निबा- पराइ घर जानु ।
खु	/खु./-ना. तिहुन; तरकारी; सागपात - पकाएको वा पकाउनको लागि तयार) । डा खु किन्बारि बाजार नितोजी । (म तरकारी किन्न बजार जानु पय्यो) । (पर्या) -स्हेमिन ।
खुम	/खुम्./ -ना. सिरानी । थोपो खुम्रि थान्सि पिनो । (टाउको सिरानीमा राखिदेऊ) ।
खुयु	/खु.यु./ -ना. १. बृद्धा; बूढी; धेरै उमेर पुगेकी महिला । (साधारणतया: पचास वर्ष नाघेकी) ।
खेन्पो	/खेन्.पो./-ना. (पु.) [ला] विशेषज्ञ; विद्वान्; निपूर्ण; सिपालु । (विप) -खेन्मो ।
खेन्मो	/खेन्.मो./-ना. (स्त्री) [ला] विदुषी; भद्र महिला । विदुषी महिला वर्ग । (विप) -खेन्पो ।
खोपाङ	/खो.पाङ्./-ना. भक्तपुर; खौच वा खाल्टो परेको जमिन ।
खोर्लो	/खोर्.लो./-ना. [ला] घुमाउने चक्र; जीवनचक्र; धर्मचक्र; प्रार्थना चक्र ।
खोल्मो	/खोल्.मो./-ना. मदन; धन्सार; स्थायी प्रकारको गोठ; खोल्मारी मागाइ मुला । (खोल्मामा मकै छ) ।
ख्वाङ	/ख्वाङ्./-ना. माला; माला आकारको बस्तु ।

ग

गा	/गा./ -ना. बर्को; खास्टो; च्यादार । माङ्ग्यार हाङ्बा मुला, गा न्हान्सि निउ । (बाहिर जाडो छ, बर्को ओडेर जाऊ) ।
गाङ	/गाङ्./-ना. डाँडा; पहाड; पर्वत; चुलिएको खण्ड । साइलुङ् गाङ्ग्याम् च्यामा हान्दामान गाङ नु गाङ म्गाङ्मुला । (सैलुङ् डाँडाबाट हेर्दा जतासुकै डाँडैडाँडा देखिन्छ) । (विप)-होप ।

गाड्दान	/गाड्. दान्./ -ना. एक तामाड थर ।
गाड्साल	/गाड्. साल्./- वि.(परिणामबोधक) मध्ये; आधा; अर्ध; कुनै बराबर दुई भाग मध्ये एक । चु लाडाइ गाड्साल थानो, गाड्साल एसे बोरो । (यो काँक्रो आधा राख, आधा तिमी लैजाऊ) ।
गान्दि	/गान्.दि./- ना. नदी; कुनै पर्वत, दह आदिबाट निस्केर बग्दै अरू खोला, नदी नालासँग मिसिएर समुद्रमा मिसिने जलप्रवाह । स्यार्ला गान्दि रेडमाराड् नुप्ला गान्दि रेडमाराड्, स्येबु-स्येमुला छेरेड्गाइ ! (पूर्वको नदी जस्तै पश्चिमको नदी जस्तै, बेहुला बेहुलीको आयु लामो होस्) ।
गान्बा	/गान्.बा./- वि. बूढापाका; जानेबुझेका; जानिफकार; बुजुक; तामाड समाजका नायकहरूमध्ये एक । हचुल्ला गान्बा गान्सोम्दा फ्याफुल्ला । (देशका मान्यवरहरूमा नमस्कार छ) ।
गाप्पा	/गाप्.पा./-सक्रि. १. खेदनु; लखेटनु; भ्रमिनु; आक्रमण गर्नु; कसैमाथि वा केही बस्तुमाथि जाइलागनु । नाकिसे लुन्दिदा गाप्सी बोर्जि । (कुकुरले स्याललाई लखेट्दै लग्यो) ।
गाराड	/गा.राड्./-वि. ढाँड; ढडेन; धेरै ढुङ्गा भएको; पानी नलाग्ने वा उब्जाउ नहुने जग्गा । ~ म्राड्- ढडेन बारी ।
गाल्दा	/गाल्.दा./- ना. गोजी; खल्ली; सानो भोला; धोक्रो; थैली । गाल्दारि टाडा आरेम् । (थैलीमा पैसा रहेनछ) ।
गाल्बा	/गाल्.बा./ -सक्रि. अस्ताउनु; समय बित्नु; दिन जानु; हराउँदै जानु ।
गालाड	/गा.लाड्./-ना. गलगाँड, गाँड ।
गुगि	/गु.गि./-ना.(व.) लहरा ।
गुरिड	/गु.रिड्./ (गुरिड्मा)- क्रिवि.आघौ; आउँदो वर्ष; आगामी वर्ष ।

गेसे	/गे.से./-ना. [ला] विद्वान्; विद्यावारिधी तहको उपाधि; माथिल्लो तहका विद्वान् । ~ रेम्बोर्छे- विद्वान् महोदय ।
गो	/गो./-ना. आड; पिठिउँ; ढाड; शरीरको पछाडिपट्टिको भाग । लाइना काजि, गोरि बुयो । (बच्चा रोयो, पिठ्यूमा बोक) । गोनाड क्वान्वारि क्वान आरे । (आडढाक्ने लुगा छैन) ।
गोइला	/गोइ.ला./-ना. पोशाक; लगाउने औपचारिक लुगा ।
गोडबा	/गाड्.बा./-ना. एक तामाड थर ।
गोजा	/गो.जा./-ना. खुकुरी । ~ म्याप्पा- खुकुरी उद्याउनु ।
गोठे	/गो.ठे./ - ना. गोठ;गाई भैसीलाई राख्ने घर; गौशाला ।
गोम	/गोम्./-ना. चिन्तन; मनन् ।
ग्यागार	/ग्या.गार./-ना. १. तराई; मधेस; समतल फाँट भूमि । ~सा- ना. तराईको भूमि । ~दान- तराई; तराइ प्रदेश; मधेस; विशाल समतल भूक्षेत्र; भारत देश; भारतवर्ष; बुद्धगया । डाम्फु सोबारि ग्यागार दान्ला सिड तोमुला । (डम्फु बनाउन तराईको काठ चाहिन्छ) ।
ग्याबा	/ग्या.बा./ -ना. एक तामाड थर ।
ग्याम	/ग्याम्./-ना. बाटो; गोरेटो; गल्ली; सडक । चु ग्याम् हानाड दोमुला ? (यो बाटो कहाँ पुग्छ?) ।
ग्योइ	/ग्योइ./-ना. पोखरी ।
गुड	/गुड्./-ना. आन्द्रो; पेटभित्रका फोहोर नली । गुड्फो-आन्द्र भुँडी ।
ग्रेन	/ग्रेन्./-वि. ठूलो; महान्; मानमर्यादा; प्रतिष्ठा; इज्जत; शक्ति, हैसियत, ओहदा आदिमा अरूभन्दा बढ्ता भएको । ~ दोर्जे महाबज्र ।
ग्रेवा	/ग्रे.वा./-ना.(जी.) सुगा

ग्ला	/ग्ला./-ना. १. ठाउँ; थातथलो; बास; आसन; स्थान । ताम्बा रेम्बोर्छेदुगु राङ्ग्राङ्ला ग्लारि दान्स्युबा मुला । (ताम्बा महोदयहरू आ-आफ्नो आसनमा विराजमान हुनुहुन्छ) ।
ग्लान-	/ग्लान्./-ना. एक तामाङ थर ।
ग्लिङ	/ग्लिङ्/ ना. हिउँ; हिम तिलमाला नाम्से फुल्चोकी गङ्ग्री ग्लिङ् ताङ्गिज्म् । (हिजोको पानीले फुलचोकी डाँडामा हिउँ परेछ) । हे. क्लिङ ।
ग्ले	/ग्ले./-ना.(पु.) राजा; शासक; नृप । ग्लेजा- राजपुत्र; राजकुमार; शाहजादा । ग्लेजामे- राजपुत्री; शाहजादी ।
ग्ला:	/ग्ला./-ना.(व.) गहुँ । ~ला गेङ- गहुँको रोटी ।
ग्लाङ्बा	/ग्लाङ्.बा./-सक्रि. छान्नु; कपडा, जाली आदिद्वारा जाँडलाई तरल बनाउनु ।

घ

घिसिङ	/घि.सिङ्./-ना. सुनकोसी र तामाकोसी नदी विचको जलाधार क्षेत्रमा बाब्सा (प्राचीन भूमि) भएको एक तामाङ थर । तामाङ वंशावली खेडामा वर्णित पाँच पूर्वाहरूमध्ये एक ।
घुर	/घुर्./-ना. [ति] पुत्ला; मृतकको प्रतीकरूप; मृत्युसंस्कारको अन्तिम दिन बनाइने मृतकको स्वरूप । ~सोबा- मृतकको प्रतीक रूप बनाउनु । ~थान्बा- घेवामा मृतकको प्रतीक रूप बनाएर स्थापना गर्नु ।
घेवा	/घे.वा./-ना.[ला] व्यक्तिको मृत्युपछि गरिने अन्तिम धार्मिक संस्कार; प्रमुख मृत्युसंस्कार वा अनुष्ठान
घ्याङ	/घ्याङ्./-ना. [ला] गुम्बा; लामा बौद्ध धर्माबलम्बीहरूको पूजा गर्ने घर । “पोङ्दी”, “चरीकोट”, “रिस्याङ्कु”, “बाङ्थली”, “नाग्ने”,

“टोड्मे” समेत गरी छ ओटा तामाङ घ्याङ् गुम्बाहरू नेवारी राजाले जितेर भुटानका राजा देवधर्मलाई बिर्ता दिएको भन्ने इतिहास रहेको ।

ङ

डा	/डा./-सर्व. प्रथम पुरुष एक बचन; म । डाइ- मैले ।
डा	/डा./ना. मन्त्र; तन्त्र मन्त्र । डागपा- तान्त्रिक ।
डाच्छा	/डाच्.छा./ -नायो. अगाडि; अगिल्लि; सामुन्नेमा । पासाङला दिम्ला डाच्छा सिङ्बार्ला दोड मुला । (पासाङको घर अगाडि चिउरीको रूख छ) ।
डान्वा	/डान्-बा/- ना. क्षेत्री बाहुन, नेपाली मातृभाषी ।
डाम	/डाम्/- नायो. नजिक; आसपास; वरपर; नजिक; छेउछाउ ।
डि	/डि./ (न्दि)- वि. दुई ।
डिमा	/डि.मा./ (निमा)- ना. १. घाम २. व्यक्तिको नाउँ ।
डो	/डो./-ना. १. निधार । २. पुर्पुरो; भाग्य ।
डोबा	/डो.बा./- क्रिम्. कसैसँग ख्याल ठट्टा गर्नु वा चल्नु; उक्ताउलो बोली व्यवहार गर्नु; जिस्कनु; जिस्क्याउनु ।
डचान्वा	/डचान्.बा./-सक्रि. सुन्नु; कसैले भनेको कुरा वा कुनैआवाज सुन्न कान थाप्नु; अरूले भनेको कुरामा ध्यान दिनु । गान्वा ताम्बाला काइरान ड्यान्तोबा मुला । (बुजुकहरूका कुरा सुन्नु पर्छ) ।
ड्यासुर	/ड्या-सुर/-ना. एक तामाङ थर ।
ड्यासे	/ड्या.से/- क्रिवि. साँभमा; बेलुकी । दार्मा ड्यासे - भरे बेलुकी । ~ताजि- साँभ पच्यो ।
डोवा	/डो.वा./-ना. [ला] एक प्रकारको पूजा ।

च

चाड	/चाङ्./-ना १. दाजु वा भाइकी पत्नी; भाउजू; बुहारी । २.छोराको पत्नी; बुहारी । चाडकोला -ना. बुहारी नानी ।
चाचा	/चा.चा./ (चाजा) -ना. नुन । एसे खुरि चाचा आयुनि ? आम्लुड चिम् । (तिमीले तरकारीमा नुन हालेनौ ? अलिनो रहेछ नि) ।
चान	/चान्./- ना. आकास; अन्तरिक्ष; शिकारी । तोसेँ मुरि चान छ्याजिम् । (माथी आकासमा शिकारीले राज्य गरेछ) ।
चाम	/चाम्./ -ना. भ्याङ; लिस्नु; सिँडी । ताला फिरि निबारि चाम आरेम् । (तला माथि जान भ्याङ रहेनछ) ।
चारदाम	/चार्.दाम्./-ना. विवाहको मुख्य विधि; विवाहको अवसरमा छोरीचेलीको विवाह सम्पन्न गर्दाको विधि ।
चावाइ लामा	/चा.वाइ.ला.मा./-ना. विद्वान् लामा, मूल लामा, बौद्धधर्मसम्बन्धी धार्मिक कार्य सम्पन्न गर्ने प्रमुख व्यक्ति ।
चि	/चि./-ना. [ति] पात्रो; पञ्चाङ्ग; ज्यातिषीय गणित; नाडी । चि च्याबा- पात्रो हेर्नु (साइत हेर्नुको अर्थमा)
चिप्पा	/चिप्.पा/ -क्रिम्. छिप्पिनु; फलफूल, मकै जाँड आदि कलिलो अवस्था पर गरेर परिपक्व हुनु; कलिलो उमेरबाट प्रौढ अवस्थामा पुग्नु । आम्बाक- छिप्पिएको अम्बा ।
चिबा	/चि.बा./ -क्रिम्. बस्नु । -चाबा ग्ला- बस्ने खाने ठाउँ; सुविधा सम्पन्न ठाउँ ।
चिबु	/चि.बु./-ना. जुठो खाएर छोडेको अंश । चिबु या- जुठो हात । चिबु ताड- जुठो भाँडो, हात मुख धुने भाँडो ।
चिवा	/चि.वा./- ना. १. तालु; निर्धारदेखि माथि टुपीसम्मको टाउकाको भाग । चिवारि -तालुमा ।

चु	/चु./-सर्व. यो; नजिक रहेको बस्तुलाई देखाउने सर्वनाम । चु कोला हाला ? (यो केटो को हो ?) ।
चोप्पा	/चोप्.पा./-अक्रि. खारिनु; घाम वा आगोको तापले ज्यादै सुक्नु । साडा चोपूजिन्जि हाइमा थुसे ! (कोदो भुरिसक्यो कहिले टिप्ने होला !) ।
चोहो	/चो.हो./-ना. अध्यक्ष; सभापति; कुनै संस्था, सङ्घ, कम्पनी, समिति, सभा, संसद् आदिका प्रमुख; कुनै राष्ट्रको प्रमुख ।
च्याङ्ना	/च्याङ्.ना./-वि. सानो; थोरै; अलिकति; अल्प ।
च्याङ्बा	/च्याङ्.बा./- वि. १. कान्छो; कम उमेरको वा पछि जन्मेको । २.सानोका अर्थमा । ग्याल्पो भन्दा गेसे च्याङ्बा मुला । (ग्याल्पोभन्दा गेसे कान्छो छ) ।
च्याङ्रेसि	/ च्याङ्.रे.सि/- ना. [ला] आर्यलोकेश्वर; चार हात भएको देउता ।
च्यान	/च्यान्/-ना.(जी.) चितुवा, बाघ । ~मा:मा- बघिनी । ~वाबा भाले बाघ; चितुवा । ~ला कोला- डमरू । ~ल्हो- बाघ वर्ष ।
च्याना	/च्या.ना./-ना. चाल्नी; चाल्नु; पिठो, धुलो आदि छान्नका निम्ति मसिना जाली राखेर बनाइएको एक साधन ।
च्याप	/ च्याप्./-ना. औँठी; औँलामा लगाउने गहना । म्हार्ला च्याप बागाऊ- सुनको औँठी ल्याऊ । ~क्वान्बा- औँठी लगाउनु ।
च्यापाल्चिपिल	/च्या.पाल्.चि.पिल्./-ना.(जी.) गौँथली चरो ।
च्याम्बे	/च्याम्.बे./- ना.(व.) चाँप; चाँपको फूल ।
च्यार्मु स्यामो	/च्यार्.मु.स्या.मो./-ना.(व.) वनमा हुने एक प्रकारको खान हुने च्याउ ।
च्याल्दा	/च्याल्.दा./- ना. साङ्लो (कुकुर, बस्तु बाँध्ने); फलामको दाम्लो ।
च्युकु	/च्यु.कु/(च्यु.गु) -ना. (जी.) अरिङ्गाल जस्तो चिल्ने सानो कियो; बारूलो । च्युकुला जाड- बारूलोको चाका ।

च्युप्पा	/च्युप्.पा./-सक्रि. थुन्नु; थुनामा पार्नु; छोप्नु; चारैतिरबाट बन्द गर्नु; खोरमा राख्नु । खोर्रि नाका च्युपो । (खोरमा कुखुरा छोप) ।
च्युर्बा	/च्युर्.बा./- सक्रि. पोत्नु; लिप्नु; गोबर, माटो आदि लेदो पारेर घर, आँगन, आदिमा पातलो गरी लाउनु । बुसिङ्से स्योरिन् दिम् च्युर्जिम् । (बहिनीले बिहानै घर पोतिछे) ।
च्योक	/च्योक्./-(ना.) म्वाइ वा चुम्बा खानु विशेष । च्योक लाबा- चुप्पा खानु; म्वाइँ खानु; माया वा स्नेहले अरूको गाला, ओठ आदिमा चुम्बन गर्नु ।
च्योदो	/च्यो.दो./ (च्योतो) -ना. टुप्पो (रूख, डाँडा आदिको माथिल्लो भाग) । (विप) -टा ।
च्योम्देन्दे	/च्योम्.देन्.दे./-ना. [ला] भगवान बुद्ध ।
च्योम्बा	/च्योम्.बा./- सक्रि. मह काट्नु ।

छ

छाइ	/छाइ./-ना. चोयो; बाँस, मालिङ्गो, निगाले आदिको कलिला पाटाबाट निकालिने बस्तु ।
छाइ	/छाइ./-ना. डोको । चाङ्से छाङ्नाड छे बासि मेदा पिन्जि । (बुहारीले एक डोको घाँस लाएर गाईलाई दिइन्) । ~पुइबा- डोको बोक्नु ।
छाइबा	/छाइ.बा./- वि. छिन्नु; छिनोफानो हुनु; बाँकी नहुनु (लेनदेन पुरा हुनु); मुक्त हुनु; पार पाउनु; सफल हुनु; काम बन्नु ।
छान	/छान्./-ना. नाम । एला छान् तिगा ? (तिम्रो नाम के हो ?) । (पर्या.) मिन्
छाप्ला	/छाप्ला./- सक्रि. ताछ्नु; हतियारद्वारा कुनै पनि वस्तुको बाहिरी भाग, छाला, बोक्रा फाल्नु ।

छामे	/छा.मे./- ना.(स्त्री) तरूणी; युवती; कन्या । आडिला जामे पासाड मि छामे ताजिम । (फुपुकी छोरी पासाड त ठूली भइछे) । (विप.) - व्योन् ।
छामो	/छा.मो./- ना.(स्त्री.) सौता; आफ्नै लोग्नेकी अर्की स्वास्नी; एकै लोग्नेको दुई वा दुई भन्दा बढी स्वास्नी भएमा एउटीको अर्किसँगको नाता । ~बाबा- सौता ल्याउनु । ~ला जा- सौतेलो छोरो । ~ला जामे- सौतेनी छोरी ।
छार	/छार्./-वि. नौलो; नयाँ; नवीन; हालसालैको; भर्खरै मात्र व्यवहारमा आएको; । ~क्वान- नयाँ लुगा । ~दिम- नयाँ घर । ~ल्हो- नयाँ वर्ष ।
छार्छिर	/छार्.छिर./-(अनु.) छरप्रष्ट छरिएको अवस्था ।
छारठिम	/छार्.ठिम./-ना. नयाँ प्रचलन; नयाँ परम्परा ।
छारा	/छा.रा./- ना. खरेटो ।
छार्बा	/छार्.बा./- सक्रि. फुल्नु; फक्रिनु, हुर्कनु । साइलुङ् द्विरि पाडाम्हेन्दो छार्जिम । (सैलुङको वनमा लालीगुराँस फुलेछ) ।
छारिब्योन	/छा.रि.ब्योन्./-ना. (पु) नवजवान; जवान केटो; युवा; बाल्यकाल पछिको अवस्था; युवा अवस्था । हे. ब्योन् ।
छि	/छि./-ना. बोसो; जीवजन्तुको शरीरभित्र रहने सेतो र चिल्लोपदार्थ । पाराङ्ला ड्वाला फाम सोम छि; हाजिम । (माहिलाको सुङ्गुरको तीन पाथी बोसो आएछ) ।
छिड्बा	/छिड्.बा./-सक्रि (बिउँभिकु; निन्द्रा खुल्नु; जागा हुनु ; होशमा आउनु; सचेत हुनु । लाइनो छिड्जिम, डे ख्वागो । (बच्चा बिउँभियो, दूध ख्वाऊ) ।
छिन	/छिन्./-ना. नड; नङ्गा । एला याछिन रेड्बा रेड्बा ताजिम । (तिम्रो हातको नड लामो लामो भएछ) ।

छेतेरे	/छे.ते.रे./-ना. कप्टेरो; मकै भुट्ने वा आँगन बढारकुँढार गर्ने सिन्का ।
छेवार	/छे.वार्./-ना. १.पहिलो पल्ट बच्चाको कपाल काट्ने संस्कार । २. जन्मको बार बारेर अन्य जुनसुकै बार कपाल काट्ने स्थानीय परम्परा ।
छो ^१	/छो./-ना. १. डोरी; दाम्लो, बाबियो, पाट, चोया आदि बाटेर तयार गरेको लामो बस्तु ।
छो ^२	/छो./-ना. [ला] प्रसाद; आफ्ना भक्तजनलाई बाँड्ने खानेकुरा । चु छो: मोककोन्दा थोपना लाउ । (यो प्रसाद सबैलाई पुऱ्याऊ) ।
छोन	/छोन्/- ना. रड; कुनै पनि वस्तुमा रहने तथा आँखाले देखेर चाल पाइने सेतो, कालो, रातो आदि रड । एला सारीला छोन् हाराड्बा मुला ? (तिम्रो सारीको रड कस्तो छ ?) ।
छोबा	/छो.बा./ -अक्रि. मोटो हुनु; मोटाउनु । पाल्मो मि तीनी नाडगार ल्हानान छोजिम् । (पाल्मो त आजभोलि निकै मोटाएछ) ।
छ्या	/छ्या./-ना. [ति] हात; बाहुली । आखेनि छ्या स्याल स्युगो । (बाजेहरू हात धुनुहोस्) । (पर्या.) या ।
छ्याड	/छ्याड्./-ना. जाँड, खान तयार अवस्थामा रहेको मादक पेय पदार्थ । छ्याडबास्या (छ्याड्मा) (कार्यभोजमा जाँड-रक्सी आदि मद्यपान, सुरापानका भण्डारी वा ती वितरण गर्ने महिला ।
छ्याबा	/छ्या.बा./-अक्रि. अडिनु; जम्नु (घिउ, तेल, हिउँ आदि); तर लाग्नु । म्हार छ्याबा- घ्यू जम्नु ।
छ्याम	/छ्याम्./-नायो. (सँगबोधक) सँग; साथ लागेर । ~नोन- सँगसँगै । दावा आपाथेन छ्याम हाट्ति निजि । (दावा बुबासँग हाटमा गयो)।
छ्याम्बा	/छ्याम्.बा./- ना. १. ढिँडो, पिठोबाट तयार खाना । साडाला छ्याम्बा - कोदोको ढिँडो ।

छाचाबा	/छाचार.बा./-वि. धारिलो हुनु; ज्यादै लाग्ने वा काट्ने हुनु (हतियार आदि) । गोजा म्याप्मा म्याप्मा छाचाबा ताजिम । (खुकुरी उदायदा उदाउदा धारिलो भएछ ।
छाचुकु	/छाचु.कु./ (छाचुगु) -ना. तेल; तिल; तोरी इत्यादिबाट निकालिएको चिप्लो र दहनशील तरल पदार्थ; ~ फोर्बा- तेल लगाउनु । छाचुकुरि काल्बा- तेलमा भुट्नु । ~ ताड- तेल राख्ने भाँडो ।
छाचुमे	/छाचु.मे./-ना. [ला] बत्ति, आरती ।
छाचो	/छाचो./-ना. दिशा । छाचोरि- दिशातिर । छाचोछाचोरि- दिशा दशातिर; कोण कोणतिर ।
छाचोइ	/छाचोइ./-ना. [ला] १. लामा धर्मका पुस्तक; किताब; ग्रन्थ; मूलतः धार्मिक पुस्तक; धर्मशास्त्र । छाचोइदिम/छाचोइखाड- ना. पुस्तकालय । छाचोइसाड- धर्मभद्र; व्यक्तिको नाउँ । २. छाचोइला क्यापसुन् छे । (धर्मको शरणमा जान्छु) ।
छाचोइबा	/छाचोइ.बा./-सक्रि. लुछनु; टोक्नु; हाडबाट मासु दाँतले तानेर खानु । नाकिसे स्या छाचोइबान् मुला । (कुकुरले मासु टोक्दैछ) ।
छाचोमो	/छाचो.मो./ -ना. (व.) तामा; बाँसको टुसो; तरकारी खाइने एक थरी बाँसको कलिलो टुसाको टुक्रा ।

ज

जा	/जा./-ना. (पु) छोरो; पुत्र । जाकोला- सपुत; छोरा; छोरा मान्छे; पुरुष जाति । ~जामे -छोरा-छोरी । ~चाड - छोरा-बुहारी । (विप.) - जामे ।
जाड	/जाड्./-ना. १ गुँड; ओथ्रा; ओथारो; चराले रूखका हाँगा; टोड्का आदि र घरका दलिन आदिमा बनाएको बासस्थान; चराचुरूङ्गीको बासस्थान । नागामामा जाड्रि मुला । (कुखुरा माउ गुँडमा छ) । नामेला जाड् -चराको गुँड ।

जाडगा	/जाड्.गा./-ना. भुचाँगा; पकाउने ठूलो भाँडो ।
जाजा	/जा.जा./-वि. सानो । ~कोला- ससाना नानीहरू; बालबच्चा; नाबालक; उमेर नपुगेको केटाकेटी । (विप.) -डाज्याड्
जाम्बुलिङ	/जाम्.बु.लिङ./ -ना. पृथ्वी; धर्ती; धरणी; संसार; विश्व; ब्रह्माण्ड; भूमण्डल; भारतीय प्रायःद्वीप ।
जामे	/जा.मे./ -ना.(स्त्री) छोरी; पुत्री । पासाङ्ला जा न्हि जामे गिक् मुला । (पासङको दुईटा छोरा र एउटी छोरी छन्) । (विप.) -जा ।
जि	/जी./-ना. जाँड । (पर्या.) -वाप् ।
जिउ	/जिउ./-ना. [ने] शरीर । हे. ल्हुइ ।
जिन्लाप	/जिन्.लाप्./ -ना.आशिष; आशीर्वाद; प्रसाद । (पर्या.) वाङ् ।
जिम्बा	/जिम्.बा./-ना. एक तामाङ थर । जिम्बास्या- जिम्बा थरकी महिला ।
जेर्बा	/जेर्.बा./- सक्रि. कन्नु । स्या चामाहेन्से ल्हानान क्युइ थुङ्तोबा मुला, अहिन्छाम क्लि जेतोबामुला । (मासु खाएपछि धेरै पानी खानु पर्छ, नत्र हग्दा कन्नु पर्छ) ।
जेसुम	/जे.सुम्./-ना.(स्त्री) १. सौन्दर्ययुक्त केटी; सुन्दरी । २. व्यक्तिको नाउँ ।
जोर्बा	/जोर्.बा./-सक्रि. पोको पार्नु; कुम्लो पार्नु; कुम्ल्याउनु । जोर्सि बोर्बा- पोको पारेर लैजानु ।
ज्यानालासि	/ज्या.ना.ला.सि./ -क्रिवि. राम्रोसँग, राम्ररी । हे. ज्याबा ।
ज्याड	/ज्याड्./-ना. उत्तर; उत्तर दिशा । (विप.)-ल्हो ।
ज्याङ्छुप दोङ	/ज्याङ्.छुप्.दोङ्./ -ना.(व.) पिपल; पिपलको रूख । ज्याङ्छुप दोङला बा कादे, एला थोपोरि का कादे (गीत) । (पिपलको रूखमा पात कति, तिम्रो टाउकोमा कपाल कति) ।

ज्याबा	/ज्या.बा./-वि. असल; उत्तम; राम्रो वा सुन्दर हुनु । ~मि- राम्रो मान्छे । (विप.) -आज्याबा ।
ज्यार्दि	/ज्यार्.दि./-ना. बाहुन र क्षेत्री समुदाय, मूल नेपाली भाषी । ~ताम- नेपाली भाषा; खस भाषा । ज्यार्दिला ठिम -बाहुन क्षेत्री समुदायको परम्परा ।
ज्यारूड खास्योर	/ज्या.रूड्. खा.स्योर्./-ना. [ला] बौद्ध स्तुप; बौद्ध चैत्य । हे. खास्योर ।
ज्याल्बा	/ज्याल्.बा./-ना. [ला] दर्शन गर्नु । ल्हा ज्याल्गो (देउताको दर्शन गर्नु) ।
ज्योइ	/ज्योइ./-ना. पैतलाको छाप ।
ज्योज्यो	/ज्यो.ज्यो./ ना. दाजु; दाइ । एकै कोखबाट जन्मेका व्यक्ति; आफूभन्दा पहिले जन्मेका नाताका व्यक्ति । ~चाड - दाजु र भाउजू । ~पाराड- माहिला दाइ ।
ज्योन्	/ज्योन्/- ना. लुगाफाटो आदि भुन्डाउन टाँगिएको डोरी वा काठ आदिको डन्डीदार बस्तु; अलिनु; सिंगौरी । चु क्वान् ज्योन्रि थानो । (यो लुगा सिंगौरीमा राख) ।

भ

भाड	/भाड्/ क्रिमू. पसाउनु विशेष ।
भारि स्यामो	/भा.रि.स्या.मो./-ना. (व.) भुइमा उम्रने अति सानो खान हुने च्याउ ।

ट

टा	/टा./-ना. १. रूखको माटोमुनिको भाग; जरा; मूल । २. फेद । दिनसे क्रोजि, छिननाड चु दोडला टारि स्युगे । (घामले पोत्यो एक क्षण यो रूखको फेदमा बसौँ) । (विप.) -च्योदो ।
----	--

टाड	/टाड्./-ना. मासी; (नलीहाडभित्र हुने गिलो बोसो जस्तो पदार्थ ।
टाङ्गा	/टाङ्.गा./-ना. दाम; पैसा; रूपियाँ ।
टाङ्बा _१	/टाङ्.बा./-सक्रि. चुँड्नु ; छिन्नु; दुई टुक्रा हुनु । ~छो- चुडेको डोरी
टाङ्बा _२	/टाङ्.बा./-सक्रि. कुनै अंग वा जिउ फुल्नु ; ढाडिनु; सुनिनु । तिकसे मुग्याम, आखेला लि टाङ्जिम् । (के ले हो कुन्नि , बाजेको अनुहार सुन्निन्छ ।)
टाप्चे	/टाप्.चे./ -ना. [ला] शिर मुण्डन गर्ने, कपाल काट्ने धार्मिक विधि ।
टु	/टु./-ना. पसिना; काम गर्दा वा गर्मीले गर्दा शरीरबाट निस्कने पानी ।
टुप	/टुप्./- ना. धागो आदिबाट मिसिनमा कातेर बनाइएको डोरो । दाप्तिर टुप भाङ्गो । (सियोमा धागो हाल) । (पर्या.) -का ।
टुल्कु	/टुल्.कु./ ना.[ला] मरीसकेपछि फेरि जन्म लिएको व्यक्ति; पुनर्जन्म लिएका व्यक्ति; औतार लिएको अवतारी ।
टेबु	/टे.बु./ (डेबु)-ना.(व.) शिरीषको रूख । टेबु म्हेन्दो- शिरीषको फूल ।
टोकोल	/टो.कोल्./-ना. टुक्रो; ठुन्को; कुनै लाम्चो बस्तुको सानो भाग; अंश । लाडाइ टोकोल् गिक् थासि बागाउ । (एक टुक्रा काँक्रो काटेर ल्याऊ) ।
ट्वाइबा	/ट्वाइ.बा./-सक्रि. कोट्चाउनु ।

ठ

ठाम्बा	/ठाम्.बा./-सक्रि. छर्नु; खानेकुरा; विस्कनु आदि ठोस बस्तु वरिपरि छर्नु । चोत्थेबा छामे तासिइ चुराडलासि कान ठाम्सि चाबा । (यत्रो तरूनी भएर पनि यसरी भात छरेर खाएकी) ।
--------	---

ठि	/ठि./-ना. आसान; सम्मानीय व्यक्तिहरूको बस्ने ठाउँ; औतारी लामाको गद्दी; सिंहासान । ठिदान- आसान ।
ठिम	/ठिम्./- ना. नीति; चलन; प्रथा; रीतिरिवाज; परम्परागत नियम; कानुन; न्याय; विधान । रिमठिम- ना. रीति-परम्परा ।
ठुइ	/ठुइ./-ना. अभिषेक, मन्त्रेको पानी; शुद्ध गरिने जल : पवित्र जल । ठुइराप : शुद्ध सम्बन्धी कथा वा कथन । लाठुइसिठुइ : मृतकलाई शुद्ध गरिने जल ।
ठुडबा	/ठुड्.बा./-सक्रि. एकाएक देखिनु; उत्पत्ति हुनु; उत्पन्न हुनु; अचानक देखा पर्नु; प्रकट हुनु । सा ठुड्बा नामदार -पृथ्वीको उत्पत्ति सम्बन्धी कथा ।
ठेडा	/ठे.डा./ (फ्रेड्बा)- ना. १. दाना; गेडा । २. माला (बुद्धचिताको); लामाको माला

ड

डाड	/डाड्./-ना. कोसेली; उपहार; नजराना; सौगात । ~ पुइबा : कोसेली बोक्नु ।
डाजाड	/डा.जाड्./ (डासाड)- ना. [ला] बस्ने ठाउँ ; आसन; पूजापाठका लागि लामाको आसन; मञ्च ।
डान्बा	/डान्.बा./ -सक्रि. स्मरण गर्नु; याद गर्नु; सम्झनु; कुनै व्यक्ति, बस्तु घटना वा कुराको सम्झना गर्नु । ~ ताम : सम्झेको कुरो । डान्सा : स्मृति स्थल; समाधिस्थल । हे. डेन्बा ।
डाप	/डाप्./ -ना. साग । डाप्ला खु- सागको तरकारी ।
डाबा	/डा.बा./-सक्रि जित्नु; उछिन्नु; विजय हासिल गर्नु । (विप.) -ब्रेबा ।
डाम्फु	/डाम्.फु./ (डाम्बा) -ना. गोलो चेप्टो आकारको तामाड बाजा; डम्फु । ~ राप्पा : डम्फु बजाउनु ।

डाहु	/डा.हु./ (डाउ) -ना.(व.) वरको रूख । रामेछाप जिल्लामा पर्ने एक तामाङ गाउँ ।
डि	/डि./-ना. छाला; चर्म; त्वचा । ~ स्युबा : छाला तार्नु । ~ खाड्बा : छाला पोल्नु ।
डिप	/डिप्./ - ना. पाप; अशुद्ध । ~छाड् : अशुद्ध हुँदा शुद्ध पार्न न्वारन आदिमा खुवाइने सगुन ।
डिम्डुड	/डिम्.डुड्./ (डिम्दोड)- ना. एक तामाङ थर; मूल रूपले त्रिशुली नदीको पश्चिमी क्षेत्रमा पाइने; दोडछेम्पोलाई आफ्नो पूर्वा मान्नेहरू ।
डिल्बो	/डिल्-बो/ (डिल्बा, डिल्बु) -ना. [ला] माथिल्लो भागमा दोर्जेबज्र भएको लामा पुरेतले बजाउने घण्टी ।
डुइ	/डुइ./-ना. पहिरो; भूस्कलन; पहाडको भत्काइ । डुइसे बोर्बा- पहिरोले लानु । ~ निबा : पहिरो जानु ।
डुप्पा	/डुप्.पा./ -सक्रि. सिउनु; सियो-धागोले गाँस्नु । ल्होछार हाजि, आलेला क्वान् डुप्पा आरे । (ल्होछार आयो, भाइको लुगा सिएको छैन) ।
डेन्बा	/डेन्.बा./ -ना. सत्कार; सत्कारपूर्ण नमस्कार; स्वागत; अभिवादन गर्नु; सम्भन्नु, हे.डान्बा ।
डेबा	/डे.बा./ -सक्रि. च्यात्नु; फार्नु; फाट्नु ।
डोम्सिड	/डोम्.सिड्./ -ना.(व.) अँगेरी, अँगेरीको रूख ।
डोल्मो	/डोल्.मो./ -ना.(स्त्री.) एक देवीको नाउँ ।
ड्वा	/ड्वा./-ना. (जी.) सुङ्गुर; च्वाँचे । ~ न्हाबा- सुङ्गुर पालन । ड्वाला स्या- सुङ्गुरको मासु । ड्वाखोर- सुङ्गुरको खोर । (पर्या.) - तिलि ।

ढ

ढा /ढा./ (डा) -ना. नाम्लो । ढाछो- नाम्लोको डोरी । डिला ढा :
छालाको नाम्लो ।

ढुङ् /ढुङ्/- क्रिमू. थुन्नु विशेष, आवाज विशेष ।

त

ता /ता./ -ना. (जी.) घोडा; अश्व । ताला कोला- घोडाको बच्चा ।
~ल्हो: घोडा वर्ष ।

ताइ /ताइ./-ना. (पु.)लाटो; बोली नफुटेको । (विप.) -ताइस्या ।

ताक्पा /ताक्पा./ -ना.(व.) पैयूजस्तै लेकमा हुने रूख ।

ताङ् /ताङ्./-ना. मेलोमेसो, क्रम । ताङरि : क्रममा ।

ताङ्बा /ताङ्बा./-क्रिमू. खुशी हुनु विशेष । हे. ताङ्बा ।

ताङ्गि /ताङ्गि./-ना.(जी.) मृग; बाखा जस्तो जीव । ~ मामा : मृग माउ ।

ताङ्बा /ताङ्बा./-अक्रि. खुशी हुनु; हर्षित हुनु; रमाउनु; प्रशन्न हुनु;
मनमा सुखद अनुभूति हुनु । हे ताङ ।

ताङसार /ताङसार./-ना.(जी.) घोरल; बाखा जस्तो वन्य जन्तु ।

ताम /ताम्./-ना. कुरो; कथन; भनाइ; भाषा; कुनै विषयमा कसैलाई
केही भन्ने काम; बोली; वचन; वार्ता; कुराकानी । ओन्माला ताम थेन
दारसेला ताम् हानाड डिक्से, तिगाइ आडिक्मुला । (उहिलेको कुरा र
अहिलेको कुरा कहाँ मिल्नु, केही पनि मिल्दैन) ।

ताम्बा /ताम्बा./ -ना. (पु) तामाड समाजका संस्कृतिविज्ञ; समाजशास्त्री
तथा प्रवक्ता; ज्ञाता; दार्शनिक; पुर्ख्यौली इतिहासकार । ~ला ताम:
ना. ताम्बाको भनाइ; बाणी । ~ काइतेन- ताम्बाशास्त्र; ताम्बाद्वारा
भनिएका कुरा वा व्याख्यान; तामाड विश्वास र मान्यताहरू
सङ्कलित पुस्तक । ~ काइतेन व्हाइ रिम्ठिम- तामाड-संस्कृति र

परम्परा सम्बन्धी सन्तवीर लामाद्वारा संस्कृतिल एक लोकप्रिय पुस्तक ।

तामाङ	/ता.माङ्/- ना. १. तामाङ जाति । २. तामाङ समुदाय । जातिगत नाम ।
ताम्रा	/ता.म्रा./ -ना.(व.) सिमी । सेर्खा ताम्रा- हिउँदै सिमी ।
ताया	/ता.या./ - ना.(व.) पिँडालु । ~ ला दोङ्- पिँडालुको रूख ।
तार	/तार्./ -वि. सेतो; सेतो रङ्; श्वेत; सफेद । ~ क्वान : सेतो लुगा । तार् तार- सेतोसेतो; अलिअलि सेतो ।
तार्डा	/तार्.डा./ -ना.(जी.) माछा; मत्स्य । तार्डाला खु दायो । (माछाको तरकारी पकाऊ) ।
तारि	/ता.रि./ -ना. बञ्चरो; रूख, काठ आदि काट्ने हतियार ।
तावाम	/ता.वाम्./ - ना.(जी.) भालु । ~ला छिन- भालुको नङ्ग्रा । तावामला कोला - भालुको बच्चा ।
तावार	/ता.वार्./ -ना.(जी.) बिरालो । तावारला कोला - बिरालोको बच्चा । ~मामा- बिरालो माउ । ~ड्याबा- बिरालो कराउनु ।
तिङ	/तिङ्/ - ना. मुटु; हृदय । तिङ्ला टा- मुटुको जरा; मुटुभित्र; मर्म ।
तितुङ	/ति.तुङ्/ - ना. एक तामाङ थर ।
तीनी	/ति.नि./ -क्रि. आज । पासाङ तीनी हाला । (पासाङ आज आउँछ) । (विप.) - नाङ्गार ।
तिप्लिङ	/तिप्.लिङ्/ -ना. बिजुली; विद्युत । ~ ल्हो- बिजुली वर्ष; ड्रागन वर्ष; आकाश वर्ष ।
तिरि	/ति.रि./ -ना.(जी.) सलह; एक प्रकारको फट्याङ्गो ।

तिल्मा	/तिल्.मा./ -क्रिवि. हिजो । पासाड तिल्मा दिम्री निजि । (पासाड हिजो घरमा गयो) । (विप.) -तीनी ।
तुक्युङ्मा	/तु.क्युङ्.मा./ -क्रिवि. पोहोर, पोहोर साल ।
तुन्बा	/तुन्.बा./ -वि. छोटो हुनु । हाङ्बा ल्हारि दिन तुन्बा तामुला । (जाडो महिनामा दिन छोटो हुन्छ) ।
तेमाल	/ते.माल्./ -ना. सुनकोसी र रोसी खोला बिचको भूक्षेत्र, तामाड जातिको ऐतिहासिक बसेबास भएको क्षेत्र ।
तेमे	/ते.मे./ -ना.(व.) १. तरूल । २. सखरखण्ड । ल्हातेमे : जङ्गली तरूल ।
तो	/तो./ -ना. कोदालो । तोसे खाबा : कोदालोले खन्नु ।
तोड	/तोङ्./ -क्रिवि. माथि; माथितिर । (विप.) माड ।
तोडबा	/तोङ्.बा./ -ना. कोदोको गेडाबाट बनेको पेय पदार्थ ।
तोर	/तोर्./ -क्रिवि. माथि; मास्तिर; उभो; भित्र; माथितिर । ए चुरि हाचिउ; तोर निउ । (तिमी यहाँ नबस; माथि जाऊ) । (विप.) -मार ।
थ	
थाड	/थाङ्./ -ना. गन्ध; महक; कुनै पनि बस्तुमा हुने गन्ध वा वास्ना । ~हाबा-गन्ध आउनु (दुगन्धको अर्थमा) ।
थाङ्कु	/थाङ्.कु/ (थाङ्गु) -ना. थाडका, थाङ्का चित्र ।
थाङ्सिङ	/थाङ्.सिङ्./ -ना.(व) सल्लो; भुप्पा परेको चमरको आकारको सिन्का जस्तो पात हुने; खोटो निस्कने एक जातको अग्लो रूख ।
थान	/थान्./ -ना. रखाइ; ठाउँ वा स्थानबोधक शब्द । लाथान- देवता बस्ने ठाउँ; देवस्थल ।
थान्बा	/थान्.बा./- सक्रि. राख्नु; कुनै बस्तुलाई कुनै ठाउँमा थन्काउनु; रहन दिनु ।

थाबा	/था.बा./- सक्रि. १. काट्नु; कुनै वस्तुलाई टुक्रा पार्नु; छिनाउनु । आस्याङ्ला दिमरि नाका थाजिम । -मामाको घरमा कुखुरा काटेछ) ।
थार्बा	/थार्.बा./- ना. मुक्ति, मोक्ष, उन्मुक्ति । अलिकतिले बाँच्नु, निस्कनु । थार्बा थोप्पा- उन्मुक्ति पाउनु ।
थार्बालिङ	/थार्.वा.लिङ्/(थार्बोलिङ)- ना. पुण्यलोक; वैकुण्ठ । थार्बालिङरि के निला (स्वर्गलोकमा पुगिएला) ।
थारेङ	/थार.रेङ्./ (थारिङ)- (वि.) (स्थानिक) टाडो; धेरै टाडो । थारिङ्ला ग्यालामरि नितोजि । (टाडोको बाटोमा जानुपर्छ) । (विप.) -डाम् ।
थिङ	/थिङ्/- ना. एक तामाङ थर, विशेष गरी उपत्यका र वरिपरि मूल थलो भएको ।
थिबा	/थि.बा./- सक्रि. उचाल्नु; जमिन वा कुनै आडमा रहेको वस्तुलाई हात वा यन्त्रले माथि ल्याउनु; मास्तिर उठाउनु । (कुर्सि थिसि बोरो । (कुर्सि उचालेर लैजाऊ) ।
थुम्पा	/थुक्.पा./- ना. [ति] खोले; पिठो वा चाउचाउबाट बनेको एक प्रकारको भोल खानेकुरा ।
थुङ्बा	/थुङ्.बा./- सक्रि. पिउनु; घुट्याउनु; पानी, दूध, रक्सी वा आदि तरल पदार्थ मुखमा हाली निल्नु; चुरोट, तमाखु धुँवा आउने वस्तु मुखले तान्नु; धुम्पान गर्नु ।
थुन्दा	/थुन्.दा./ -ना. सामल; सातुसामल; खाने-पकाउने दैनिक खाद्य पदार्थ; यात्रा गर्दा चाहिने खाद्य पदार्थ । याम्बुरि निमा ग्याम्रि थुन्दा तिगा बोर्से ? (काठमान्डौँ जाँदा बाटोमा सामल के लाने ?) ~सोर्बा- सामल दिनु; मृत्यु संस्कारको अन्तिम कार्यमा मरेको मान्छेलाई तामाङ परम्परा अनुसार बाटो खर्च दिनु ।
थुबा	/थु.बा./ -सक्रि. टिप्नु; चुडँनु; रूख-बिरूवाबाट पात फूल वा फलहरू चुड्नु । क्युङ्बा थुसि बागाउ । (निबुवाँ टिपेर ल्याऊ) ।

थुबा	/थु.बा./ -अक्रि. पिरो हुनु । मार्चासे थुजि म्हार पाउले । (खुर्सानीले पिरो भयो; घिउ दिनोस् न) ।
थुम	/थुम्/ -ना. इलाका; भौगोलिक क्षेत्र । ओइमाला व्हाल्रि थुम्थुम्ला ताम्बा गान्बा रूप्ताबा मुबा । (अस्तिको भेलामा ठाउँठाउँका तामाड विद्वान् तथा बुज्जुकहरू भेला भएका थिए) ।
थे	/थे./ -सर्व. ऊ; तृतीय पुरुषको एक वचन बुझाउने शब्द; व्यक्तिको लागि प्रयोग हुने एकवचन तृतीय पुरुष । चिसाड्रि डा मुबा, थे मुबा, छेसाड्रिगु नोन मुबा । (बैठकमा म थिएँ, ऊ थियो, छेसाड्रिहरू पनि थिए) । (पर्या.) -ए ।
थेच्यार	/थे.च्यार्/(थेचेर)- ना. बाछ्छिटा, छानाबाट भर्ने पानीको थोपा ।
थेन	/थेन्/- नायो. सँग; साथमा; सित । साडमो आमाथेन् निजि । (साडमो आमासँग गइन्) । (पर्या.) -छचाम ।
थेनदेर	/थेन्.देर्./ (थेन्तेरे)- ना.(जी.) तित्रा । थेनदेर डचाजी- तित्रा करायो ।
थेरेरे	/थे.रे.रे./ - क्रिवि. ताँती; लस्करै; लाम; लहर; पङ्क्तिवद्ध ।
थो	/थो./ -ना. चट्याड; आकास गर्जेर विद्युत खस्नु विशेष ।
थोकोर	/थो.कोर्./ -ना. एक तामाड थर ।
थोड	/थोड्/- ना. दूध दुहुने ढुङ्गो ।
थोड्से	/थोड्.से./- ना. सितन; अचार जस्तै मद्यपानसँग खाने अमिलो; पिरो खाने कुरो । भिला थोड्से राला गुड (भनाइ) । (जाँडको सितन बाखाको भुँडी) ।
थोन्बा	/थोन्.बा./ -सक्रि. निस्कनु; निस्कनु; निक्लनु (बाहिर आउनको अर्थमा) ।
थोर्बा	/थोर्.बा./ -सक्रि. (बाटो) भुल्नु । ग्याम थोर्जिनाम हानाड निसे ? (बाटो भुलेछ अब कहाँ जाने ?) ।
थोला स्या	/थो.ला.स्या./- ना. प्रायश्चित वापत क्षमा याचना ।

द

दा	/दा./ -ना. खाँबो; खम्बा; थाम । ~क्याबा- खाँबो गाड्नु ।
दाइबा	/दाइ.बा./ (धाइबा) -सक्रि. पकाउनु; अन्न; तरूल आदिलाई भाँडोमा राखेर आगोको आँचमा गलाउनु । आमा कान दाइबान् मुला । (आमा खाना पकाउँदै छिन्) ।
दाड	/दाड्/- ना. भाका; लय ।
दाड्बा	/दाड्.बा./- सक्रि. १. धपाउनु; हिडेको गाईबस्तुलाई पछाडिबाट खेदनु; कुनै ठाउँबाट कसैलाई हटाउनु । २. परम्परालाई मनाउनु । नाम्सादिम्ला कोल्जुगु रा दाड्बान् मुलाताला । (गाउँघरका केटाकेटीहरू बाखा धपाउँदै होलान्) ।
दाड्बो	/दाड्.बो./-क्रिवि. उहिले; अनादि कालमा । दाड्बो -उहिलेको समय; उहिलेको शून्यकाल ।
दाप्पा	/दाप्.पा./-सक्रि. १. नाप्नु; भर्नु; अन्नपात आदि माना पाथी, डालाडाली, भाँडाकुँडा आदिमा हालेर भर्नु । २. कसैलाई भरण पोषण खर्च; भत्ता आदि नियमित रूपमा दिनु ।
दाबो	/दा.बो./- ना.(पु) १. नानी; कुमार; केटाकेटी बालक; किशोर अवस्थाका केटो; युवा (बोलीचालीमा) । २. उमेर वा साइनोले आफूभन्दा सानो केटोलाई सम्मानपूर्वक सम्बोधन गरिने शब्द ।
दामो	/दा.मो./- ना.(स्त्री.) १. मालिकनी, देवी । २. किशोर अवस्थाकी केटी; युवती; कन्या (बोलचालीमा) । ३. उमेर वा साइनोले आफूभन्दा सानो केटीमान्छेलाई सम्मानपूर्वक सम्बोधन गरिने शब्द; नानी । हे. माइ ।
दार्पुड	/दार्.पुड./ (दार्बुड)- ना. पानी भर्नेभाँडा; घैटो; घ्याम्पो; गाग्री । ~नाड- एक गाग्री (भरिको अर्थमा) ।

दाज्यु	/दा.ज्यु./ (लुङ्ता; दाज्यो)- ना.[ला] लामा बौद्धधर्मसम्बन्धी मन्त्र लेखिएको ध्वजा, काठमा उठाउने धार्मिक भण्डा ।
दाबा	/दा.बा./- अक्रि.. काँप्नु; काम्नु; डर, अत्यास, जाँडो, ज्वरो आदिले जिउ थरथर हल्लिनु । पेमा छावासे दार्जि । (पेमा ज्वरोले काम्यो) ।
दासे	/दा.से./ -क्रिवि. आजभोलि; अबदेखि, आजकल ।
दालि	/दा.लि./ -ना. धनुष । दालिम्या -धनुषबाण । ~छो- धनुष बाँध्ने डोरी ।
दावा	/दा.वा./- ना. जुन; चन्द्रमा -नाउँमा बाहेक अन्यत्र प्रयोगमा छैन ।
दि	/दि./ -ना., पिँध; भाँडाकुँडाको तल्लो भाग; तल; मुनि । दिला- पिँधको; तल्लो । दिरि- पिँधमा; तल । (विप.) -फि ।
दिगु	/दि.गु./ -ना. खाजा; चियाचमेना; नास्ता ।
दिड	/दिड्/- ना. वर्ष; उमेर; साल; १२ महिनाको अवधी । अलेसे कादे दिड ताजि ? (भाई कति वर्षको भयो ?)
दिनि	/दि.नि./ -ना. घाम; सूर्य । दिनिरि- घाममा; दिउँसो । चुस्या दिनिरि आक्लाङ्गो । (यस्तो घाममा नखेल) । ~दुवै- घाम ताप्नु ।
दिम	/दिम्./ (धिम्) -ना. १. घर; गृह; भवन; आवास; आलय; निकेतन । साङ्पोला दिम नमुनरि मुला । (साङ्पोको घर नमनमा छ) । २. दिम्नाम् -घरजम (परिवारको अर्थमा)
दुइ	/दुइ./ -ना. काल, समय ।
दुडाल	/दु.डाल्./ -ना. मानसिक दुःख; विरक्त; वह ।
देन	/देन्./ -सं. र । कान्देन् खु चाउ । (दाल र भात खाऊ) ।
दुम	/दुम्./ -ना. खिल (माहुरी; अरिङ्गाल आदिको) ।
दुर्सा	/दु.सा./ -ना. चिहान, मुर्दा गाड्ने वा जलाउने स्थान; समाधि । दुर्सा गाड् -चिहान डाँडा ।

देवाचन	/दे.वा.चान्./- ना. [ला] सुखावती क्षेत्र; बुद्धलोक ।
देसे	/दे.से./ (देस्या)- ना. (व.) सिउँडी ।
दोड	/दोड्./- ना. सुनकोसी नदी र रोसी खोला बिच क्षेत्रमा बाब्सा (प्राचीन भूमि) भएको एक तामाङ थर । दोङ्ग्याल- दोड थरको राजा ।
दोड्बा	/दोड्.बा./- सक्रि. मिसाउनु; साटफेर गर्नु । साडाला ब्रारी फापार्ला ब्रा दोड्सि गेड सोउ । (कोदोको पिठोमा फापारको पिठो मिसाएर रोटी बनाऊ) ।
दोडबो	/दोड्.बो./ -ना.(व.) रूख ।
दोन	/दोन्./ -ना. घेवा ।
दोमाङ	/दो.माङ्./ - ना. [ला] बौद्धबहुसूत्र सङ्ग्रह, एउटा बौद्धधर्म ग्रन्थ ।
दोर	/दोर्./- ना. मुन्टो (सागपातको सन्दर्भमा) ।
दोराम्बा	/दो.राम्.बा./- ना. १. सैलुङको दक्षिणी काखमा रहेको योन्जन थरको पुरानो थातथलो भएको क्षेत्र । २. घिसिङ राजाको ऐतिहासिक दरबार भएको स्थान ।
दोर्जे	/दोर्.जे./- ना. बज्र; ठोस बस्तु; सत्य तथा सत्यका प्रतीक ।
दोर्जेग्याडाम	/दोर्.जे.ग्या.डाम्./ -ना. विश्वबज्र; ब्रह्मवज्र; ब्रज । ब्रह्माण्डमा दुई विपरीत दिशाबाट आएको हावा क्रस हुँदा चारकुने दोर्जेग्याडामको सृष्टि भयो र यसैमाथि गोलाकार पृथ्वीको सृष्टि भएको भन्ने तामाङ विश्वास; आदिशक्ति ।

ध

धिबा	/धि.बा./ (दिबा)- अक्रि.. बल्नु; सल्कनु; आगो बत्ती, आदिबाट प्रकाश निस्कनु; दन्कनु । मे धिजि, दुवारि हाउ । (आगो बल्यो, तापन आउ) ।
------	---

धो /धो./ -क्रिमू फर्काउनु विशेष । धोथान्बा- फर्काइ राख्नु ।
धोपिन्बा- फर्काइ दिनु ।

धोबा /धो.बा./ (दोबा) सक्रि. फर्काउनु; प्रत्यागमन गर्नु । धोसि- क्रिवि.
फेरि; पुन; अर्कोपटक; दोश्रो पटक । पासाड धोसि हाजि
(पासाड फेरि आयो) ।

न

ना /ना./ -ना. नाक; नाश्रो; सास फेर्ने र सुघ्ने अवयव । ~गाड- नाकको
डाँडो ।

नाइ /नाइ./ -ना.(व.) ऐंजेरू; लिसो; रूखमा बलियोसँग टाँसिएर रहने
एक प्रकारको परजीवी बिरूवा । चारिला कामाइ दोड्ला नाइ । -
चरीको कमाइ रूखको लिसो) ।

नाइबा /नाइ.बा./- सक्रि कुहुनु; सड्नु ।

नाका /ना.का./ (नागा)- ना.(जी.) कुखुरो । नाकाला कोला- कुखुराको
चल्ला । नाकाला स्या- कुखुराको मासु ।

नाकातितिर /ना.का.ति.तिर्./ -ना. (जी.) फट्याङ्ग्रा जस्ता सानो कियो ।

नाख्ले /ना.ख्ले./ -ना. नाडलो; चोयाबाट बनेको ठूलो थाल जस्तै अन्न
निफन्ने साधन ।

नाड /नाड./- नायो. (कालिक, स्थानिक तथा परिणामबोधक) भरि; पूरा
मि च्यासि ताम पाङ्गो नाकि च्यासि मे नाङ्गो । (मान्छे हेरेर कुरा
गर्नु, कुरा हेरेर पुच्छर कुल्चनु) । (उखा.)

नाङ्गार /न्हाङ्गार्./ -क्रिवि. भोलि; आजको एक दिन पछि । ~दाडसे-
भोलिपल्ट ।

नाङ्गाल /नाङ्गाल्./- ना. दियो; बत्ती; टुकी; मैतबत्ति ।

नाना	/ना.ना./ -ना. (स्त्री) दिदी एकै गर्भबाट आफूभन्दा पहिले जन्मेकी महिला; आफूभन्दा पहिले जन्मेकी ।
नाम	/नाम्./- ना. आकासबाट खसेको पानी; वर्षा; भरी । नाम ताइगे लाजि । (पानी पर्न लाग्यो) ।
नाम्दार	/नाम्.दार./- ना.[ला] महान् पुरुषको जीवनी; नैतिक विषयमा बुझ्ने गरी भनिने कथन ।
नाम्नाम	/नाम्.नाम्./- ना.(व.) तोरी; तेल आउने कोदो जस्तो पदार्थ । ~डाप्- तोरीको साग । ~छ्युगु- तोरीको तेल ।
नाम्युङ	/ना.म्युङ्./ (नामि; नाम्चु)- ना.(जी.) मुसो । नाम्युङसे क्वान थाला (मुसोले लुगा काट्ला) ।
नाम्सा	/नाम्.सा./- ना. गाउँ; ग्राम; वस्ती । ~दिम- गाउँघर । नाम्साला- गाउँको ।
नामुन	/ना.मुन्./ (कार्पिसा)- ना.(व.) काफल ।
नामे	/ना.मे./ ना.(जी.) चरो; चराचुरुङ्गी; चरावर्ग । नामेला जाड- चराको गुँड ।
नार्कापाङ	/नार्.का.पाङ्./ (नार्खापाङ्) -ना. दुवौ; दुवौ घाँस ।
नारूबोन	/ना.रू.बोन्./ -ना.[बो] हिमाली क्षेत्रका ११ औं शताब्दीका एउटा बोनकार (भाँक्री) ।
नुप्पा	/नुप.पा./- अक्रि.. १ डुब्नु; अस्ताउनु । २. गहिरो, गहिराइको अर्थमा ।
ने	/ने./ -ना.[ला] तीर्थ; तीर्थस्थल । ने सुम छ्याजिम ग्यागार्रि । (भारतमा तीनओटा तीर्थ छन्) । नेकोर- तीर्थाटन; तीर्थस्थलको भ्रमण ।
न्युङ्ने	/न्युङ्.ने./ -ना.[ला] उपवास; ब्रत ।

न्हाङ्गार	/न्हाङ्.गार्./ -क्रि. भोलि । न्हाङ्गारदाङ्से- भोलिपल्ट । न्हाङ्गारस्योरि- भोलि बिहान ।
न्हाङ्गु	/न्हाङ्.गु./- ना. हाँडी, मकै भुट्ने माटोको भाँडो ।
न्हान्बा	/न्हान्.बा./- सक्रि. ओङ्नु; ओढनु ।
न्हुप	/न्हुप्./- ना. पश्चिम । न्हुप्- पश्चिममा । (विप.) -स्यार् ।
न्होर	/न्होर्./- ना. धन; श्रीसम्पत्ति; ऐश्वर्य; वैभव; अर्थ; धन सम्पत्ति; दौलत । न्होर्दिङ् (व्यु) - आर्थिक वर्ष ।

प

पाखिन	/पा.खिन्./- ना. एक तामाङ थर ।
पाङ	/पाङ्./ -ना. चउर; मैदान; खर्क; फराकिलो वा नजोतिएको जमिन ।
पाच्यार पोलो	/पा.च्यार्.पो.लो/ -ना.(व.) लेकाली क्षेत्रमा हुने एक जातको सिस्नु ।
पाडा	/पा.डा./ -ना.(व.) गुँरास । ~म्हेन्दो -गुँरासको फूल । साइलुङ् लारि पाडाम्हेन्दो सार्जिम । (सैलुङ् लेकमा गुँरास फुलेछ) ।
पादाल	/पा.दाल्./- ना. थप्पड; भापड; हातको पञ्जाले कसैको गाला आदिमा गरिने प्रहार; चङ्कन । पादल्नाङ- एक थप्पड ।
पाबा	/पा.बा./- अक्रि. टर्रो हुनु; टर्रो स्वादको हुनु; खिच्याउनु ।
पाराङ	/पा.राङ्./- ना.(पु.) माहिलो; माहिली; जेठो वा जेठीभन्दा पछाडिको;
पाल	/पाल्./- ना. (पु) श्री; श्रीमान्; पुरुषका नामअगाडि प्रयोग गरिने आदारसूचक शब्द; जस्तै: पाल पेमा लामा (श्री पेमा लामा);
पाल्मो	/पाल्.मो./- ना. सुश्री; श्रीमती; अविवाहित वा विवाहित महिलाहरूका नामको अगाडि प्रयोग गरिने आदारसूचक शब्द; जस्तै-पाल्मो लामिन डोल्मा तामाङ (सुश्री लामिन डोल्मो तामाङ) ।

पिक्तुड	/पिक्.तुड्./ -क्रिवि. ठहरै; पुर्लुक्क । युड्बासे टासि नाकाला कोला पिक्तुड निजि । (ढुङ्गाले लागेर कुखुराको चल्ला पुर्लुक्कै गयो ।) ।
पिड	/पिड्./ (पिडाइ) -वि. हरियो; हरियो रड ।
पिबा	/पि.बा./ -वि. गिलो ।
पुइ	/पुइ./ -ना. घुँडा ।
पुखि	/पु.खि./ -ना. (जी.) सर्प; साँप । पुखिला कोला- सर्पको बच्चा ।
पुचु	/पु.चु./ ना. (व.) काँडो । घाङ्गारूला पुचुसे काङ्गि ब्लोजि । (घँगारूको काँडाले खुट्टामा घोच्यो) ।
पुपु	/पु.पु./ (पुबु) -ना. कोपिला; फुल्ल लागेको फूल ।
पुलुड	/पु.लुड्./ -ना. (व.) ऐँसेलु । पुलुड दोड् -ऐसेलुको बोट ।
पेड	/पेड्./ -ना. पाहा; सिमसारमा हुने ठूलो जातको भ्यागुतोको प्रकार । पेड्ला कोला -चेपा गाँडा ।
पेडदोर्जे	/पेड्.दोर्.जे./ -ना. [ता] तामाड मिथकीय पुरूष; तामाड जातिका आदि पुरूषमध्ये एक; उनले तामाड जातिको बाजा डम्फुको सिर्जना गरेको भन्ने मिथक रहेको; तामाड सङ्गीतका प्रवर्तक ।
पेदे	/पे.दे./ - ना. चिचिलो; फूलबाट फुल्ल लागेको । (पर्या.) -नाइटो ।
पेमा	/पे.मा./ ना. (पु.) १. पद्म; कमलको फूल । २. व्यक्तिको नाउँ ।
पेरेरे	/पे.रे.रे./ - (अनु.) परपराउनु विशेष ।
पेल्का	/पेल्.का./ -ना. (व.) काभ्रो, डाले घाँस हुने रूख ।
पेल्बा	/पेल्.बा./ - अक्रि.. खुट्टा बटारिनु; लर्बरिनु । हे. ब्रेलबा ।
पोइमा	/पोइ.मा./ - ना. धुप; बास्ना वा सुगन्धित पाती । ~कु- नौ प्रकारका सुगन्धित पाती । ~ताड- धुपौरो ।

पोको	/पो.को./- ना. हाँडी; माटोको मकै भुट्ने भाँडो । मागाइ र्होबा पोकोरि । (मकै भुट्ने हाँडीमा) ।
पोड	/पोड्./- ना. तरल पदार्थ राख्ने माटोको भाँडो; रक्सीले भरिएको माटोको भाँडो; जाँड वा रक्सीले भरिएको माटोको सानो भाँडो; काम कुरो पक्का भएको बेलामा राखिने वा खाइने रक्सीले भरिएको भाँडो ।
पोर	/पोर्./- ना. घाउ; खटिरा; चोट; चोटपटक । ~थोन्बा- घाउ निस्कनु ।
पोलो	/पो.लो./- ना.(व.) सिस्नु; एक प्रकारको पोल्ने फार । गेसेदा पोलेसे खोजि । (आचार्यलाई सिस्नुले पोल्थो) ।
प्योबा	/प्यो.बा./- सक्रि. निस्कनु, पलाउनु (भुँइबाट पानी निस्कने अर्थमा); पानी पलाउनु ।
प्राड्बो	/प्राड्.बो./ - ना. गरिब; कङ्गाल; दरिद्र । प्राड्बो ताबा- गरिब हुनु । (विप.) फ्युक्पो ।
प्रासाल्बा	/प्रा.साल्.बा./- ना. स्पष्ट पार्नु; मन हलुका हुने गरी व्यक्त गर्नु; मनको बह पोख्नु; सहनु ।
प्रिन	/प्रिन्./ -ना. तुवाँलो; कुहिरो जस्तो धुलो मण्डल । मुरि प्रिन छ्याजिम् । (आकासमा तुवाँलो जमेछ) ।
प्रुमो	/प्रु.मो./- ना.(व.) टिमुर; टिम्मुर; परपराउने सुगन्धित दाना; प्रुमोला दोड- टिमुरको रूख ।
प्रो	/प्रो/ -ना. अवैध सन्तान ।
प्रोक्तोड्	/प्रो.क.तोड्/ -क्रिवि. उत्तानो ।
प्लुम	/प्लुम्./ - क्रि.मु. चोभल्लु विशेष । हे. प्लुम्बा ।

फ

फा	/फा./ -ना.(पु.) पोइ; लोग्ने । फाथेन- पोइसँग; मन परेर विवह गरेको लोग्ने । फाथेन छचाम- लोग्नेसँग । ~म्हाइबा- (सक्रि.) पोइ खोज्नु ।
फाइ	/फाइ./ -ना. फलाम । फाइ युड्बा -फलामे दुड्गा ।
फाबाड	/फा.बाड्./- ना. (जी.) चमेरो; राति आँखा देख्ने; रूखमा भुण्डिएर बस्ने र बच्चा जम्माउने चरो ।
फाबा चेड्रेसि	/फा.बा.चेड्.रे.सि./ -ना. अवलोकितेश्वर ।
फाम	/फाम्./- ना. . पाथी; आठ माना नाप्ने भाँडो (अन्न पानी नाप्ने) । ए फाम सोम चाचा बोर्सि दिम्रि निउ । (तिमी तीन पाथी नुन लगेर घर जाऊ) ।
फामो	/फा.मो./ - ना. [ति] श्रीमान् श्रीमती, लोग्ने स्वास्नी ।
फाल्कि	/फाल्.कि./- ना. चिउरा ।
फिर्ग्याप	/फिर्.ग्याप्./- ना. बाहिर; घर वा कोठा बाहिर । फिर्ग्याप हाला हाजिम्, च्यागो । (बाहिर को आएछ, हेर) ।
फुम	/फुम्./- ना. १.फुल; अण्डा ।
फुम्बा	/फुम्.बा./ (दार्पुड; दार्बुड)- ना. घ्याम्पो; पानी आदि राख्ने ठूलो भाँडो ।
फुर्बा	/फुर्.बा./- ना. [बो] लामा वा भाँक्रीको किलो; थुर्बी ।
फुर्लुड	/फुर्.लुड./ -ना. पेरुङ्गो; लाम्चो, चेप्टो प्वाल भएको चोयाबाट निर्मित पाहा र माछा हाल्नेका लागि प्रयोग हुने साधन ।
फुसा	/फु.सा./ -ना. दुसी ।
फेल्देर	/फेल्.देर्./- ना. डाबर; एलर्जिको कारण जिउमा देखिने सुम्लो जस्तो घाउ । चु कोलाला जिउ नाड फेल्देर थोन्जिम् । (यस नानीको जिउभरि डाबर निस्केछ) ।

फो	/फो./ -ना. १. पेट; भुँडी; उदर; गर्भ; खाएको बस्तु जम्मा हुने शरीर २. गर्भ; पाठेघर । थेला फोरि ल्हा सोम्ला कोला मुबा । (उनको पेटमा तीन महिनाको बच्चा थियो) । हे. फोल्हा ।
फोइतान	/फोइ.तान्./- वि. भोकै; भोकभोकै । ~चिबा- भोकै बस्नु ।
फोल्हा	/फो.ल्हा./- ना. कुल; कुलदेउता; इष्ट देउता । हे. फो ।
फोवा	/फो.वा./- ना. [ला] मृतकको टुपी निकाल्ने अर्थात मृतकको चेतनालाई शरीरबाट अलग गर्ने एक धार्मिक संस्कार वा कार्य ।
फचा	/फचा./ -ना. कुचो; फोहोर मैला बढारकुँढार गर्ने साधन । फचाला दोड- कुचोको बोट ।
फचाफुल्ला	/फचा.फुल्.ला./- ना. १. घुँडा टेकेर दुई हात जोरेर निहुरिएर गरिने ढोग । २. नमस्कार; नमस्ते; अभिभादन ।
फचोडफचोड	/फचोड्.फचोड्./- (अनु.) तैरनु विशेष । फचोड्फचोड् ताबा-माथिमाथि तैरिनु ।
फचोर	/फचोर्/- क्रिमू. हुँडल्लु विशेष ।
फ्रेड	/फ्रेड्/- क्रिमू. टाँगनु विशेष ।
ब	
बाइ	/बाइ./ -ना. नेवार; नेवार जाति । बाइटोपी- भक्तपुरे कालो टोपी । बाइस्या- नेवानी । बाइजुगु- नेवारहरू ।
बाड	/बाड्./- ना. १. शक्ति; तागत; बल; उर्जा । ह्याड्ला आखेला आभाइ मुरि न्हि साडा पुइहाम्बाला बाड मुला । (हाम्रा हजुरबाको अर्भै एक मुरी कोदो बोक्न सक्ने तागत छ) । यारि बाड मुदे दोना -पाखुरीमा बल भएसम्म ।
बाड्गान	/बाड्.गान्./- ना.(व.) लट्टेको साग । ~म्हेन्दो- ना. लट्टेको फूल ।
बाजाड	/बा.जाड्./ (बुसा)- ना. तमाखु; सुर्तीजन्य पदार्थ ।

बाप	/बाप्./- ना. नछानिएको जाँड; भात पकाएर वा अन्न उसिनेर मर्चा मिलाइ राखेको खानेकुरा; छान्न वा रक्सी पार्न तयार पारेको जाँड; छान्न तयारी अवस्थाको जाँड । ~के- कलिलो जाँड; गुलियो जाँड ।
बाम	/बाम्./- ना. काँध; कुम; अँगालो । बाम्नाड सिड म्हाइसि बागाउ । (एक अँगालो दाउरा खेजेर ल्याऊ) । ~नाड- एक अँगालो ।
बामा	/बा.मा./ -ना. तुसारो ।
बामान	/बा.मान./ -ना. बाहुन । छेत्री बाहुन । बामानस्या- बाहुन जातका महिला ।
बुम्बा	/बुम्.बा./ -ना. [ता]कलश, बुम्बा च्योइ (बुम्बा च्योइ)- कलशमा हाल्ने पदार्थहरू । बुम्बा डुप्पा - कलश साधना ।
बुरूरू	/बु.रू.रू./- अनु. हरूरू, चराको बथान उडनु विशेष ।
बुलुड	/बु.लुड्./- ना.(जी.) किर्रो; किट । आलेला स्वा: गिक बुलुड्से चाजिम । -भाइको एउटा दाँत किराले खाएछ) ।
बुसिड	/बु.सिड./- ना. (स्त्री) चेली; आफ्नै थर वा वंशको थर भित्रको दिदीबहिनी; विवाह गर्न नहुने केटीहरू । मायुड-बुसिड- माइती चेली । हे. मायुड्
बेना	/बे.ना./ - ना.(व.) खसु, डाले घाँस हुने रूख ।
बेर्बा	/बेर्.बा./ (बेर्पा)- सक्ति. कठ्याङ्ग्रिनु । हाड्बासे या बेर्जि । (जाडोले हात कठ्याङ्ग्रियो) ।
बो	/बो/ -ना. भाग; खण्ड । ~लाबा- भाग लगाउनु ।
बोइ	/बोइ./ -ना. (पु.) तिब्बत; भोट । ~हचुल- तिब्बत देश । बोइहचुल नाम्साला नारूबोन । (भोट देशका बनभाँक्री) । (विप.) -बोइस्या ।

बोक्तो	/बोक्.टो./- वि. भुत्रो; थोत्रो; आधारहिन । ~क्वान- भुत्रो लुगा । (विप.) -छार् ।
बोन्बो	/बोन्.बो./ -(बोम्बो)- ना. भाँत्री; धामी; फुकफाक गर्ने व्यक्ति, बोनधर्म अभ्यास गर्ने । ~दार्बा- भाँत्री काम्नु । बोन्बोसे मुदु च्यामुला । (भाँक्रीले जोखाना हेर्छ) ।
बोम्सिड	/बोम्.सिड./- ना.(व.) पहाडमा हुने एक रूख ।
बोमो	/बो.मो./- ना. रिस; क्रोध; भोक । ~खाबा- रिसाउनु; रिस उठनु । ~लाबा- रिस गर्नु ।
ब्याप	/व्याप्./- ना. १. पखेटा । नामेला ब्याप् न्हि तामुला । (चराको दुइटा पखेटा हुन्छन) । २.प्याँख । नाबिड् ट्वाइबारि नामेला ब्याप गिक म्हाइसि बागाउ । (कान कोट्याउन चराको एउटा प्याँख खेजेर ल्याऊ) ।
ब्यो	/ब्यो./ -ना. मान्द्रो; सुकुल जस्तो चोयाले बनेको बस्तु ।
ब्योन	/ब्योन्./ -वि. (पु) युवा; तन्नेरी; तरूण; युवक । ~म्हि- युवा मान्छे; ~छामे- ठिटाठिटी; युवा-युवती । हे. छरीब्योन् ।
ब्रा	/ब्रा/ -ना. पिठो; धुलो । चाड ब्रा स्याड्बान् मुला । (बुहारी पिठो पिन्दै छिन्) ।
ब्राबाल	/ब्रा.बाल्./ -ना.(जी.) भित्ती; घरको भित्तामा देखिने छेपारो जस्तो जीव ।
ब्रामा	/ब्रा.मा./- ना. मर्चा; जाँड बनाउन तयार गरेको एक प्रकारको औषधी; जाँड बनाउन भातमा अनुपात मिलाइ हाल्ने औषधी । फाम्नाइला कान्दा ब्रामा गिक तोमुला । (एक पाथीको अन्नलाई एउटा मर्चा चाहिन्छ) । ~ठुन्वा- मर्चा छर्किनु ।
ब्रेवा	/ब्रे.वा./ -सक्रि. खौरनु; छुरा वा ब्लेडले रौँ खुर्कनु; मुण्डन गर्नु ।

ब्रेल्बा	/ब्रेल्.बा./- सक्रि. सम्बन्ध वा मिलन हुनु; भेटनु; समागम हुनु; विवाह हुनु । ब्रेल तामा- भेट हुँदा; मिलन हुँदा । हे. पेल्बा ।
ब्ला	/ब्ला./ -ना. १. सातो; हंस; होश; छायाँ-आत्मा; छायाँ; जीवनशक्ति, चेतना । २. होशको अस्तित्व ।
ब्लु	/ब्लु/ -ना. बिउ; बिज; बिजन । एन्से साडाला ब्लु थान्जि ? (तिमीहरूले कोदोको बिउ राख्यौ ?) ।
ब्ले	/ब्ले/ -ना. पाखो; भिरालो ठाउँ वा पाखो । रा म्हे क्याम्साड ब्रारि छाबारि बोरो । (गाईवस्तु पारी पाखामा चराउन लैजाऊ) । ब्लेस्योड -ना. खहरे । ब्लेम्राड- पाखोबारी; पानी नलाग्ने बारी ।
ब्लोन	/ब्लोन्./ -ना. इन्द्रावती नदीको जलाधार क्षेत्रमा बाब्या (प्राचीन भूमि) भएको एक तामाड थर ।

भ

भ्रा	/भ्रा/(ब्रा) -ना. भिर; पाख; चट्टान । सोभ्रा- खरपाखा । केम्साड भ्रारि- पारी पाखामा; पारी भित्तामा । भ्राक्युड्बा- भिर पहरामा लहरामा फल्ने ससाना फल ।
------	---

म

मा	/मा./ -ना. (व.) निडालो । माभाड- निडालो घारी । ~दोड- निडालोको बोट । माला छाड- निडालोको चोया ।
माइ	/माइ/ -ना. (स्त्री) १. नानी; आफूभन्दा कम उमेर वा सानो तहका जुनसुकै स्त्रीजातिलाई माया गरेर वा आदरपूर्वक सम्बोधन गरिने स्नेहसूचक शब्द । हे. दामो ।
माड	/माड्./ - क्रिवि. तल; उँधो; मुनि; आफूभन्दा मुनितिर । माड च्यागो । (तल हेर) । (विप.) तोड् ।
माडरे	/माड्.रे./ - ना. जुँझा; माथिल्लो ओठ र नाकको बिचमा उम्रने रौं ।

मान	/मान्./ - ना. औषधी । ~चाबा- औषधी खानु । ~लाबा- औषधी गर्नु ।
माबार	/मा.बार./ -ना. महाभारत, महाभारत पर्वत । माबार गाड- महाभारत पहाड, महाभारत पर्वत श्रृङ्खला । ~ल्हा- महाभारत लेक ।
माम	/माम्./- ना.(स्त्री) बज्यै; बुबाको आमा वा आमा पर्नेहरू; आमाको आमा वा आमा पर्नेहरू । ~खुयु- बूढी महिला; बूढी बज्यै । ~राड्बा- बज्यै जस्तै ।
मामा	/मा.मा./ -ना.(स्त्री.) माउ; मानव वा मानवेत्तर जीवजन्तुको जन्मदाता । जस्तै- नाका मामा (कुखुराको माउ), नाकि मामा (कुकुरको माउ) । (विप.) -वाबा ।
मायुड	/मा.युड्./- ना.(पु.) माइती; कुनै केटीको आफ्नै दाजुभाइ; आफ्नै थरकाहरू; भाइखलक । (विप.) -बुसिड् । हे. बुसिड् ।
मार्चा	/मार्.चा./ (मेर्चा)- ना. [हि] खुर्सानी; पिरो हुने फल । आलेदा मार्चासे थुजि । (भाइलाई खुर्सानीले पिरो भयो) ।
मालाड	/मा.लाड्./ (सिना)- ना. धमिरो; कमिलो जस्तो सासाना काठ खाने किरा ।
मासे	/मा.से./ -ना. दाल; मूलतः कालो दाल । मासेला खु- मासको तिहुन ।
मिड क्युर्बा	/मिड्.क्युर्.बा/ -अक्रि.. रिङ्गटा लाग्नु ।
मिन	/मिन्./ -ना. १. नाउँ; नाम; कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई बुझाउने वा चिनाउने शब्द । (पर्या.) छान् ।
मु	/मु/ -ना. अकास; गगन; नभ; अन्तरिक्ष । नामे मुरि फचाड्मुला । (चरा अकासमा उड्छ) ।

मुइ	/मुइ./- ना.(जी.) भैसी । ~ड्याबा- भैसी कराउनु ।
मुइगुल	/मुइ.गुल्./- ना. मुग्रो, ठोक्ने साधन ।
मुदुम	/मु.दुम्./- ना. बादलले घाम ढाकेको अवस्था ।
मे	/मे./-ना. आगो; अग्नि । मेदाड - राँको; मसाल; ज्वाला ।
मेदाड	/मे.दाड्./-ना. राँको; मसाल; ज्वाला ।
मेनिड	/मे.निड्./- ना. असोजको महिना; दसैंचाड पर्ने महिना ।
मेफ्रा	/मे.फ्रा./-ना. खरानी; भस्म; दाउरा आदि वस्तु बलिसके पछि बाँकी रहने धूलो । मेफ्रा धोबा- खरानी बन्नु वा हुनु ।
मेलुड	/मे.लुड्./- ना. १. आगोको ज्वाला । २. दोलखा जिल्लामा रहेको एउटा ऐतिहासिक तामाड गाउँ ।
मोक्कोन	/मोक्.कोन्/ -क्रिवि. सबै, भएभरको जम्मै; सारा नै; सम्पूर्ण । मुबागादे मोक्कोन बोरो । (भए जति सबै लैजाऊ) ।
मोजे	/मो.जे./-ना.(व.) केरा; केराको बोट; घरि । ~ला बा- केराको पात ।
मोठे	/मो.ठे./ - ना. (व.) भटमास । र्होबा मोठे- भुटेको भटमास ।
मोने	/मो.ने./-ना. अक्षता; पूजा गर्न; जोखना हेर्न वा टिका लगाउन प्रयोग गरिने चामलका सग्ला गेडा । मुदा च्याबारि जागि मोने बागाउ । (जोखना हेर्न अलिकति अक्षेता ल्याऊ) ।
मोर्बा	/मोर्.बा./-सक्रि.- निमोठनु (सागपात); मुन्टा (टुप्पो) सहित सागपात टिप्नु ।
मोलाम	/मो.लाम्./ - ना. प्रार्थना । मोलाम छचोक्पा- प्रार्थना सभा ।
म्या	/म्या./-ना. १. वाण; काँडा; तीर । म्या-दालि- धनुष वाण ।
म्याड्बा	/म्याड्.बा./-सक्रि. चाख्नु; मिठो नमिठो; नुन मसला आदि ठीक छ छैन भनी जाँचन खाइहेर्नु; अनुभव गर्नु ।

म्युगु	/म्यु.गु./ -ना. धुँवा । ~सिड- धुँवा आउने दाउरा वा काठ ।
म्युङ्म्युङ्बा	/म्युङ्.म्युङ्.बा./ - वि. चुच्चो; तिखो परेको; लाम्चो र चोसो परेको; तिखारिएको । ~युङ्बा- चुच्चो ढुङ्गो ।
म्रा	/म्रा/ -ना.(व.) भ्रार; नचाहिने घाँस । प्रायः बालीनालीसँग उम्रिने घाँस । फुर्वा थेन मिङ्मा म्रा स्योइबारि बुरि निजि । -फुर्वा र मिङ्मा भ्रार उखाल्न खेत गए) ।
म्राड	/म्राङ्./ -ना. बारी; पानी नलाग्ने उब्जाउ जमिन; पाखो जग्गा । बुला पिड माकाइ जिन्जि, म्राङ्ला मिन्वान आरे । (खेतको हरियो मकै सकियो, खोरियाको मकै पाकेको छैन) ।
म्राप	/म्राप्./- ना. ढोका । ~ला किलिड- ढोकाको आग्लो । ~सुङ्ला ल्हा- ढोकाको देवता ।
म्रावाइ	/म्रा.वाइ./ - ना. मयुर; मजुर ।
म्रिड	/म्रिङ्/ - ना. (स्त्री.) स्वास्नी; श्रीमती; जोई, अर्धाङ्गिनी । म्रिङ्कोला- स्वास्नीमान्छे, महिला; नारीवर्ग । (पर्या.) खुयु ।
म्लाड	/म्लाङ्./- वि. कालो; म्लाडाइको छोटो रूप;
म्हार	/म्हार्./- ना. घिउ; घ्यू । ~चाबा- घिउ खानु ।
म्हुइ	/म्हुइ./- ना. मही; चाँदी; । म्हुइला ग्यान्छा- चाँदीको गहना । म्हुइ मुसाम् थुङ्गेले माम् । (मही भए खाउन; बज्यै) ।
महे	/महे./- ना. (जी) गाईको जाति बुझाउने शब्द; गाई; गोरू । महेक्लि- गोबर ।
महेन्दो	/महेन्.दो./- ना. (व.)फूल; पुष्प । ~छार्जि- फूल फूल्यो । ~म्राड- फूलबारी ।
महेनिड	/महे.निङ्./- ना. असोज; असोजको महिना ।

म्हेमे /म्हे.मे./- ना. (पु) बराजु; बुबा/आमाको बुबाको बुबा; बुबा/आमाको बाजे; बाजेको बुबा; आफूसहित चार पुस्ता माथिका लोग्नेमान्छेहरू । आखेम्हेमे- बराजु भन्दा माथिका लोग्ने मान्छेहरू; पूर्खाहरू ।

म्होइबा /म्होइ.बा./- ना. पूजापाठ गर्नु; भक्ति गर्नु । मोइबाला व्हाइ- पूजा वा भक्तिको गीत ।

य

या_१ /या/ -ना. १. हात; हस्त; जिउको कुमदेखि औंलाका टुप्पासम्मको अवयव । २. नाडी । यारि म्हार्ला चुरा क्वान्बा मिड्कोला हाला चिम ? (हातमा सुनको चुरा लगाएकी केटी को रहेछ ?) ।

या_२ /या./ -निपा. स्वीकृति जनाउने शब्द; हुन्छ; ल । या: ताला; डा न्हाङ्गार हाला । (लौ हुन्छ; म भोलि आउँछु) । (निपा.)- लौ

याम्बा /याम्.बा./ - ना. सिलौटो । याम्बाला कोला- लोहोरो; सिलौटे ढुङ्गो ।

याम्बु /याम्.बु./ -ना. १. काठमान्डौ शहर वा उपत्यका । २. नेपाल देश । डा न्हाङ्गार याम्बुरि निला । (म भोलि नेपाल जान्छु) ।

यु /यु./ -ना. विँड; खुकुरी, हँसिया, कोदालो आदि हतियार वा औजारको समाउन सजिलो हुने गरी फेदमा हालिएको काठ; हतियार वा औजारको समात्ने ठाउँ ।

युगु /यु.गु./ - ना. (जी.) मलसाप्रो ।

युङ्बा /युङ्.बा./ -ना. ढुङ्गा; पत्थर ।

योन्जन /योन्.जन्/-ना. एक तामाङ थर ।

योना /यो.ना./ -क्रिवि. तुरून्त; चाँडै । योनान- चाँडै; तुरून्तै, छिट्टै । ~लासि- चाँडो गरेर ।

योमो /यो.मो./- ना.(जी.) पोथी; भुनी; पाडी; अण्डा नपारिसकेको वा बच्चा नपाइसकेको चरा वा पशु ।

र

रा	/रा./ -ना. (जी.) बाखा । राला कोला- पाठा/पाठी । राला क्लि- बकोला ।
राइ	/राइ./- ना. करड । म्हिला राइ तामुला (मान्छेको करड हुन्छ) । ~भचाबा- (टु.) करड गन्नु (कुट्नुको अर्थमा) ।
राड	/राड्./- सर्व. १. आफू; २. तपाईं । ~थेन- आफूसँग ।
राडसिड	/राड्.सिड्./ -क्रिवि. आफसेआफ् उत्पन्न भएको भाँकी ।
रान्दा	/रान्.दा./ -ना. जाँतो; पिठो पिँधने साधन ।
राप्पा	/राप्.पा./- सक्रि. बजाउनु; ठोक्नु; ठटाउनु; पिट्नु; बाजा आदिबाट शब्द निकाल्नु । आस्याडजुगु डाम्फु राप्सि स्याबारि वाङ्जि (मामाहरू डम्फु बजाएर नाचन थाले) ।
रू	/रू/ -ना. सिड । मुइला रू फुइजिम् । (भैँसीको सिड उम्रेछ) । च्यार्बा रू- बटारिएको सिड ।
रूइ	/रूइ/ -ना. थर । राड तिक रूइला ? (तपाईं कुन थरको हुनुहुन्छ ?) ।
रूम्बा	/रूम्.बा./ -ना. काठमाडौं उपत्यकाको उत्तर-पश्चिम क्षेत्रलाई मूलथलो मान्ने एक तामाड थर ।
रेड्बा	/रेड्.बा./ - वि. लामो । (विप.)- तुन्बा ।
रे	/रे/ -ना. दिन ।
रेबा	/रे.बा./ -अक्रि.. १.उठ्नु; ठिङ्ग हुनु; सुतेको वा बसेको स्थितिबाट खडा हुनु; व्युँभन्नु । पाराड डोड् रेसि तोर् निजि (माहिलो जुरूक्क उठेर मास्तिर गयो ।
रेम	/रेम्./ -नायो. पटक; खेप; समय बुझाउन प्रयोग गरिने शब्द ।
रो	/रो/ -निपा. अरे; रे; प्रत्यक्ष थाहा नभएको कुरा वा भनाइ बताउँदा वाक्यको पुछारमा प्रयोग हुने शब्द ।

रोड	/रोड्./ - ना. बेसी; खोंच; पहाड; तल्लो भाग, गर्मी प्रदेश, विदेश ।
रिह	/रिह./ -ना. वन; जङ्गल । ~मुइ- अर्ना । ~ढ्वा- बँदेल, जङ्गली सुङ्गुर ।

ल

लाइनो	/लाइ.नो./- ना. नानी; नाबालक । ~कोला- नानी । ~याड्बा- बच्चा पाउनु ।
लाखाम	/ला.खाम्./- ना. जुत्ता ।
लाड्	/लाड्./ (ल्हाड)- ना. ढिकी; धान वा चिउरा कुटने साधन ।
लाड्	/लाड्./ -ना. बाफ; तातो पानीबाट निस्कने पदार्थ ।
लाडाइ	/ला.डाइ./ - ना.(व.) काँक्रो । ~टा- काँक्रोको जरा ।
लाना	/ला.ना/(ल्हाना) - क्रिवि. निकै; धेरै । क्याजारी ल्हाना म्हि चिम् (त्यहाँ पर धेरै मानिस रहेछन्) । (विप.) -च्याइना ।
लानि	/ला.नि./-ना. चन्द्रमा; जून । लानि थेबा- जून लाग्नु ।
लाप्ताबा	/लाप्.ता.बा./ ना. (पु) कुल पुजारी, कुलसम्बन्धी विज्ञ । (पर्या) - लाबोन ।
लाप्ते	/लाप्.ते./- ना. पात (मूलतः ठूला आकारका र मानवीय प्रयोजनको लागि टिपिने)
लाबु	/ला.बु./ (लबु) - ना. मूला ।
लाक्क्युड	/लार्.क्युड्./- ना. इन्द्रेणी; इन्द्रधनुष । लाक्क्युड राड्बा चु केवा- इन्द्रेणी जस्तो यो जीवन ।
लिड	/लिड्./- ना. द्वीप, भूमिक्षेत्र । लिड्ठान- उपद्वीप ।
लुइ	/लुइ/ -ना. [ला] जिउ; स्वास्थ्य; शरीर । ~ब्लोन्- (व्यु.) स्वास्थ्य मन्त्री ।

लुङ	/लुङ्/ -ना. भूमि, देश । केवालुङ- जन्मेको भूमि, जन्मभूमि । केवालुङ्ला आबाआमा- जन्मभूमिको आमाबुबा ।
ल्हबा	/ल्ह.बा./ -वि. गह्रुगो; भारी । ल्हबा धोइ पुइबारि आहाम्बा (गह्रुगो भारी बोक्न सक्दिनँ) । (विप.) -याङ्बा ।
ल्हुङ	/ल्हुङ्./-ना. गहिरो घारी ।
ल्हुन्दि	/ल्हुन्.दि./ - ना.(जी.) स्याल । ~ला कोला- स्यालको बच्चा ।
ल्हेङ्मो	/ल्हेङ्.मो./ -ना. वचन; बोली ।
ल्हो _१	/ल्हो./ -ना. दक्षिण; दक्षिण दिशा ।
ल्हो _२	/ल्हो./ -ना. [ला] वर्ष, वर्ग, वर्ष वा उमेर गन्ने पद्धति । ल्होखोर- वर्षचक्र; १२ वर्षको चक्र ।

व

वा _१	/वा/ -ना. पासो; धराप ।
वा _२	/वा/ -ना. सिउँदो । वा तेबा- सिउँदो निकाल्नु ।
वाइबा	/वाइ.बा./- ना. एक तामाङ थर ।
वाबा	/वा.बा./ -ना. (पु.) भाले । (विप.)- मामा ।
वारी	/वा.री./- ना. बारी; पाखो जग्गा; पानी नलाग्ने खेतीयोग्य भूमि ।
व्हाइ	/व्हाइ./ -ना. गीत; गाना; लयबद्ध गाउने काम । व्हाइखा- कविता । ~कोबा- गीत गाउनु ।

स

सा	/सा./ -ना. १. पृथ्वीको सतह धरती; जमिन; भूमि; भू; भुइँ; धर्ती; धरा । सारि आचिउ, सुकुलरि चिउ । (भुइँमा नबस सुकुलमा बस) ।
साबु	/सा.बु./ -ना. जीवन; प्राण; सास; श्वास । बोकाल ब्लिरि गान्बाला सा: निजि । (असी वर्षको उमेरमा बुढाको सास गयो) । ~थान्बारि- प्राण धान्न्; प्राण राख्नु ।

सागुन	/सा.गुन्./ - ना. सगुन; शुभकार्यमा दिइने जल ।
साड	/साड्./ -ना. धूप, सुगन्धित धूप । ~फार्बा- धूप बाल्नु । ~ताबा- धूपको धुँवा लिनु; सुत्केरी चोखिने बेलामा वा मलामी फर्केर आएपछि शुद्धको लागि धूपको धुँवा थाप्ने परम्परा अनुसार धुँवा लिनु ।
साङ्ग्युर	/साङ्.ग्युर./- ना. समाचार ।
साङ्गुल	/साङ्.गुल./ - ना. भुइँचालो; भूकम्प ।
साडा	/सा.डा./ -ना.(व.) कोदो; तोरीको गेडा जस्तो पिठो हुने अन्न । चाड्से तिल्मा फाम ब्लि साडा स्याङ्जिम (बुहारीले हिजो चार पाथी कोदो पिनिछन् ।) ।
साप्रा	/सा.प्रा./ -ना. माटो; धर्तीको धुलो वा पिठो । बालासाप्रा- रातो माटो । तारसाप्रा - कमेरो ।
सार	/सार्./-ना. मल; पाकेको मल । सार सोबा- मल बनाउनु ।
सालाड	/सा.लाड्./- ना. भूमि शुद्ध गरिने पूजाको काम ।
सालि	/सा.लि./ -ना.(जी.)- गड्चौलो (जमिनमा हुने) ।
सालिा	/साल्.गि./- ना.(व.) बाबियो । साल्किला छो- बाबियोको डोरी ।
सिका	/सि.का./- ना. रूपियाँ ।
सिड	/सिड्./- ना. १. दाउरा । लाक्पा सिड म्हाइबारि निजि । (लाक्पा दाउरा खोज्न गयो) ।
सिड्काउलि	/सिड्.काउ.लि./- ना. (व.) दालचिनी दालचिनीको रूख ।
सिड्खाम	/सिड्.खाम्./- ना. लास राख्ने टाँड । सिबाला सिड्खाम- चिता, लास जलाउन तयार चारकुने चिता ।
सिडतान	/सिड्.तान्./- ना. काभ्रे जिल्लामा मूल थलो रहेको एक तामाड थर ।
सिड्सुर	/सिड्.सुर्./- ना. (जी.) मौरी । ~मा:मा- रानी मौरी ।

सिम्बा	/सिम्.बा./- वि. चिसो हुनु; सेलाउनु; चिसिनु; ठण्डा हुनु । - ठिहियाउदो; शीतल; चिसो । ~क्युइ- चिसो पानी । (विप.) -लेप्पा ।
सिल्पा	/सिल्.पा./ - वि. सफा । सिल्बा क्युइ- सफा पानी ।
सुड	/सुड्./ - ना. [ला] देउताको मूर्तिभिन्न राखिने धारणी मन्त्र ।
सुन	/सुन्./ - ना. धान । ~साइबा- धान भार्नु । सुनला नाम- धनको बाला । ~रोबा- धान फल्नु ।
सेम	/सेम्./ - ना. १. मन; हृदय; चित्त । सेम्से मान्बाराड आतामुला । (मनले सोचेजस्तो हुँदैन) । कुडिसि चिबा म्हिला सेम्रि तिक मुला तिक आरे ? (चुप लागेर बसेको मान्छेको मनमा के छ के छैन ?) ।
सेमचेन	/सेम्.चेन्./- ना. प्राणी; जीवजन्तु; प्राण भएका जीव ।
सेर्गेम	/सेर्.गेम्./ - ना. [बो] पूजा; प्रसाद । सेर्केम चाड्मा- चोखो प्रसाद । साड सेर्केम- धुप धवाँर, पूजा आदि ।
सेर्बा	/सेर्.बा./ - ना. असिना । सेर्बासे मिन्बा सुन ताइना लाजि । (असिनाले पाकेको धान बाली विगायो) ।
स्या	/स्या./ -क्रिमू. नाचु विशेष । (अने.) -मासु
स्याउरि	/स्याउ.रि./- ना.(जी.) कमिलो । स्याउरिला फुम- कमिलाको फुल । स्याउरिला कोला- कमिलाको बच्चा ।
स्याड	/स्याड्./ -ना. मावली; मामा; मामा खलक, माइती खलक । स्याड्ला दिम- मामाको घर । स्याड्ला जामे- मामाको छोरी । (अने.) -घण्टी ।
स्याबाल	/स्या.बाल्./- ना.(व.) ज्याउ, लेऊ; पानीमा उम्रने वनस्पति विशेष ।
स्यामा	/स्या.मा./- ना. घरेलु गुन्यू; घरमै बनेको गुन्यू । ~पिड- निलो फरिया । ~पिन्बा- पहिलो पल्ट आमामुबाबाट छोरीलाइ विजोरी वर्ष (७-९-११) पारी गुन्यूचोला दिने संस्कार ।
स्यामो	/स्या.मो./ -ना.(व.) च्याउ, तरकारी खान हुने वनस्पति ।
स्यार	/स्यार्./- ना. पूर्व; विहान सूर्य उदाउने दिशा । स्यार्ला- पूर्वको; पूर्वीय ।

स्याल	/स्याल्./- ना.- अनुहार; मुहार । स्याल्सा- (व्यु.) जातीय भूमि ।
स्युबा	/स्यु.बा./- सक्ति. उन्तु; गुँधु । आडा पोते स्युबान् मुला । (बहिनी पोते उन्दैछे) ।
स्योड	/स्योड्./- ना. खोलो । ~नाड- खोलाभरि । ~थाबा- खोला तर्नु ।
स्योप	/स्योप्./- ना. काँचुली, खोस्टो । पुखिला स्योप- सर्पको काँचुली ।
स्वा	/स्वा/ -ना. दाँत; दन्त । म्नाप्स्वा- अगाडिको दाँत । नागिस्वा- कुकुरदाँत । स्वामामा- बङ्गारा ।
स्वाँगे	/स्वाँ.गे./ -ना. सहथर; आपसमा विवह गर्नु नहुने समुदाय, सगोत्री ।
स्हेर	/स्हेर्./-ना. सूर्यको प्रकाश ।

ह

हाल्दि	/हाल्.दि./ -ना.[हि] बेसार; तरकारीमा हाल्ने पहुँलो खालका मसलामध्ये एक ।
हिकि	/हि.कि./- ना. १. लेख्ने प्रणाली, लिपि; लेख्य चिह्न; अक्षर चिह्न; वर्ण चिह्न । साम्भोटा हिकि- सम्भोटा लिपि; थोन्मि सम्भोटद्वारा विकसित तिब्बतमा प्रचलित वर्णात्मक लिपि ।
होइसेर	/होइ.सेर्./- ना. सूर्यको प्रकाश,ज्योति । (पर्या.) -हचाल् ।
हचाल	/हचाल्./- ना. उज्यालो; प्रकाश । (अनु.) हचाल्हचाल्- उज्यालो; भिलिमिलि ।
हचुगु	/हच.गु./-ना. (जी.) मलसाप्रो । हे. -युगु
हचुल	/हचु.ल./- ना. देश; राष्ट्र । हचुल्सा- राष्ट्र; अधिराज्य; राज्य । हचुल्गेन् ठिम -(व्यु) संविधान ।
हो	/हो/ -ना. सालनाल, साथी ।
ह्वाइ	/ह्वाइ/ -ना. गीत । ~खा -कविता ।
ह्वाबा	/ह्वा.बा./ -सक्ति. लखेट्नु, भ्रम्टनु । ग्वाइसे नागा ह्वाजि । (चिलले कुखुरा भ्रम्ट्यो) ।

४.५ तामाङ भाषाका नमुना कोशनिर्माण विश्लेषण

प्रस्तुत शोधकार्यमा ६१० ओटा शब्दहरूलाई प्रविष्टि दिएर तीनका हिज्जे, उच्चारण, पदवर्ग, नेपालीमा अर्थ, पर्याय, विपर्याय, व्याख्या, पदावली, व्युत्पन्न र तामाङ र नेपाली भाषामा आवश्यकताअनुसार वाक्य निर्माण गरी उदाहरण प्रस्तुत गरी नमुना कोश तयार पारिएको छ । जसमा प्रविष्टि पाएका शब्दहरूलाई विभिन्न आधारमा तालिकाबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

प्रस्तुत शोधकार्य नमुना कोश निर्माणसँग आधारित रहेको छ । शब्दहरूको छनोट पनि निर्दिष्ट ललितपुर जिल्लाको चन्दनपुर, कालेश्वर र गोटिखेल गा.वि.स.हरूमा प्रचलित मौलिक शब्दहरूलाई नमुनाको रूपमा लिइएको छ । जसमा शब्द छनोटमा एकरूपता पाइदैन । प्रविष्टि दिएका शब्दहरूलाई स्रोतका आधारमा मौलिक तामाङ (तद्भव), लामा, ताम्बा, बोन्बो, तिब्बती, नेपाली, हिन्दी, भनी प्रस्तुत गरिएको छ । जसलाई तालिका नं.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १

स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

शब्दको प्रकार	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
मौलिक/तद्भव	५६३	९२.३०
लामा	३०	४.९२
ताम्बा	२	०.३३
बोन्बो	३	०.४९
तिब्बती	८	१.३१
नेपाली	१	०.१६
हिन्दी	३	०.४९
जम्मा	६१०	१००

४.५.२ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

शब्द पहिचानको एक आधार पदवर्ग वा शब्दवर्ग हो । पदवर्गको आधारमा शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया (क्रियामूल सकर्मक क्रिया र अकर्मक क्रिया), नामयोगी, संयोजक, निपात, क्रियाविशेषण, अनुकरणात्मक, विस्मयादिबोधक लगायतका शब्दहरू समावेश भएका छन् । उल्लेखित शब्दहरूलाई तालिका नं. २ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २

पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

पदवर्ग	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
नाम	४६३	७५.९०
सर्वनाम	५	०.८१
विशेषण	३३	५.४१
क्रियावर्ग (क्रिमू, सक्रि., अक्रि.)	(१२+४८+१४)=७२	११.८१
नामयोगी	६	०.९८
संयोजक	१	०.१६
निपात	२	०.३३
विस्मयादिबोधक	४	०.६७
क्रियाविशेषण	१९	३.११
अनुकरणात्मक	५	०.८२
जम्मा	६१०	१००

४.५.३ वर्णका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

मानवीय उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित अर्थमा भिन्नता ल्याउने सार्थक ध्वनि नै वर्ण हो । प्रस्तुत नमुना कोश निर्माण गर्दा ३४ ओटा वर्णहरूका शब्दहरू समावेश गरिएको छ । जसलाई तालिका नं. ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ३

वर्णका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण

वर्ण	शब्द सङ्ख्या	वर्ण	शब्द सङ्ख्या
आ	११	ढ	२
इ	१	त	३२
उ	५	थ	२९
ए	२	द	३४
ओ	३	ध	३
क	२७	न	२७
ख	१७	प	३७
ग	३४	फ	२३
घ	४	ब	३२
ङ	१३	भ	१
च	३१	म	४६
छ	३४	य	१०
ज	२३	र	१६
झ	२	ल	२०
ट	१२	व	६
ठ	६	स	४०
ड	१८	ह	९

प्रस्तुत शोधपत्रमा समाविष्ट सम्पूर्ण शब्दहरूको सकेसम्म नेपालीमा अर्थ दिने प्रयास गरिएको छ । यस नमुना कोशमा प्रविष्ट भएका शब्दहरूको पर्याय र विपर्याय तामाङ भाषाका शब्दावलीबाट नै दिने प्रयास गरिएको छ । यस शोध पत्रमा योजन (२०७०) द्वारा सङ्कलन गरिएका ३०० ओटा शब्दहरू र थप ३१० ओटा नयाँ शब्दहरू समावेश गरिएका छन् । यसरी जम्मा ६१० ओटा शब्दहरूलाई मूल प्रविष्टि दिई तीनमा रहने आवश्यक सूचनाहरू समावेश गरी नमुना कोश सम्पादन कार्य समापन गरिएको छ ।

अध्याय पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

५.१ सारांश

प्रस्तुत शोधको उद्देश्य तामाङ भाषाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण गर्नु रहेको छ । यसका लागि योजन (२०७०) द्वारा छनोट गरिएका शब्दहरूलाई र केही नयाँ शब्दहरूलाई समावेश गरी तीनका हिज्जे, उच्चारण, पदवर्ग, स्रोत, नेपाली अर्थ, र व्याख्या, उदाहरण पर्याय, विपर्याय दिई वर्णानुक्रममा राखी कोश निर्माण गर्ने मुख्य आधार बनाइएको छ । यस शोधकार्यमा ६१० ओटा शब्दहरूलाई प्रविष्टि दिई नमुना कोश निर्माण गरिएको छ ।

यो शोधपत्र जम्मा पाँच ओटा अध्यायमा संरचित छ । पहिलो अध्यायमा शोध परिचय मुख्य शीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य, शोधको सीमा र शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता उपशीर्षकअन्तर्गत विषयलाई प्रस्तुत गरिएको छ । दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा, कोश विज्ञान र यसको सैद्धान्तिक स्वरूप, उपशीर्षक भित्र पनि थप शीर्षकहरू कोशको परिचय, कोश विज्ञानको परिचय, शब्दकोशको स्वरूप, शब्दकोश सम्पादन प्रक्रिया र प्रविष्टि विन्यास प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको तेस्रो अध्यायमा शोधविधि र प्रक्रिया मुख्य शीर्षकअन्तर्गत शोधविधि, शोध प्रक्रिया, सामग्री सङ्कलन, स्रोत र सामग्री विश्लेषण प्रक्रिया उपशीर्षक राखी सम्पादन र विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी चौथो अध्यायमा तामाङ भाषाकोशको परम्परा र निर्माणका आधारहरू मुख्य शीर्षकभित्र तामाङ भाषा, तामाङ शब्दकोश, तामाङ शब्दकोश परम्परा, तामाङ भाषाको शब्दकोश, तामाङ भाषाको नमुना कोश निर्माणको विश्लेषण, स्रोत, वर्ण र वर्गका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । चौथो अध्यायअन्तर्गत तामाङ भाषाको शब्दकोश प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य अध्याय हो; प्राप्ति हो । यस अध्यायभित्र कोश सम्पादनको परिणाम तथा ती परिणामहरूको छलफल तथा विश्लेषण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । अन्तिम तथा पाँचौँ अध्यायमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता प्रस्तुत

गरी शोधपत्रलाई पूर्णता दिइएको छ । यी बाहेक सन्दर्भसूची र व्यक्तिवृत्त विवरण पनि समावेश गरी शोध कार्यलाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

भाषाको आधारभूत एकाइ शब्द हो । भाषा सहज तथा बोधगम्य रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि भाषाका शब्दहरूको ज्ञान उपयुक्त रूपमा हासिल गर्नुपर्दछ । त्यसैले उपयुक्त रूपमा भाषाको ज्ञान दिलाउने र शब्दको उचित सङ्कलन र व्याख्या गर्ने ग्रन्थलाई शब्दकोश भनिन्छ । यो भाषा विकासको एउटा आधार पनि हो । भाषा विकासका लागि जति शब्दकोश तयार तथा सम्पादन गरियो उति नै भाषामा स्तरीयता र गुणात्मक सुधार हुँदै जान्छ । तसर्थ शब्दकोशबाट भाषाका शब्दको विभिन्न रूप जस्तै: उच्चारण, स्रोत, पदवर्ग, व्युत्पादन, अर्थ, पर्याय, विपर्याय, प्रयोग आदिको जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । त्यसैले भाषाको प्रयोग र विकासका लागि आधारभूत स्रोत भनेको शब्दकोश नै हो । यो अध्ययनले पनि कोशको सैद्धान्तिक अध्ययनका साथमा सम्बन्धित क्षेत्रका शिक्षक, विद्यार्थी लगायत जिज्ञासु पाठकहरूलाई धेरै हदसम्म सहयोग हुने विश्वास लिइएको छ । तामाङ भाषाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण गर्दा प्राप्त निष्कर्षहरूलाई बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

- यो शब्दकोश द्विभाषिक शब्दकोश हो । यसमा तामाङ भाषामा प्रचलित मौलिक तद्भव शब्दहरूलाई बढी प्रस्तुत गरिएको छ ।
- प्रस्तुत शोधपत्रमा ६१० ओटा शब्दहरूमा योजन (२०७०) द्वारा छनोट गरिएका ३०० शब्दहरू र थप ३१० नयाँ शब्दहरूलाई समावेश गरिएको छ ।
- सङ्कलित शब्दहरूलाई नेपाली बृहत् शब्दकोशअनुसार वर्णानुक्रममा राखी प्रत्येक प्रविष्टिको हिज्जे, उच्चारण, स्रोत, पदवर्ग, नेपालीमा अर्थ पर्याय, उदाहरण र आवश्यकताअनुसार विपर्याय दिइएको छ । उदाहरण दिइएको नेपाली वाक्यलाई कोष्ठकमा राखिएको छ ।
- स्रोतका दृष्टिले मौलिक तद्भव तामाङ भाषाका ५६३ ओटा शब्द, लामा परम्परामा प्रचलित ३० ओटा शब्द, ताम्बा परम्परामा प्रचलित २ ओटा

शब्द, बोन्बो परम्परामा प्रचलित ३ ओटा शब्द, तिब्बती ८ ओटा शब्द, नेपाली १ ओटा शब्द र हिन्दी ३ ओटा शब्दहरू रहेका छन् ।

- प्रस्तुत कोशमा मौलिक तामाङ तद्भव शब्दको स्रोत उल्लेख गरिएको छैन भने कतिपय शब्दको व्युत्पादन प्रक्रिया विधेय खण्डमा ~ नीडन चिह्नद्वारा देखाइएको छ ।
- औसत रूपमा तामाङ मौलिक तद्भव शब्द बाहेक, ताम्बा, लामा, बोन्बो, तिब्बती, नेपाली, हिन्दी स्रोतका शब्दहरूमध्ये लामा परम्परामा प्रचलित स्रोतका शब्दहरू बढी रहेका छन् ।
- पदवर्गको दृष्टिले नाम वर्गका ४६३ ओटा शब्द, सर्वनाम वर्गका ५ ओटा शब्द, विशेषण वर्गका ३३ ओटा शब्द, अकर्मक क्रिया १२ ओटा शब्द , सकर्मक क्रिया ४८ ओटा शब्द, क्रियामूल १२ ओटा शब्द गरी जम्मा ७२ ओटा क्रियावर्ग, निपातका दुई ओटा शब्द, विस्मयादिबोधक शब्दका ४ ओटा शब्द, संयोजक १ ओटा शब्द, नामयोगी ६ ओटा शब्द, क्रिया विशेषणका १९ ओटा शब्द र अनुकरणात्मक ५ ओटा शब्दहरू रहेका छन् । यी सबै पदवर्गमध्ये सबैभन्दा बढी नाम वर्गका ४६३ ओटा शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ ।
- वर्णगत रूपमा सबैभन्दा बढी म वर्णका ४६ ओटा त्यसपछि स वर्णका ४० ओटा, प वर्णका ३७ ओटा, ग, छ, द वर्णका समान ३४ ओटा र अन्य वर्णहरूमा उस्तै उस्तै रहेपनि सबैभन्दा कम इ, भ वर्णका १/१ ओटा र ए, भ्र, ढ वर्णको २/२ ओटा मात्र शब्दहरू रहेका छन् ।
- पञ्चम् वर्णका ञ, ण, एवम् अ, ई, ऊ, ऋ, ऐ, औ, अं वर्णबाट निर्मित शब्दले प्रविष्टि पाएका छैनन् ।
- अर्थनिर्देश गर्ने क्रममा शब्दकोशको अर्थलाई पहिलो प्राथमिकता दिइएको छ ।
- यस अध्ययनमा कोशको उद्देश्य खण्डमा सम्पूर्ण शब्दको हिज्जे, उच्चारण पदवर्ग र स्रोत उल्लेख गरिएको छ । शब्दकोशको विधेय खण्डमा नेपालीमा

अर्थ, व्युत्पादन, उदाहरण र आवश्यकता अनुसार केही शब्दको मात्र पर्याय, विपर्याय, दिइएको छ ।

- प्रस्तुत अध्ययनमा वनस्पति र जीवजनावर जगतलाई पनि सङ्केत गरिएको छ । जसमध्ये वनस्पति अन्तर्गत ४२ ओटा र जीवजनावर जगतअन्तर्गत २६ ओटा शब्दहरूको संकेत छोटकरीमा गरिएको छ । त्यसैगरी व्याकरण कोटी अन्तर्गत पुलिङ्ग १८ ओटा र स्त्रीलिङ्ग शब्द १५ ओटालाई पनि छोटकरीमा सङ्केत गरिएको छ ।
- यस अध्ययनमा समाविष्ट ३१ ओटा शब्दको विपर्याय र १३ ओटा शब्दको पर्याय तामाङ भाषामा दिइएको छ ।
- कोश निर्माण गर्दा आवश्यक पर्ने विभिन्न शब्दहरूमा समुचित चिह्नहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

५.३ उपयोगिता

तामाङ भाषाका मौलिक तद्भव शब्दहरूको नमुना कोश निर्माणसँग सम्बन्धित प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको हो । यो पूर्णतः सोपाधिक अनुसन्धान हो । कोश विश्लेषणको सिद्धान्तलाई प्रायोगिक रूप दिइएको यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका जिज्ञासुहरूका लागि उपयोगी हुने देखिन्छ साथै यही नमुनाको प्रयोग गरी पछिल्ला अध्ययन विश्लेषणलाई पनि यसले सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनको उपयोगितालाई नीतिगत र प्रयोगगत/शैक्षणिक तह गरी दुई उपशीर्षक अन्तर्गत सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ :

५.३.१ नीतिगत तह

अनुसन्धान सोपाधिक र निरूपाधिक गरी दुई प्रकारको हुन्छ । विभिन्न विश्वविद्यालयअन्तर्गत औपचारिक रूपमा निश्चित तह पार गर्न वा उपाधि प्राप्त गर्नका लागि गरिने अनुसन्धान सोपाधिक अनुसन्धान हो भने खास संस्थाको अधिनमा अनौपचारिक रूपमा गरिने अनुसन्धान निरूपाधिक अनुसन्धान हो । यी दुवै प्रकारका अनुसन्धानको आ-आफ्नो क्षेत्रमा छुट्टै महत्त्व रहेको हुन्छ । नीतिगत उपयोगिता भनेको कुनै खास अनुसन्धानले सम्बन्धित क्षेत्रमा नीति निर्माण गर्न प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा के कति र कसरी सहयोग गर्छ

वा गर्न सक्छ, भन्ने पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । यस आधारमा हेर्दा सोपाधिक भन्दा निरूपाधिक अनुसन्धानहरू नीतिगत उपयोगिताका दृष्टिले अझ बढी महत्त्वका हुन्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि सोपाधिक अनुसन्धानहरू नीतिगत उपयोगिताका दृष्टिले महत्त्वका हुँदैनन् भन्न मिल्दैन । प्रस्तुत अध्ययनले नीति निर्माणका तहमा निम्नानुसार सहयोग गर्ने देखिन्छ :

- (१) नमुना कोश निर्माण गर्न,
- (२) पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लेखनमा सहयोगी,
- (३) शिक्षक निर्देशिका निर्माणका लागि उपयोगी,
- (४) शब्दहरूको उच्चारण, अर्थ, स्रोत, पदवर्ग, पर्याय, विपर्याय, आदिका आधारमा नमुना कोश सम्पादन गर्न,
- (५) शब्दको स्रोत र व्युत्पत्ति पत्ता लगाउन,
- (६) मानक तामाड भाषाको प्रयोगको जानकारीको लागि,
- (७) शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा मिलाएर राख्न,
- (८) शब्दभण्डारको विकासमा सहयोग गर्न,
- (९) सञ्चार र प्राविधिज्ञहरूका लागि उपयोगी,
- (१०) अनुसन्धानको क्षेत्रमा कुनै पनि विषयको गहन र व्यापक ज्ञान प्रदान गर्नको लागि उपयोगी
- (११) कुनै पनि भाषामा अनुवाद गर्नको लागि उपयोगी हुने छ ।

५.३.२ प्रयोगगत तह

खास सिद्धान्तको व्यावहारिक उपयोगसँग सम्बन्धित विषय नै प्रयोगमूलक पक्ष हो । यस शोधपत्रको मुख्य प्राप्ति भनेको अध्याय चारमा रहेको तामाड भाषाको नमुना कोश सम्पादन विषय नै हो । तामाड मातृभाषी र सिकारुहरूलाई भाषा सिकाउनु नै यस अध्ययनको मुख्य प्रायोगिक उपयोगिता मान्न सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनले प्रयोगगत तहमा निम्नानुसार सहयोग गर्ने देखिन्छ :

- (१) तामाड भाषाको शब्द पहिल्याई उच्चारण गर्नका लागि,

- (२) विद्यालयमा तामाङ मातृभाषाको विषय पठनपाठनका लागि ,
- (३) विद्यार्थीहरूलाई पाठको अध्ययनका लागि,
- (४) विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता विकास गर्नका लागि,
- (५) उपयुक्त व्याकरणात्मककोटी पहिल्याउन,
- (६) सङ्क्षेप र परिवर्णी शब्दको विस्तृत रूप थाहा पाउन,
- (७) विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग गर्न सहयोग,
- (८) शब्दगत स्रोत र व्युत्पत्ति पत्ता लगाउनका लागि,
- (९) पाठ्यक्रमविद्, शिक्षाविद्, व्याकरणकारका लागि सहयोगी,
- (१०) विभिन्न भाषिक परिवर्तनहरू पर्गेल्नको लागि,
- (११) शुद्ध वर्णविन्यासको लागि उपयोगी,
- (१२) व्युत्पत्ति र निर्माण प्रक्रिया पहिचानको लागि,
- (१३) शब्दार्थ प्रस्ट्याउनका लागि,
- (१४) विविध शब्दको प्रयोगगत विशिष्टता खोजनका लागि,
- (१५) स्वसिकाइमा टेवा पुऱ्याउनका लागि,
- (१६) उखानटुक्का प्रयोगका लागि,
- (१७) व्याकरण निर्देशका लागि,
- (१८) मूल र व्युत्पन्न शब्द छुट्याउनका लागि सहयोग हुने छ ।

यसरी शोधकार्यका रूपमा तयार गरिएको प्रस्तुत नमुना तामाङ भाषाको शब्दकोशले उक्त तहमा अध्ययन गर्ने शिक्षार्थीहरू, अध्यापन गराउने शिक्षक/शिक्षिकाहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुग्नेछ भने परोक्ष रूपमा कोशकार, कोश सम्पादक र कोशसँग सरोकार राख्ने जो कसैका लागि पनि उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टी विशाल भट्टराई (२०६१), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश* (पहिलो संस्करण), काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- खत्री, प्रा.डा. प्रेम (२०७०), *नेपालका जातीय संस्कार खण्ड एक*, कमलादी, काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- घिमिरे, दिनेश र ध्रुवप्रसाद निजरे (२०७०), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, कीर्तिपुर काठमाडौं: सनसाइन पब्लिकेशन ।
- ढकाल, माधव प्रसाद र मातृका प्रसाद कोइराला (२०६८), *शोध यात्रा* (पहिलो संस्करण), काठमाडौं: गतिशील प्रेस ।
- तामाङ, अजितमान (२०६९), *तामाङ जातिको चिनारी*, ललितपुर: आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, काठमाडौं : नेपाल तामाङ घेदुङ ।
- तामाङ, इन्द्रकुमार (२०६७), *तामाङ डाजाङ मासिक*, काठमाडौं: नेपाल युनिभर्सल प्रिन्टिङ हाउस ।
- तामाङ, डेसुर प्रतीक र अन्य (२०६९), *छार म्हेन्दो त्रैमासिक* ।
- तामाङ, बल प्रताप (२०५९), *तामाङ-थकाली-गुरुङ भाषा कुराकानी*, काठमाडौं: तामाङ भाषा तथा साहित्य परिषद् ।
- तामाङ, बल प्रताप (२०६८), *म तामाङ भाषा सिक्छु*, दार्जीलिङ, नव भारत प्रेस ।
- तामाङ, सिंह बहादुर (२०६९), *तामाङ शब्दकोश*, सम्भोटा प्रकाशन ।
- तामाङ, ह्योञ्जन अमृत (२०५५), *तामाङ प्रकाशनको विकास*, काठमाडौं: पेमा घिसिङ तिल्पुङ प्रकाशन रामेछाप ।
- तामाङ, ह्योञ्जन पाल कुमार र पाल निर्मल ह्योञ्जन तामाङ सन् (१९९६), *छारग्याम चौथो अङ्क*, पूर्व सिक्किम: दिक्लीङ बस्ती फ्यापुल्ला गेदुन ।
- थोकर, रोम बहादुर (२०५७), *तामाङ छोर्गे तामाङ व्हाई कालेश्वर*: नेपाल तामाङ घेदुङ ।

- दीक्षित, उषा र दिवाकर ढुङ्गेल (२०५७), *नेपाली बाल शब्दकोश* (पहिलो संस्करण),
पुल्चोक, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- न्यौपाने, कृष्ण प्रसाद (२०६१), *सरल नेपाली शब्दकोश र रचना* (प्रथम संस्करण),
अनामनगर काठमाडौं: काठमाडौं प्रिन्टिड प्रेस ।
- पाख्रिन, लामा क. सन्तवीर (सन् १९९३), *स्येबु-स्येमु व्हाइ-रिमठिम*, खर्साड: सुनखरी एन्टर
प्रयाइज ।
- पाख्रिन, लामा क. सन्तवीर (२०६४), *तामाङका पुख्यौली रीतिथिति र गीत*, काठमाडौं: रत्न
पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- भण्डारी, डा. पारसमणि (२०६३), *स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोध विवरण* (पहिलो संस्करण),
कीर्तिपुर, काठमाडौं: न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज् ।
- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं:
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- योञ्जन, अमृत (२०५४), *तामाङ शब्दकोश*, बालाजु, काठमाडौं: नेपाल तामाङ गुम्बा सेवा
केन्द्र बालाजु ।
- योञ्जन, अमृत (२०६९), *तामाङ संस्कृतिकोश, दर्शन, संस्कृति र प्रतिभा*, ज्यो तेन्वा ।
- योञ्जन, अमृत (२०७०), *तामाङ बृहत शब्दकोश*, काठमाडौं: याम्बुरी बुक प्वाइन्ट ।
- लामा, क्युाड र ढुण्डीराज बमजन (२०६३ वैशाख), *ताम्सालिङ, बबरमहल: कालिञ्चोक*
प्रिन्टिड प्रेस ।
- लामा, कोन्जोक (२०७१), *हुम्ली भोटेमाला- नेपाली शब्द सङ्ग्रह* (प्रथम संस्करण), कमलादी,
काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- लामा, मोक्तान दुपावाङ्गेल (२०५४), *दामछीग*, काठमाडौं: तामाङ संस्कृति अध्ययन तथा
अनुसन्धान केन्द्र ।

लामिछाने, यादवप्रकाश र अन्य (२०६९) *भाषिक अनुसन्धान विधि* (पहिलो संस्करण),
भोटाहिटी, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, पण्डित कृष्णचन्द्र र कविराज पूर्णचन्द्र शर्मा (२०५७) *रेग्मी संस्कृत, नेपाली, हिन्दी र
अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, वाराणासी: ज्ञान कृते सागर मुद्रण के २३/१२९ ।

ज्ञवाली, रामप्रसाद र अन्य (२०७०), *ऐच्छिक नेपाली, नेपाली गद्य, भाषा र साहित्य कक्षा
११* (सातौं संस्करण), काठमाडौं: भुँडी पुराण प्रकाशन ।

शोधपत्रहरू/शोधप्रबन्ध

ढकाल, कल्पना (२०१२), *कक्षा ६ नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूको नमुना
शब्दकोश निर्माण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा
विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

ढकाल, गगनचन्द्र (२०१२), *कक्षा ९ नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूको नमुना
शब्दकोश निर्माण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा
विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पाण्डेय, चूडामणि (२०६९), *बैतडेली भाषिकामा शब्दकोश निर्माण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र,
शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पौडेल, देवेन्द्र (२०७२), *नेपाली बगली कोशको कोश वैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर
शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भण्डारी, लक्ष्मी (२०७२) *कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूको नमुना
शब्दकोश निर्माण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा
विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

रावल, रेखा (२०७२), *नेपाली भाषाका आधारभूत शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण*,
स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.,
कीर्तिपुर ।

ज्ञवाली, प्रतिमा (२०६९), *शिक्षा शास्त्रीय अनुसन्धानमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको
अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग,
महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम : भञ्ज बहादुर गोले
ठेगाना : चन्दनपुर-४ नमन, ललितपुर
जन्ममिति : २०३५/०९/११
लिङ्ग : पुरुष
बुवाको नाम : कृष्ण बहादुर गोले
आमाको नाम : पातलीमाया (गोले) घलान
राष्ट्रियता : नेपाली
धर्म : बौद्ध
मोबाइल नं. : ९८६०४४९५०७/९८१८७९२९०१
इमेल : kripajbgole@yahoo.com

शैक्षिक योग्यता

क्र.सं.	तह	संस्था	उत्तीर्ण गरेको वर्ष	श्रेणी
(१)	एस.एल.सी.	श्री बाघ भैरब मा.वि. कालेश्वर, ललितपुर	२०५१	द्वितीय
(२)	उच्च मा.वि. (१०+२)	श्री बाघ भैरब मा.वि. कालेश्वर, ललितपुर	२०६४	प्रथम
(३)	स्नातक	महाँकाल क्याम्पस गोटिखेल, ललितपुर	२०६७	प्रथम
(४)	स्नातकोत्तर	विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर, काठमाडौं	२०७४	-